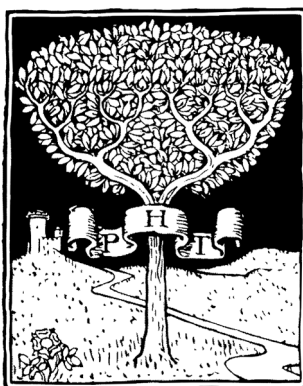

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

2018:2 ♡ Årgång 114

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

Redaktör
Hanna Enefalk

Utgiven av Personhistoriska samfundet
2018:2

Personhistorisk tidskrift

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Patriotiska Sällskapet, Åke Wibergs stiftelse och Klas de Vylders fond.

ANSVARIG UTGIVARE

Personhistoriska samfundet genom redaktör Hanna Enefalk

KONTAKT

www.personhistoriskasamfundet.org

Redaktör: red@personhistoriskasamfundet.se, postadress Hanna Enefalk, Institutionen för samhälls- och kulturvetenskap/Historia, Karlstads universitet, 651 88 Karlstad.

Förfrågan om äldre nummer av *PHT*:

Samfundets sekreterare Lena Milton, info@personhistoriskasamfundet.se

Medlems- och prenumerantregister samt distribution:

Peeter Mark, pht@personhistoriskasamfundet.se

Medlemsavgiften är 200 kr/år och betalas till plusgiro 2538-7. Inbetalningskort kommer medlemmarna tillhanda i början av året. Prenumerationsavgiften för institutioner i hela världen är 220 kr plus porto.

GRAFISK FORM OCH ORIGINAL

Art-O-Matic, Stockholm

TRYCK

Norrbacka tryckeri (Stockholm) och Grafiska punkten (Växjö) i november 2018.

Personhistorisk tidskrift välkomnar personhistoriskt relevanta artiklar av god vetenskaplig kvalitet, dock inte texter av renodlat genealogisk karaktär. Tidskriften tillämpar peer review. Manus levereras som redigerbara digitala filer till redaktören. Honorar för medverkan utbetalas inte, men författare till artiklar erhåller kostnadsfritt tio exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar. Tidskriften tar även emot recensionsexemplar av nyutkommen litteratur. Dessa skickas till redaktören på adressen ovan.

Från redaktören

Hösten har till slut kommit efter denna den varmaste sommaren i mannaminne, och med hösten ett nytt nummer av *Personhistorisk tidskrift*. Innehållet är som vanligt både varierat och matnyttigt, men genom de tre inledande artiklarna löper ändå ett gemensamt tema: hjälp människor emellan.

I Cecilia Jonssons text får vi möta Suzanne Sandberg, en "vanlig hemmafru" – som kanske ändå inte var så vanlig. År 1959 grundade hon den ideella biståndsorganisationen Svalorna, som ännu verkar i Indien och Peru. I Stephan Borgehammars artikel spåras genom träget detektivarbete en 1100-talsgestalt: kyrkomanen Findor. Som en av ytterst få tidigmedeltida människor har han givit avtryck i bevarat arkivmaterial, och orsaken har om igen att göra med hjälpende. Mellan medeltidens kyrkliga institutioner fanns "hjälpavtal" om att ömsesidigt be för avlidna vänners och donatorers själar. Via dessa nekrologier kan vi rekonstruera Findors bana.

I Thord Strömbergs "Kommunalpampen" återvänder vi till efterkrigstiden. Örebro's "starke man" Harald Aronsson dominerade på gott och ont kommunens bostadspolitik under många år. Många kommuninvånare mindes med tacksamhet den hjälp de fått av Aronsson i bostadsbristens Örebro, medan andra kritiserade honom för maktfullkomlighet.

Även för vår tidskrift här och nu är hjälptemat i högsta grad aktuellt. *Personhistorisk tidskrift* befinner sig liksom många andra vetenskapliga tidskrifter i en ekonomiskt svår övergångsfas. Det statliga tidskriftsstödet har mer eller mindre strypts, samtidigt som kraven på gratis digital åtkomst urholkar tidskrifternas inkomster. Höstnumret du nu håller i din hand (eller läser online) har utgivits med stöd från Patriotiska Sällskapet, Åke Wibergs stiftelse och Klas de Vylders fond. Utan denna hjälp skulle tidskriften över huvud taget inte existera, och vi är djupt tacksamma, inte minst för de Vylders generösa donation. Vi är dock fortsatt beroende av ytterligare finansiering – och av er medlemmar i Personhistoriska samfundet. Stort tack för ert stöd!

Hanna Enefalk

Innehållsförteckning

	Artiklar	
<i>Cecilia Jonsson</i>	Suzanne Sandberg: Den internationella hemmafrun	121
<i>Stephan Borgehammar</i>	Findor: Kanik i Lund, prost i Dalby, munk i Helmarshausen	141
<i>Thord Strömberg</i>	Kommunalpampen	159
	Recensioner	
<i>Sofi Vedin</i>	Den nya dagen gryr: Karin Boyes författarliv <i>Av Johan Svedjedal</i>	169
<i>Harald Runblom</i>	Stettin – Lublin – Stockholm: Elsa Meyring: Aus dem Leben einer deutschen Nichtarierin im zwanzigsten Jahrhundert <i>Av Helmut Müssener & Wolfgang Wilhelmus</i>	172
<i>Mikael Kervén</i>	Sophie Brahe: Vetenskapen, kärleken, stjärnbrodern <i>Av Marie & Lennart Hultqvist</i>	177
<i>Marthin Gustafsson</i>	Sturarna: Makten, morden, missdåden <i>Av Bo Eriksson</i>	180
<i>Bo G Hall</i>	Gustaf Mannerheim <i>Av Dag Sebastian Ahlander</i>	181

<i>Catharina Söderbergh</i>	Anna Maria Lenngren: Ett kvinnoliv <i>Av Gunnar Artéus</i>	185
<i>Bert Mårald</i>	Hans Järta: En biografi <i>Av Gunnar Petri</i>	188
<i>Mats Hellspong</i>	Plaskdammen som försvann: Folkhemsminnen <i>Av Conny Svensson</i>	191
<i>Hanna Enefalk</i>	Adolf Fredrik Lindblad: En tonsättare och hans vänner <i>Av Eva Öhrström</i>	193
<i>Bo Hammarlund</i>	Nytt om personhistoria ”Folktribunen” August Blanche: Ett 150-årsminne	199
<i>Carl-Magnus Stolt</i>	Om fågelkonstnären Allan Andersson: Ett samtal med hans dotter Ina Andersson-Cords	207
<i>Bo G Hall</i>	Bokmässan 2018: Biografier i massor!	217
	Medarbetare i detta nummer	220
	Personregister	222

Suzanne Sandberg: Den internationella hemmafrun

Av Cecilia Jonsson

början av det som blev en etableringsepok för Sveriges internationellt inriktade ideella solidaritetsorganisationer uppkom u-landsföreningen Svalorna (hädanefter kallad Svalorna eller föreningen).¹ Året var 1959 och föreningens grundare hette Suzanne Sandberg (1915–2015). ”Husmor startade Svalorna”, förklarar rubriken i den enda publicerade intervju som finns med Sandberg.²

I denna artikel undersöks hur det gick till när hemmafrun Suzanne Sandberg grundade en av Sveriges första u-landsföreningar i slutet av 1950-talet. Med utgångspunkt i Sandbergs biografi – som tar oss bakom epitetet hemmafru – studeras hur Sandberg förvandlade sitt sociala, ekonomiska och kulturella kapital till nödvändiga tillgångar för föreningens grundande och etablering.

Artikeln belyser också hur den då rådande genusordningen och den inledda professionaliseringen av u-landsbistånd utmanade föreningens grundande, och synliggör Sandbergs strategier för att kringgå hinder och motstånd.

Svalorna var från sitt inledande skede en religiöst och politiskt obunden, internationellt inriktad förening med volontärverksamhet i Indiens och Perus slumområden.³ Volontärtjänsterna var oavlönade och majoriteten av volontärerna var unga kvinnor med praktiska yrken, exempelvis barnsköterskor, sjuksköterskor och ge hantverksutbildade inom sömnad och träsnideri. Volontärernas uppdrag var att i samarbete med lokalbefolkningen arbeta för att skapa inkomstbringande sysselsättningar, erbjuda grundläggande sjukvård och utbildning i syfte att förbättra människors livsvillkor.⁴

När Svalorna grundades var det få ideella organisationer utanför den kristna missionsverksamheten som hade erfarenhet av hjälparbete i fattiga länder utanför Europa, något som snabbt skulle komma att ändras under 1960-talet. Med sin politiskt och religiöst obundna förening var Sandberg därmed en av pionjärerna inom den typen av svenskt internationellt solidaritetsarbete, och som sådan bidrog hon till att lägga grunden för den kunskapsbas som svenskt biståndsbete vilar på idag.⁵ Mot bakgrund av att föreningens grundare och majoriteten av volontärerna var kvinnor är den här artikeln ett kvinnohistoriskt bidrag inom ramen för biståndshistoria.

I det sammanhanget vill jag också nämna att flera kvinnor före Sandberg startat och drivit internationellt inriktade ideella organisationer. Svenska Rädda barnen hade exempelvis flera namnkunniga kvinnor som Gerda Marcus och Elin Wägner i styrelsen och Ellen Palmstierna som första ordförande. Svenska missionärer, företagare och mer fristående biståndsbetare hade också varit verksamma i både Indien och Peru där Svalorna arbetade. Däribland kan politikern, författaren och fredsaktivisten Signe Höjer nämnas. Redan under 1950-talet arbetade Höjer i Indien med hälsovårdsfrågor och drev sociala projekt samtidigt som hennes man arbetade som läkare på uppdrag av WHO. Höjer spred också

kunskap om Indien genom en rad artiklar som publicerades i svenska tidskrifter.⁶ Sandberg var alltså inte först eller ensam om intresset för u-landsfrågor utan verkade snarare i en tradition av hjälpverksamhet. Den nya med Sandbergs förening var att de från sitt inledande skede startade som u-landsförening med volontärverksamhet.⁷

När Sandberg grundade Svalorna hade begreppet "u-land" och föreställningar om dessa länder precis börjat få fäste. Med efterkrigstidens terminologi, baserad på jämförelser av en viss inkomst per capita för att skilja fattiga länder från rika, kategoriserades Peru och Indien som underutvecklade, u-länder. Dessa ställdes i relation till de industrialiserade länderna, i länderna, till vilka Sverige hörde. Den rådande föreställningen var att u-länderna kunde hjälpas till utveckling med experthjälp tillhandahållen av i länderna.⁸ Under 1950- och 1960-talen grundlades och organiserades Sveriges bistånd och landets internationella rykte spreds med namn som Olof Palme, Dag Hammarskjöld, Raoul Wallenberg, Alva och Gunnar Myrdal. Som ett tidigare storpolitiskt obetydligt land med en, i relation till andra europeiska länder, annorlunda och mindre omfattande kolonialhistoria formades den internationella föreställningen om Sverige som "mjuka donatorer" i biståndssammanhang.⁹ Med den tidiga svenska tekniska hjälpen blev det in-

ternationella biståndsarbetet en domän för män eftersom det byggde på svensk expertkunskap från manligt dominerade tekniksektorer.¹⁰ Bland männen i det statliga biståndet fanns dock Ulla Lindström, som 1954 blev utnämnd till Sveriges första u-landsminister. U-landshjälpen var ett nytt politiskt område som inte var särskilt eftertraktat, och Lindström hade samtidigt andra ansvarsområden som ansågs passande för en kvinna. Som enda kvinna i regeringen var Lindström också ett undantag i en annars manlig värld, och de poster hon fick belyser den då rådande genusordningen.¹¹

Jämte det mansdominerade statliga internationella biståndet fanns också de ideella organisationerna, däribland Svalorna, som betydelsefulla aktörer när det svenska internationella solidaritetsarbetet växte fram.¹² Vid föreningens grundande kunde Sandberg knappast ha anat kraften och omfattningen i det framväxande intresset för internationellt u-landsarbete som fanns hos många svenskar. Inte heller visste hon, eller någon annan, något om områdets framtida organisatoriska expansion och professionalisering. Trots denna pionjärinsats saknas skriftlig information, förutom den ovan nämnda journalistiska intervjun, om Sandberg och hennes insatser för det internationella solidaritetsarbetet. Vem var denna husmor och hur gick det till när hon grundade föreningen Svalorna?

Sandbergs grundande av föreningen blir särskilt intressant eftersom hon verkade under en brytningstid. För Sandberg och Svalorna är det framför allt tre genomgripande förändringar som bör uppmärksammas. Den första förändringen rör det privata planet: den idealtypiska familjemodellen i Sandbergs samhällsklass började gå från manligt familjeförsörjarskap till att också gifta kvinnor och mödrar i högre utsträckning gick ut i förvärvsarbete och karriärer.¹³ Den andra förändringen hade global karaktär och rör ovan nämnda uppdelning av världens länder i industrialiserade och underutvecklade länder, vilket inverkar på staters relationer till varandra och människors uppfattningar om världens befolkning som potentiella hjälpare och hjälpbehövande.¹⁴ Den tredje och sista förändringen handlar om den nationella organisatoriska anpassningen till den nya världsordningen och internationaliseringen med införandet av den statliga Centralkommittén för tekniskt bistånd (CK) år 1952 (1962 ersatt av Nämnden för internationellt bistånd, NIB, som 1965 blev Sida).¹⁵ Denna förändring utgjorde en möjlighetsstruktur också för etablering av ideella u-landsföreningar som en ny typ av aktörer i det organisatoriska landskapet.

Sandbergs biografi belyser hur dessa samhällstrender samverkade och kunde ta sig uttryck i en enskild individs livslopp. Det studerade fallet är tämli-

gen unikt och är inte avsett att ge en generell bild av kvinnor under den här tiden, men lyfter likväl fram förändringar som under den studerade epoken hade betydelse för många kvinnors liv.

Metod och material

Metoden är biografisk och artikelns empiriska grund bygger på intervjuer med Suzanne Sandberg. Fakta som årtal och familjebakgrund är kontrollerade och kompletterade med information från Riksarkivets databaser. För att undersöka föreningens grundande har jag även använt material från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek samt Svalornas egna arkiv.¹⁶ Därtill kommer information hämtad från föreningen Svalornas medlemsblad som utkommit på regelbunden basis sedan 1959. För en mer omfattande beskrivning av föreningens grundande hänvisar jag till Jonsson (2015): *Pionjärvolontärerna: En internationell generation i en föränderlig tid*.

Som alltid med arkivmaterial vet man inte vad som har sorterats bort och varför. Men bevarat finns mötes- och diskussionsprotokoll från den första tidens styrelsesammanträden, korrespondens till och från styrelsen samt den egna medlemstidningen *Svalbladet* som berättar om föreningens pågående arbete och framtida planer. Av särskilt intresse är "Svalorna fyrtio år", föreningens eget jubileumsnummer där intervjun med Sandberg finns

publicerad.¹⁷ Till detta kommer den intervju som jag genomförde med Sandberg den 14 december 2014. Sandberg var då 99 år gammal, klar i minnet om än inte lika välformulerad som förr. I närvaro av sin dotter, som kunde avisera när händelser blandades ihop och fullfölja oavslutade anekdoter när orken tröt, berättade hon om sitt liv och arbetet före, under och efter bildandet av Svalorna. Kunskapsinhämtningen om Sandbergs liv fortsatte efter intervju-tillfället med mejlkontakt och personliga möten med dottern. Information från dessa tillfällen finns i mitt privata arkiv. I artikeln förekommer ett antal citat från den publicerade intervjun där Sandberg är mer välformulerad än i min intervju. Detta beror troligen på att hon var yngre när den intervjun genomfördes samt att texten är redigerad. Informationen i citaten är dock bekräftade i min intervju.

Min intervju med Sandberg hade livsberättelsekaraktär i betydelsen att hon berättade om sitt liv med start i sin familjebakgrund och framåt. Men ett helt liv kan inte återberättas under tre timmar lika lite som livsberättelseintervjuer sker helt fritt och bara handlar om någons liv i största allmänhet. Livsberättelseintervjuer grundar sig i intresset för en specifik händelse eller erfarenhet, vilket fungerar som avgränsning och urval av inträffade händelser i intervjupersonens liv.¹⁸ Med mitt uttala-

de intresse för Svalornas uppkomst och etablering satte jag ramen för intervjun och gav samtalet en riktning utifrån vilken Sandberg valde delar av sin livsberättelse. Som intervjuare hade jag således en önskan om struktur i det som berättades. Min analys av det Sandberg har berättat om sig själv och sitt liv tar sin utgångspunkt i Pierre Bourdieus uppfattning om livsberättelsen när han säger att den:

[...] alltid åtminstone delvis är inspirerad av önskan att skapa mening eller ge motiv, att blottlägga en logik som är både tillbakablickande och framåtblickande, att uppvisa konsekvens och stabilitet genom att upprätta begripliga samband – i likhet mellan sambandet mellan orsak och verkan – mellan successiva stadier, vilka därmed organiseras som faser i en nödvändig utveckling.¹⁹

Dessutom är individer socialt och kulturellt definierade och tolkar vanligen sig själva och sitt handlande utifrån kollektiva konventioner.²⁰ Enskilda livsberättelser måste därför förstås i sitt kronologiska och rumsliga sammanhang. För att analysen av Sandbergs livsberättelse ska nå bortom den konventionella förklaringen om hemmafrun, som speglar då rådande normer och istället blottlägga livsberättelsens underliggande strukturer och faktorer för att förstå grundandet av Svalorna, bärs analysen upp av Bourdieus

begrepp social position och kapital som väver samman relationen mellan aktör och struktur.²¹ Betydande för individers subjektposition, det vill säga för den enskildes möjligheter och begränsningar i sociala rum, är också kön, klass och etnisk bakgrund, vilket kommer att framgå i föreliggande text.

Mitt intresse för Sandberg bottnar i nyfikenheten på vem hon var bakom epitetet hemmafru och hur hon som kvinna kunde grunda föreningen i ett sammanhang där den sociala ordningen byggde på männens företräde i produktiva och reproduktiva verksamheter inom ett område som hon själv inte hade någon tidigare erfarenhet av eller utbildning inom. I artikeln läggs därför särskilt fokus på genus, och genusordning. Det sistnämnda – genusordningen – definierar Yvonne Hirdman som

det mänskliga fundament av praktiker, idéer, vanor, sexualitet och makt på vilket det övriga samhället reser sina byggnader, konkreta och abstrakta.²²

Toril Moi, som bygger vidare på Bourdieus teorier om reproduktion av kulturell och social makt, betraktar genus som en egen social kategori som starkt influerar övriga kapitalformer och är en avgörande faktor på det sociala fältet.²³ Sociala faktorer visar den relationella makten och utgörs av de användbara kulturella, ekonomiska och politiska relationer som en individ har. De so-

ciala faktorerna är utan inbördes hierarkisk ordning, och fungerar som ständigt närvarande, komplexa variabler som influerar och modifierar varandra i olika sociala kontexter. Klass och kön är således liksom övriga sociala kategorier och kapitalformer föränderliga till sin innebörd och fylls med olika innehåll beroende på tid och rum.²⁴ Att analysera Sandberg bortom epitetet hemmafru handlar för mig om att förstå hennes livsberättelse som subjekspositionering och inbäddning i rådande genus- och klasstrukturer och förstå vilka tillgångar och betingelser som genererat nödvändigt kapital i olika sammanhang under arbetet med att grunda föreningen.

En internationell uppväxt

När jag träffade Suzanne Sandberg hade jag inte mer information om henne än kortfattade biografiska data och informationen från Jubileumnumrets artikel. Under vårt möte var det inledningsvis också i termer av artikelrubriken som hon beskrev sig själv och sina skäl för att grunda Svalorna:

Ja, jag var en vanlig husmor med tre barn och så startade jag Svalorna. Jag bara startade det.²⁵

Denna kortfattade utsaga är för mig ett exempel på Bourdieus beskrivning av att individer är socialt och kulturellt definierade och vanligen tolkar sig själ-

va och sitt handlande utifrån kollektiva konventioner. Rådande konventioner är enligt mig i det här fallet hemmafruidealet och föreställningen om religiös kallelse. Sandbergs religiösa övertygelse gav henne en personlig vägledning och kraft att driva igenom arbetet. Den hållningen understryker hon själv när hon svarar på frågan hur hon hanterade det motstånd som hon också berättade att hon och styrelsen möttes av:

Jag följde det som var inne i mig, det var viktigast att lyda. Vad de [som motarbetade henne och föreningen] tänkte brydde jag mig inte om. Jag förstod att det var Guds vilja. Jag ville lyda Herren som säger att vi ska tillägna oss de fattiga och de som inte har det bra. Vi ska ge vår tid och våra ansträngningar till dem. Det var en plikt och det gjorde jag²⁶

Sandbergs religiösa tro fungerade således som stötdämpare mot det motstånd hon och styrelsen mötte. Men att hon drevs av en religiös övertygelse räcker inte för att förstå hur hon faktiskt grundande föreningen.

Begreppet hemmafru säger egentligen inte mer än att Sandberg som gift kvinna inte hade förvärvsarbete som huvudsaklig uppgift. "Hemmafrun" har också varit osynlig i forskning och historieskrivning.²⁷ Det underförstådda antagandet har varit att hemmafrun inte gjort så mycket annat än varit hemma och tagit hand om hus och

hem, och således inte är av intresse för någon annan. Det är också så jag tolkar Sandbergs första presentation av sig själv för mig: att hon inte tycker att hon är särskilt spännande eller intressant för andra. Hemmafruns osynlighet har inte bara gjort att det arbete som dessa kvinnor gjorde i hus och hem har negligerats, det har också dolt deras andra erfarenheter som förvärvats innan, under och efter livet som gift och som mor. I Sandbergs fall räckte det med att skrapa lite på ytan på denna hemmafru – genom att be henne berätta om sitt liv före giftermålet – för att en internationellt erfaren kvinna med betydande socialt, ekonomiskt och kulturellt kapital skulle träda fram. I sammanfattad form låter Sandbergs biografi så här:

Suzanne Sandberg föddes i Stockholm 1915 som ett av tre barn i en internationell företagarfamilj.²⁸ Sandbergs mor, Maggie Stille, född i en protestantisk familj, var dotter till den svenska affärsmannen Max Stille som i andra generationen drev Stilles instrumentverkstad. Fadern, Louis Golidman, kom från en judisk köpmannafamilj i Moldavien, men levde och arbetade i Frankrike från fjorton års ålder.²⁹ I Suzannes familj fanns också hennes två yngre syskon: brodern Georgie som gifte sig med en kubanska och bosatte sig i Miami, USA, och systern Irene som gifte sig med en svensk affärsman och bosatte sig i Lima, Peru.

Suzanne Sandberg. Foto i privat ägo.

Föräldrarna skilde sig när Sandberg var sju år. Modern bosatte sig med barnen i Frankrike, men familjen vistades också i Tyskland under längre perioder. På vänners rekommendation fick Sandberg sin grundutbildning på den katolska internatskolan Cours Ozanam i Oloron-Sainte-Marie i Frankrike, trots att ingen i familjen var katolik. År 1932 konverterade hon som den första i familjen till katolicismen, vilket hon själv beskrev som en viktig milstolpe som påverkade resten av hennes privata och yrkesverksamma liv. Hon återgav också sin tid på skolan som en mycket positiv period.³⁰ Året efter, alltså 1933, tog hon studentexamen från internatskolan

med högsta betyg och bereddes möjlighet att fortsätta till universitetsstudier på Sorbonne. Enligt egen utsago ansåg hon inte att högre studier var för henne och avböjde erbjudandet. Efter examen arbetade hon till en början i Paris och under en kortare period tjänstgjorde hon som au-pair hos en indisk familj i England. Det politiskt oroliga läget i Europa under 1930-talet gjorde att hon på sin mors inrådan år 1934 flyttade tillbaka till Sverige dit modern redan hade återvänt.³¹

I Sverige etablerade hon sitt vuxna liv med familj och vänner. En av dem som hon tidigt lärde känna inom den katolska kyrkan var Dagny Arbmán (1908–1997), som blev en mångårig väninna och medgrundare av Svalorna. År 1940 gifte sig Suzanne med flygaren Karl Erik Sandberg (1911–1965) och mellan 1943 och 1950 fick paret tre barn.³² Under barnens uppväxt tjänstgjorde Karl Erik som flygkapten inom det civila flyget och Sandberg ansvarade för barn och hushåll. Mellan 1956 och 1958 bodde familjen i Italien när Karl Erik var stationerad i Rom. Under alla år höll de också tät kontakt med, och besökte regelbundet, vänner och familj som var bosatta i andra länder. Sandberg fortsatte således sitt internationella liv även som hemmafru.³³

Efter hemkomsten från Italien grundade Sandberg föreningen Svalorna och var verksam i föreningen under tio år. År 1965 dog hennes make och

några år senare flyttade Sandberg återigen utomlands. Först levde hon under några år i Spanien där hon bland annat tog emot blivande Svalvolontärer för förberedelser i språk och kultur. Hon flyttade sedan till Israel där hon fortsatte att engagera sig i sociala projekt. Inte förrän på ålderns höst, år 2007, återvände hon till Sverige där hon levde sina sista år.³⁴ Hon dog i Stockholm den 31 januari 2015.

Av denna biografiska sammanfattning framgår att Sandbergs internationella bana inleddes långt före grundläggandet av föreningen Svalorna. Född av föräldrar från olika länder, och genom att växa upp i flera länder, lärde hon sig olika språk, seder och religiösa sedvänjor, och hade ett internationellt nätverk. Av hennes livsberättelse framgår att hon under större delen av sitt liv levde och verkade utomlands. Att röra sig mellan olika länder och att ha en internationell utblick var inte något konstigt för henne. Med sin internationella erfarenhet skiljde hon sig med all säkerhet från majoriteten av hemmafruarna i det Sverige som i slutet av 1950-talet – och i jämförelse med idag – var ett religiöst och etniskt homogent land, vilket visar att mycket kan gömma sig bakom epitet.³⁵ Sandberg hade således från barnsben ett betydande socialt, ekonomiskt och kulturellt kapital där också egen företagsamhet var en del i det sociala arvet.

En idé väcks

Hur väcktes då idén att grunda en internationell förening hos Sandberg? Rötterna till det som blev Svalorna finns i Frankrike, i Emmaus-rörelsen, och hade från sitt inledande skede en nära koppling till rörelsens grundare, den franska romersk-katolska prästen Abbé Pierre. Under sin nordiska turné höll Abbé Pierre ett föredrag i Stockholm i november 1958. Vid tidpunkten fanns ett stort intresse för Abbé Pierres Emmaus-rörelse och för hans budskap som uppmanade ungdomar att resa till fattiga länder för att leva med lokalbefolkningen och arbeta för att förbättra fattiga människors livsvillkor.³⁶ Nyss hemkommen från Italien var Sandberg en av åhörarna. Med sin internationella bakgrund och uppväxten på den katolska internatskolan i Frankrike tillhörde Sandberg och Abbé Pierre samma sociala kategori och hade därmed många beröringspunkter: språk, likhet i utbildningsbakgrund och gemensamma sociala kontaktytor. Hon identifierade sig också med den kristna grunden i Abbé Pierres budskap. Sandberg berättar:

Det som attraherade mig mest var hans [Abbé Pierres] kristna idé, att man ska sörja för de fattiga och de som inte har det så bra som en själv, dem ska man ta speciellt hand om.³⁷

I direkt anslutning till föredraget sam-

lades ett antal särskilt intresserade runt Abbé Pierre. Sandberg var den enda som kunde franska och tolkade samtalet. Ur denna samling utkristalliseras en mindre grupp som träffades igen hemma i Sandbergs våning:

Det var Abbé Pierre tillsammans med tre, fyra andra personer. Det var underbyggnaden på vilken vi ställde upp Svalorna.

Enligt egen utsago utsågs Sandberg av Abbé Pierre att bilda Svalorna och att organisera verksamheten: "Jag förstod att han lade sin förhoppning på mig".³⁸ Formellt bildades u-landsföreningen Svalorna den 10 februari 1959 och Suzanne Sandberg blev föreningens första ordförande.³⁹

Trots den kristna bakgrunden och kopplingen till den katolska kyrkan var föreningen alltså politiskt och religiöst obunden. Innebörden av detta var att man inte ställde krav på medlemmarnas, volontärernas eller hjälpmotagarnas religiösa hållning. Inte heller syftade verksamheten till att sprida kristna trosföreställningar. Detta bekräftas av de volontärer jag intervjuat som arbetade för föreningen under 1960-talet.⁴⁰

Hemmafrun bryter sig loss

Sandberg var vid tidpunkten för föreningens grundande alltså hemmafru.⁴¹ Men vid denna tid började efterkrigs-

Föreningen Svalornas första tidning, 1959.

tidens idealtypiska bild med den förvärvsarbetande mannen och kvinnan som obetald arbetskraft i hemmet att vackla. Genusordningen i den privata sfären var således under förändring.⁴² När Svalorna grundades var Sandbergs yngsta barn nio år och de två äldre barnen gamla nog att klara sig själva. Arbetsbördan i hemmet hade minskat, och som flygare var mannen ofta borta under längre perioder. Förändringarna i privatlivet frigjorde tid som hon kunde lägga på något utanför familjen, vilket möjliggjorde hennes återkomst till den internationella arenan, i en ny och tidsenlig form. Men, att kvinnan skulle vara yrkesverksam utanför familjen var fortfarande ifrågasatt, vilket Sandberg

snart fick erfara. Det första motståndet mot föreningens grundande fanns inom familjen, och det var hennes man som inledningsvis var negativt inställd mot hennes engagemang. Sandberg återger hans reaktion när hon först presenterade sina planer om att bilda en hjälpförening:

Han sa: "Att starta en sådan stor sak, av en människa som är mamma till tre barn! Hon ska väl ägna sig åt sina ungar istället?" Men sedan ändrade han sig.⁴³

Två skäl kan antas ha varit avgörande för mannens accepterande av Sandbergs planer, eller åtminstone försvårat hans argumentation mot att hon skulle få starta föreningen. För det första gick hemmafrurollen mot sitt slut och för det andra var välgörenhet en accepterad verksamhet för kvinnor i Sandbergs samhällsklass.⁴⁴ Med grundandet av Svalorna gick inte Sandberg ut i förvärvsarbete, utan in i en oavlönad position i en ideell förening. Som jag tidigare nämnt hade kvinnor från högre sociala klasser under hela 1900-talet varit engagerade inom välgörenhetsorganisationer med nationell och internationell inriktning.⁴⁵ Sandbergs grundande av en ideell förening visade således viss följsamhet mot rådande genusordning.

I jubileumsnumrets intervju framgår att Sandberg tyckte att livet som hem-

mafru var aningen trångt.⁴⁶ Svalorna blev ett legitimt sätt att komma bortom familjen och hushållsarbetet samtidigt som hon verkade inom den kvinnliga sfären i sin sociala kategori. Att Sandbergs man hade en respekterad och etablerad position på arbetsmarknaden och att paret tillhörde den övre medelklassen gav henne möjlighet att använda deras ekonomiska kapital till att frigöra resurser som kunde användas för att ägna sig åt det ideella arbetet med Svalorna. Grundandet av föreningen var således sanktionerat inom parets sociala kategori och följde rådande spelregler om hur det ekonomiska kapitalet kunde omsättas inom ramen för kvinnors verksamheter och samtidigt tillskriva familjen ett starkt symboliskt kapital.

Men det genusbaserade motståndet fanns också utanför familjen. Under intervjun återkommer Sandberg till hur föreningens styrelse motarbetades:

De flesta av oss [som var engagerade i Svalorna] var husmödrar med små barn och vi blev ständigt avrädda och motarbetade. Man menade att vi som husmödrar redan hade vår huvuduppgift här i livet. Ett helhjärtat engagemang för olyckliga människor skulle kräva allt för mycket av oss.⁴⁷

Motståndet tog sig bland annat uttryck i att Sandberg nekades ett kontrollerat postgironummer för föreningens insamlingar, ett så kallat 90-konto som

skulle legitimera Svalorna. Vid den första förfrågan avfärdades föreningen som "fjolliga fruntimmer".⁴⁸ Nekandet gjordes således med grund i Sandbergs könstillhörighet och exemplifierar hur den rådande genusordningen upprätthölls genom exkludering av kvinnor. Sandberg förstod att det för att hävda sig krävdes andra titlar än husmor. Hon behövde någon med ett annat socialt kapital och en högre social position när hennes eget kapitalinnehav inte räckte till. För att kringgå motståndet vände sig Sandberg intressant nog inte till de män som också fanns i styrelsen. Istället kallade hon in vänninnan Dagny Arbman. I likhet med Sandberg hade Arbman också en internationell bakgrund, tillhörde den katolska församlingen, hade ett starkt socialt och kulturellt kapital, en filosofie kandidatexamen från Lunds universitet och språkkunskaper i bland annat franska.⁴⁹ Sandberg berättar:

Jag bad Dagny komma upp till Stockholm för att ansöka om det kontrollerade postgironumret. Hon presenterade sig som professorskan Arbman, något hon annars mycket sällan gjorde. Hon fick det eftertraktade numret direkt. Ingen visste vem fru Sandberg var, men namnet Arbman var däremot välkänt.⁵⁰

Sandberg kringgick således motståndet och fick med hjälp av sitt sociala nätverk tillgång till ett 90-konto, vilket var en

Dagny Arbman. Foto: Anita Andersson.

viktig pusselbit för grundandet av föreningen. Föreningen kunde nu ta emot pengar från folk som ville vara med och stödja arbetet. Det visade sig snart att intresset för föreningen var stort, och många skänkte pengar till verksamheten.⁵¹ Men, detta var tidsmässigt steget efter att styrelsen fastlagt föreningens syfte och form, ett händelseförlopp som jag beskriver nedan.

Förankring i moderna idéer

Till en början handlade föreningens styrelsearbete om att finna en fungerande form och att skapa ett innehåll för Svalorna. I styrelsen pågick diskussionerna om var verksamheten

skulle förläggas och hur den skulle utformas.⁵² Sandberg ansåg att eftersom Svalorna inte var professionella socialarbetare kunde de inte bedriva hjälparbete i Sverige, utan skulle vända sig till behövande i andra länder.⁵³ "Intresset för hjälp till Underutvecklade länder är i dagens läge stort i alla läger", fastslår styrelseledamöterna enligt protokoll från ett av Svalornas första styrelsesammanträden.⁵⁴

Det samhälleliga intresset för utvecklingsländernas situation under andra halvan av 1950-talet var en del i Sveriges internationalisering och landets inrättande av internationell bistandsverksamhet. Delvis hängde det samman med Sverige hjälper-kampanjerna som drog igång 1955.⁵⁵ Sixten Heppling, en annan pionjär inom svenskt bistandsarbete, beskriver att upplysningsverksamhet om massfattigdom "engagerade folkrörelserna och organisationerna och utnyttjade alla tänkbara kanaler, det frivilliga studiearbetet, pressen, radion, filmen, föreläsungsverksamheten".⁵⁶ Svenskarnas inställning till att avsätta skattepengar till dessa "avlägsna länder" och lämna frivilliga bidrag var till en början negativ, men den sista Sverige hjälper-kampanjen "[...] blev så lyckad att man kunde konstatera att u-hjälpstanken nu fått ett genombrott".⁵⁷

Svalornas styrelsemedlemmar hade med all säkerhet påverkats av kam-

panjerna och de låg rätt i tiden för att engagera volontärer och bidragsgivare. När styrelsen hade enats om vad det var för typ av föreningen de hade startat gällde frågan att hitta en plats och en verksamhet.

Samarbete och motarbete

Några av de redan etablerade ideella organisationerna, som Internationella Arbetslag (IAL) och Svenska Röda korset (RK) hade så smått börjat arbeta i några av u-länderna.⁵⁸ Svalornas styrelseledamöter sökte kontakt och bjöd in till möten för att ta del av deras kunskaper och diskutera strategier för etablering.⁵⁹

Av sammanträdesprotokollen framgår att de nådde samarbeten med vissa, främst IAL, med vilka de senare kom att ordna gemensamma förberedelskurser för blivande volontärer. Andra föreningar var dock, enligt diskussionsprotokollen och Sandberg, skeptiska till Svalorna.⁶⁰ I ett diskussionsprotokoll med representanter från Svalornas styrelse, däribland Sandberg, och RK:s dåvarande generaldirektör Henrik Beer, framgår Beers negativa inställning till Svalorna. Han ansåg att "Riksdagens 15 mill. kr. till F.N. var den rätta vägen. Hjälpens skulle ordnas uppifrån 'högsta nivå' av erkända institutioner med Good will." Detta låg i linje med tidens satsningar på experter och multilateralt internationellt bistånd.⁶¹ Vi-

dare lär Beer, enligt styrelseprotokollet, ha uttryckt att tanken med Svalorna

[...] syntes honom ömtålig och svår att genomföra. Erfarenheter visar, att missgrepp som kanske här hemma skulle lämnats utan beaktande, utomlands kan bli "vapen i hand" på ev. antagonister, olika företrädare för nationella, politiska eller kulturella inhemska intressen. [... Internationellt biståndsarbete är endast] för toppmänniskor som väljs ut efter prövning.⁶²

Beer hänvisar till professionaliseringen och "toppmänniskor" och verkar inte anse att denna kunskap fanns inom Svalornas styrelse. Beers motstånd tycks således botten i Sandbergs och övriga styrelsens bristande utbildnings- och erfarenhetskaptal inom området. Att misskreditera och neka tillträde är ett inte ovanligt sätt att upprätthålla dominansförhållanden inom ett område, men det fungerar bara givet att motpartern medverkar genom att inte beträda området.⁶³ Styrelsens ambition var inte heller storskalig experthjälp utan låg på mindre omfattande projekt som kunde drivas av oavlönade volontärer. Sandberg gav inte upp.

Fast besluten om att föreningen skulle ägna sig åt volontärarbete i u-länder blev Sandbergs strategi ännu en gång att vända sig till sitt eget nätverk. Under den första tiden kom några olika förslag upp – bland annat var ett projekt

i Italien aktuellt – men drogs tillbaka eftersom de italienska myndigheterna inte accepterade volontärer i landet. De ville inte betraktas som ett fattigt och hjälpbehövande land.⁶⁴ Sökandet gick vidare. Som framgår av den biografiska beskrivningen levde Sandbergs syster i Peru och Sandberg hade själv besökt henne och fått en uppfattning om levnadsvillkoren för den fattiga delen av befolkningen. Sandberg berättar:

Jag hade några år tidigare besökt min syster som bodde i Peru. Alla de människor som satt vid vägkanten och tiggde hade gjort stort intryck på mig, de såg ut som om de hade tappat allt hopp. Där skulle vi kunna göra mycket nytta. Genom min syster kom jag i kontakt med Irene Herdin, en litauiska som var gift med en svensk afärsman i Lima. Hon åkte ofta ut till Limas fattiga områden. Hon kände till en barnkrubba som byggts upp av [internationella] Röda korset efter en jordbävning. Krubban skulle avvecklas och därför fick Svalorna överta den så småningom. Daghemmet fick namnet Nazareth [...]⁶⁵

Av citatet framgår hur Sandberg utvidgade sitt nätverk genom att sammankoppla det med systemen och där finna en av nyckelfaktorerna: en konkret verksamhet som lämpade sig för volontärer och de svenska faddrarnas pengar som kom in via 90-kontot. Vidare kom systemens internationella

nätverk i Lima till användning vid insamlingar för finansiering av verksamheterna, och flera i nätverket ställde upp som vänfamiljer till föreningens volontärer under deras tjänstgöring.⁶⁶

Sandbergs kopplingar till Abbé Pierre och bindningen till den katolska kyrkan hade fortsatt tyngd för föreningens etablering i Peru. För att bedriva verksamhet i Peru krävdes tillåtelse från myndigheter och frågan löstes med hjälp av Sandbergs sociala nätverk i landet. Hon berättar hur kontakterna ledde till den högsta politiska nivån:

I Peru fick jag höra att den peruanska presidentens fru kände Abbé Pierre. Hon hade träffat honom i Paris och de höll kontakt med varandra. Då var det väldigt lätt för mig [att få kontakt med presidentens fru]. Allt jag frågade efter och bad om fick jag eftersom vi båda kände Abbé Pierre. Hon litade på mig.⁶⁷

Sandbergs förening erkändes därmed som professionell. Utöver verksamhetstillståndet fick hon också tillträde till arenor med materiella, personella och ekonomiska resurser, vilket var nödvändiga förutsättningar för att kunna bedriva arbetet. Kategoriserat som u-land fanns det sanktionerade objektiva förutsättningar och skäl för föreningens verksamhet i Peru. De svenska volontärerna var i den internationella

Suzanne Sandberg i Peru. Sandberg står i mitten flankerad av två volontärer.

världsordningen legitimerade hjälpare i relation till de hjälpbehövande som verksamheten riktade sig till i Lima.

Avslutningsvis kan konstateras, att trots motstånd gick grundandet och etableringen av Svalorna snabbt. Redan 1960, året efter föreningens konstituerande, skickades den första volontärdelegationen till Lima. Daghemmet Nazareth blev Svalornas första volontärverksamhet. Två år senare åkte de första volontärerna för att sätta igång arbetet i Indien.

Sandberg och Arbman blev fören-

ingens ledande kvinnor. Från Lund ledde Arbman föreningens Indien-sektion och blev trogen Svalorna under hela sitt yrkesverksamma liv. Från Stockholm ledde Sandberg Peru-sektionens arbete under de första tio åren innan hon avgick och lämnade över stafettpippen.⁶⁸

Sammanfattning

Syftet med den här artikeln var att studera Suzanne Sandbergs biografi för att ta reda på vad som döljer sig bakom epitetet hemmafru – vad möjliggjorde grundandet av den ideella, politiskt

och religiöst obundna u-landsföreningen Svalorna? Den biografiska beskrivningen av Sandbergs liv visar att hon från barnsben hade en internationell bakgrund. Över åren byggde hon upp ett starkt ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital som till delar blev nödvändiga resurser i grundandet av föreningen. Genom att sätta in Sandbergs biografi i den historiska kontexten har den här artikeln belyst hur kombinationen av ett antal faktorer samverkade och möjliggjorde den internationella hemmafruns grundade av föreningen Svalorna 1959.

I den privata sfären började hemmafruepoken luckras upp, vilket gav acceptans för Sandbergs verksamhet utanför hem- och familjesfären. På det globala planet – med indelning av värl-

den i i- och u-länder – positionerade sig Sandberg och föreningen som hjälpare i relation till hjälpbehövande, vilket gav föreningen en plats i organisationslandskapet, erkännande och en legitim bas i samarbetsländerna och i Sverige.

Värt att nämna är att Svalorna fortfarande finns kvar, om än i moderniserad form och som två föreningar.⁶⁹ Över åren har föreningen/arna skickat ut hundratals svenskar i världen. Inledningsvis åkte de på längre volontärtjänster och senare under kortare perioder som praktikanter i inhemska samarbetsorganisationer, vilket speglar förändringarna i organisationen från att själva driva projekt till att stötta inhemska organisationer och sända ut svenska praktikanter som vill lära sig internationellt utvecklingsarbete.

Noter

- 1 För kunskap om uppkomsten av svenska internationellt inriktade solidaritetsföreningar under 1960- och 1970-talen, se exempelvis Sten Söderberg, *Svenska röda korset 1865–1965 – de första hundra åren*. Svenska röda korset (Stockholm 1965); Mai Palmberg (Red.), *När södra Afrikas frihet var vår*. (Solna 2007); Åke Olauson, *I Medmänsklighetens tjänst. Individuell människohjälp under ett halvt sekel* (Täby 1996); Anja Björk, A. *Den stillsamma vreden: Praktisk solidaritet 1969–1994* (Stockholm 2006). Marie Janfelt, *Stormakter i människokärlek. Svensk och dansk krigsbarnshjälp 1917–1924* (Åbo 1998); Rachel Norborg-Jerkeby, *I livets tjänst. Om Diakonia 40 år*. (Örebro 2006). Cecilia Jonsson, *Pionjärvolontärerna. En internationell generation i en föränderlig tid* (Stockholm Göteborg 2015). Det bör noteras att en stor del av denna historieskrivning är framtagen av föreningarna själva.
- 2 Kikki Hatt, Husmor startade Svalorna. Svalorna. Svalorna fyrtio år. Jubileumsnummer. 39 [1999] s. 6–8. I artikeln använder jag hemmafrun synonymt med husmor.
- 3 Jonsson (2015).
- 4 Ibid. s. 32–37.
- 5 Jonsson (2015) s. 235–245.
- 6 Annika Berg, *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Häjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala 2009).
- 7 Jonsson (2015) s. 235–245.
- 8 Sixten Heppling, *Sverige och u-länderna i FN – en återblick*. (Stockholm 1991); Bertil Odén, *Biståndets idéhistoria. Från Marshall-hjälp till millenniemål*. (Lund 2006). Ulla Lindström, I regeringen. Ur min politiska dagbok 1954–1959 (Stockholm 1969). Ulla Lindström, *Och regeringen satt kvar! Ur min politiska dagbok 1960–1967* (Stockholm 1970).
- 9 Anders Danielson & Lennart Wohlgemuth (2005). Swedish Development Co-operation in Perspective. i Hoebink, P. & Stokke, O (red.), *Perspectives on European development co-operation: policy and performance of individual donor countries and the EU*. (2005 New York) s. 516–519; Ulf Bjereld & Marie Demker, *I vattumannens tid? En bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse idag* (Stockholm 2005) s. 176–185; Pernille Ipsen & Gunlög Fur, Introduction. *Itinerario, International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction* 33:2 (2009) s. 7–18.
- 10 May-Britt Öhman, "Sverige hjälper" – att fostra svenska folket till medvetenhet om sin egen storhet och andras litenhet, *Tidskrift för genusvetenskap* 1:1 (2008) s. 59–76.
- 11 Mikael Sjögren, Statsrådet och genusordningen – Ulla Lindström 1954–1966, *Historisk Tidskrift* 123:1 (2003) s. 4–28. Lindström (1969 och 1970),
- 12 Heppling (1991) s. 27–52; Jonsson (2015) s. 43–58.
- 13 Åsa Lundqvist, *Transforming Gender and Family Relations. How Active Labour Market Policies Shaped the Dual Earner Model*. (Cheltenham 2017). Yvonne Hirdman, Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3 (1988) s. 49–63; Yvonne Hirdman (1998). *Med kluven tunga. LO och genusordningen*. (Stockholm: 1998) s. 8–12; Yvonne Hirdman, *Genus – om det stabila föränderliga former*, (Malmö 2001). Pierre Bourdieu, *Den manliga dominansen* (övers. Boel Englund (Göteborg 1998).
- 14 Cecilia Jonsson, *Volontärerna. Från missionsorganisationer till volontärresebyråer* (Växjö 2012).
- 15 Svensk biståndshistoria, Sida, <<http://www.sida.se/Svenska/sa-arbetar-vi/Detta-ar-svenskt-bistand/Svensk-bistandshistoria/>> (15/9 2015).
- 16 Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) Föreningen Svalorna Latinamerika sektionen 4303.
- 17 Hatt (1999) s. 6–8.
- 18 Jfr Ehn Billy, i Tigerstedt, C., Roos, J., & Vilkkio, A. (1992). *Självbiografi, kultur, liv: Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap* (Symposion bibliotek). Stockholm; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion.
- 19 Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlings teori* (övers. Gimdal, G. & Jordebrandt, S.). Göteborg 1999) s. 69.

- 20 Bourdieu (1999); Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste* (övers. Nice, R.). (Cambridge 1984) s.169-177.
- 21 Bourdieu (1998) s. 11-15.
- 22 Hirdman (1998) s.8.
- 23 Toril Moi, *What is a woman?* (Oxford 1999) s. 265-268.
- 24 Moi, (1999) s. 291.
- 25 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 26 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 27 Marander-Eklund, L., & Svenska litteratursällskapet i Finland. (2014). *Att vara hemma och fru: En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland* (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 784). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- 28 Folkbokföringsuppgifter, Suzanne Sandberg, Skatteverket.
- 29 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 30 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 31 Ibid.
- 32 Folkbokföringsuppgifter, Suzanne Sandberg, Skatteverket.
- 33 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 34 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 35 Göran Ahrne, Christine Roman & Mats Franzén, *Det sociala landskapet: en sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet* (Göteborg 2000).
- 36 Svalornas nyhetsblad nr 1, november 1959. Abbé Pierre, *Med lumpsamlare och hemlösa* (Lund 1968); Ingrid Ydén-Sandgren, *En våg av godhet – om Abbé Pierre och Emmausrörelsen* (Stockholm 1991).
- 37 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 38 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 39 Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) Föreningen Svalorna Latinamerikasektionen 4303/A/1/1.
- 40 Jonsson (2015).
- 41 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 42 Hirdman 1992; Lundqvist, 2017; Ulla Wikander *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950: genus, makt och arbetsdelning*, (Stockholm 1999) s. 140-152.
- 43 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 44 Bourdieu (1998) s. 112-118.
- 45 Bourdieu (1998) s. 114; Berg (2009) s. 392; Birgitta Jordansson, (1992): "Hur filantropen blir en kvinna", *Historisk tidskrift* 4 (1992). S. 468-487; Torkel Jansson, *Adertonhundralets associationer: forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800-1870* (Stockholm 1985); Genus och civilt samhälle, Socialstyrelsen 2004 Stockholm: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:346517/FULLTEXT01.pdf> (15/9 2016).
- 46 Hatt (1999) s. 7.
- 47 Hatt (1999) s.7.
- 48 Ibid. s.7
- 49 Om Dagny Arbman i Projekt Runeberg, *Vem var hon*, <<http://runeberg.org/vemarhon/0039.html>> (17/9 2016).
- 50 Hatt (1999) s. 7.
- 51 Jonsson (2015) s. 59-66.
- 52 ARAB. Sammanträdesprotokoll. 4303 A/1/1.
- 53 Ibid.
- 54 ARAB. Sammanträdesprotokoll. 4303 A/1/1.
- 55 Lindström (1969) s. 51; Love Hedman, *Svenskarna och u-hjälpen. En studie av den svenska allmänheten, lokala opinionsbildare och journalister* (Stockholm 1978); Öbman (2008) s. 59-76.
- 56 Heppling (1991) s. 27.
- 57 Ibid. s. 27.

- 58 Bortsett från de svenska missionskyrkorna fanns inga egentliga organisatoriska och personella resurser i Sverige med erfarenhet från verksamheter i u-länder. Dittills hade svenska internationellt inriktade hjälporganisationer haft Europa som verksamhetsfält med inriktning på krigs- och katastrofhjälp. Fler av de redan etablerade föreningarna vände sig dock mot det mer strukturella och långsiktiga u-landsbiståndet.
- 59 ARAB. Protokoll Svalornas sammanträde 4303 A/1/1 13/3 1959.
- 60 ARAB. Sammanträdesprotokoll. 4303 A/1/1; Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 61 Öhman (2008) s. 60–62.
- 62 Sammanträde med generaldirektör Beer på Röda korset den 15/3 1959. Diskussionsprotokoll. ARAB 4303 A/1/1 15/3 1959.
- 63 Bourdieu (1998) s.35–47.
- 64 Hatt (1999) s. 7.
- 65 Hatt (1999) s. 7.
- 66 Jonsson (2015) s. 43–52.
- 67 Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 68 Jonsson (2015) s. 56–58; Intervju med Suzanne Sandberg den 12/12 2014. Privat arkiv: Cecilia Jonsson.
- 69 Svalorna Latinamerika www.svalorna.se med säte i Stockholm och Svalorna Indien Bangladesh www.svalorna.org med säte i Lund.

Findor: Kanik i Lund, prost i Dalby, munk i Helmarshausen

Av Stephan Borgehammar

edan i ett tidigt skede av Nordens kristnande gjorde nordiska män kyrklig karriär. Ett lysande men sällan omtalat exempel är Thietmar, vars ursprungliga danska namn var Timo. När kung Hardeknut sände sin syster Gunhild till Nijmegen för att gifta sig med den tyske tronföljaren Henrik III följde Thietmar med. Bröllopet ägde rum den 29 juni 1036 varvid Gunhild antog namnet Kunigunde. Thietmar blev hennes kaplan. När biskop Godehard av Hildesheim dog den 5 maj 1038 utsåg kejsar Konrad II Thietmar till att efterträda honom, enligt Adam av Bremen på Kunigundes rekommendation (själv dog Kunigunde av pest kort därpå, den 18 juli). Thietmar ledde det viktiga nordtyska stiftet Hildesheim i sex år, till sin plötsliga död den 14 november 1044. Under den tiden var han med

om viktiga händelser i både den politiska och den kyrkliga världen, vilka vi måste förbigå här.¹

Som den betydelsefulla man han var, blev Thietmar ihågkommen i diverse krönikor och historiska noter från Tyskland. Om hans namn har nämnts i skriftliga källor från hemlandet Danmark så har dessa gått förlorade. Däremot tyder två föremål i Dalby kyrka i Skåne på att han, inte överraskande, förmedlade kontakter mellan Hildesheim och det land som var hans ursprung. Dels finns i denna kyrka en märklig kolonn insatt i en nisch i en pelare, vars direkta förebild är en likadan – och likadant placerad – kolonn i domkyrkan i Hildesheim, tentativt daterad till 1023–1035.² Dels ägde Dalby kyrka en ljuskrona av förgylld brons, närmare fyra meter i diameter, av precis samma slag som de båda ljus-

kronor från 1000-talet som tillhör Hildesheims domkyrka, varav den mindre och äldre var en gåva av just Thietmar.³

Bland de dokument som ihåggkommer Thietmar finns tre nekrologier: från domkyrkan i Hildesheim, från benediktinklostret S:t Michael i Lüneburg och från kanonisseklostret Frauenstift Möllenbeck.⁴ Under denna period av historien höll sig alla större kyrkliga institutioner, såsom kloster och domkapitel, med ett nekrologium där man skrev in namnen på avlidna vänner och välgörare på deras dödsdag, för att årligen kunna minnas dem och be för dem.⁵

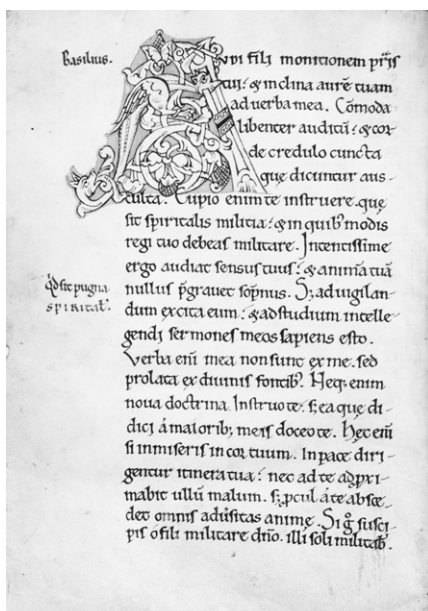
Det var ett bruk som togs på stort allvar och ofta formaliserades genom avtal, som vi strax ska se ett exempel på. Det är därför inte en slump att två av de äldsta skriftliga dokument som finns bevarade från nordiskt område innehåller nekrologier: *Necrologium Lundense* och *Liber daticus vetustior*. Dessa har bevarat namnen på många hundratals personer som levde i främst Danmark under 1100- och 1200-talen. I de flesta fall vet vi föga eller inget mer om dem än vad nekrologienotisen berättar: namnet och dödsdagen. Men ibland kan pussel läggas med dessa notiser och andra upplysningar, och då kan konturerna av ett livsöde växa fram. Så är fallet med den man som denna artikel vill lyfta fram i ljuset: kyrkomannen Findor.

Namnet Findor dyker upp i skrift för första gången i *Necrologium Lundense* på 1120-talet.⁶ Tre bärare av namnet går att urskilja i denna handskrift, men här gäller det den ende av dem som har lämnat fler spår efter sig än enbart en nekrologienotis. Denne Findor framhölls för länge sedan av konsthistorikern William Anderson som en möjlig konstnär vid Lunds domkyrkas byggnadshytta, kanske verksam även i skånska bykyrkor. Det är med säkerhet fel.⁷ Men Findor är ändå värd ett studium, som exempel på en kyrkomans karriär och kontakter i det nyligen kristnade Norden. Först något om källorna och utforskningen av dem.

Källorna

Redan på 1100-talet ägde Lunds domkyrka ett bibliotek. Bland de böcker som tidigt fanns där är det särskilt *Necrologium Lundense* och *Liber daticus vetustior* som har tilldragit sig historikernas intresse.⁸ Båda kan sägas vara liturgiska böcker, men av en typ som innehåller ovanligt mycket historisk information.

Necrologium Lundense, som togs i bruk 1123, har fått sitt namn av att den innehåller en kalendariskt ordnad förteckning på avlidna, men förteckningen är inget renodlat nekrologium och boken innehåller även andra texter. Den är egentligen en *kapitelbok*, vilket innebär att den har alla de texter

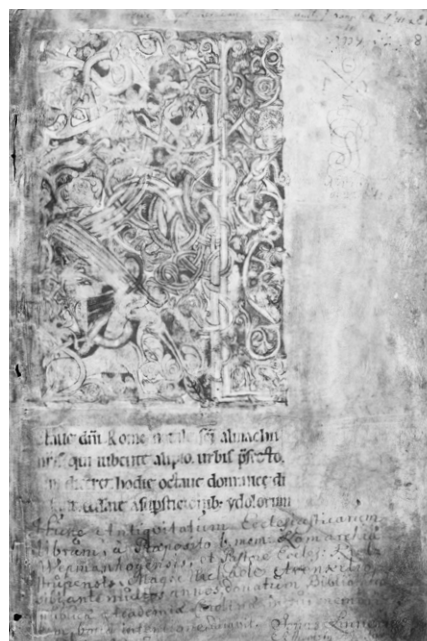

Första sidan av *Basilus den store, Admonitio ad filium spiritualem, i Necrologium Lundense*, Lunds UB, Mh 6, fol. 5v. Foto: www.alvin-portal.org.

som behövdes när kanikerna vid Lunds domkyrka varje dag på morgonen samlades till kapitel.⁹ Där finns texter av kyrkofäderna som skulle läsas högt vid samlingen; där finns två regeltexter som man också skulle läsa ur, Aachenregeln och *Consuetudines Lundenses*;¹⁰ och där finns "nekrologiet", en kalender med diverse anteckningar, främst om firingsdagar och om avlidna personer som man skulle be för på deras dödsdag (Lauritz Weibull gav denna kalender namnet *Memoriale fratrum*).

Där finns även listor över danska kungar, över Lunds biskopar, över an-

dra danska biskopar som tidigare varit kaniker vid Lunds domkyrka, över prebenden¹¹ vid domkyrkan och dessas första innehavare samt över personer som dött som präster, diakoner eller subdiakoner i domkyrkans tjänst. Dessutom finns ytterligare några smärre texter som inskrivits för att de var viktiga för kanikkapitlet, varav två torde ha varit särskilt betydelsefulla: en kopia av Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka år 1085 och ett avtal om förbön daterat 1136, vari kanikerna vid domkyrkan, de regulära kanikerna i Dalby och benediktinmunkarna

Första sidan av *martyrologiet i Liber daticus vetustior*, Lunds UB, Mh 7, fol. 8r. Foto: www.alvin-portal.org.

i Lunds Allhelgonakloster förbinder sig att delta i varandras begravningar och årligen be för de avlidna på deras dödsdag.¹²

Liber daticus, som togs i bruk senast 1145, är inte fullt lika rik på historiska upplysningar. Den är ett martyrologium, vilket betyder att den för varje dag i året förtecknar det eller de helgon som ska firas på den dagen, med några rader om vilka de var och hur de dog. Efter beskrivningen av dagens helgon har kanikerna fört in namnen på avlidna vänner och välgörare som dött på den dagen och som ska ihågkommas och få förbön.

Ofta finns här även anteckningar om gåvor som välgörarna har done-
rat, och det är detta som har gett boken dess sentida namn: *liber daticus* betyder gåvobok. Men den är alltså till sin genre egentligen en kombination av martyrologium och nekrologium. Även denna bok kunde användas när kanikerna samlades till kapitel. Visserligen övergav de det gemensamma komunitetslivet vid okänd tidpunkt på 1100-talet och det dagliga kapitlet upphörde, men martyrologiet fortsatte att fungera, ty namnen på den kommande dagens helgon och avlidna skulle även fortsättningsvis läsas upp varje morgon, i samband med tidebönen prim. I denna bok liksom i *Necrologium Lundense* är det dödsnotiserna som har tilldragit sig störst intresse.¹³

Dödsnotiserna i de båda böckerna innehåller som sagt namnen på många hundra personer som levde under 1100- och 1200-talen vilka vi annars inte hade vetat om existensen av. I notiserna anges oftast enbart personens namn och ämbete; ibland är det bara namnet; ibland står det något mer: vem som var personens far, eller om personen hade någon särskild egenskap; i sällsynta fall anges dödsåret och något om vederbörandes biografi. Men även om uppgifterna är magra är de av största intresse för oss, eftersom våra upplysningar om den här tiden är så få och fragmentariska. Varje liten pusselbit som kan läggas på sin rätta plats ökar vår kunskap väsentligt.

Forskningsläget

Att arbeta med namnen i dessa böcker är en metodologisk utmaning. Bristen på årtalsangivelser gör det viktigt att utföra en noggrann kodikologisk och paleografisk analys för att om möjligt fastställa ungefär när respektive notis skrevs och på så sätt upprätta en relativ kronologi.

Banbrytaren på detta område var Christian Weeke, som i sin utgåva av *Liber daticus* från 1880-talet nogga angav under vilken tidsperiod varje namn var inskrivet, utifrån en analys av handstilarna.¹⁴ Lauritz Weibull fortsatte på samma spår i sin utgåva av *Necrologium Lundense*, som publicerades

år 1923 i anslutning till 800-årsjubileet av Lunds domkyrkas kryptas invigning.¹⁵ Det var ett mycket passande tillfälle, eftersom Weibull kunde visa att boken tillkommit i nära anslutning till denna händelse. Men bakom utgåvan låg år av tröget arbete. Weibull drev sina analyser mycket längre än Weeke hade gjort. Han identifierade först en lång rad olika skrivarehänder, sedan letade han bland varje skrivares notiser efter upplysningar som kunde knytas till specifika datum. På så vis kunde han för många skrivare ganska noga fastställa under vilken period de varit verksamma.

Weibulls resultat på detta område har stått sig länge, men har ganska nyligen i några väsentliga avseenden ifrågasatts av den danske historikern Michael H. Gelting. I en skarpsinnig artikel¹⁶ har Gelting kunnat visa att namnen på avlidna inte har förts in i *Necrologium Lundense* i tur och ordning, alltefter som de har avlidit. I stället har boken uppdaterats ryckvis, varvid namnens ordningsföljd har redigerats så att kyrkans män normalt har skrivits in först, i hierarkisk ordning, och därefter lekmännen. Detta faktum och andra överväganden tyder enligt Gelting i sin tur på att Lunds domkyrka har haft ett annat nekrologium som numera är förlorat men som man förde mer regelbundet. Man kan beskriva det så (och detta är mina uttryck, inte Geltings),

att det förlorade nekrologiet var kaniernas bruksexemplar medan *Necrologium Lundense* var ett arkivexemplar.

Jag finner Geltings argumentation övertygande och den kastar även ljus över en sak jag länge har undrat över, nämligen det faktum att *Necrologium Lundense* än i dag ser närmast oanvänd ut. Man kan jämföra med *Liber daticus*, som har oerhört smutsade och slitna sidor. Även om man antar att *Necrologium Lundense* endast fördes och brukades regelbundet i cirka 20 år, nämligen 1123–senast 1145, vilket är Weibulls hypotes, har boken tyckts mig alltför välbevarad för att så länge ha varit i dagligt bruk. Geltings hypotes förklarar detta: den *har* aldrig varit i dagligt bruk.

Senast 1145 tas *Liber daticus* i bruk, och enligt Weibull förs nu dödsnotiser in regelbundet där i stället för i *Necrologium Lundense*, där de skrivs in endast sporadiskt. Omkring år 1170 kompletteras dödsnotiserna i *Necrologium Lundense* med hjälp av *Liber daticus*, i syfte att båda böckerna ska vara kompletta fram till detta år. Sedan får det gamla nekrologiet vila medan *Liber daticus* fungerar som huvudbok för dödsnotiser fram till omkring år 1300.

Dessa uppfattningar modifierar Gelting på så sätt att han menar att *Necrologium Lundense* i stort sett inte erhöll några notiser alls mellan cirka 1140 och 1170, utan alla namn på personer

som avled under den perioden har förts in i ett svep omkring år 1170 med *Liber daticus* som förlaga, varvid den person som gjorde arbetet har råkat hoppa över alla notiser hemmahörande mellan 4 maj och 4 juni.

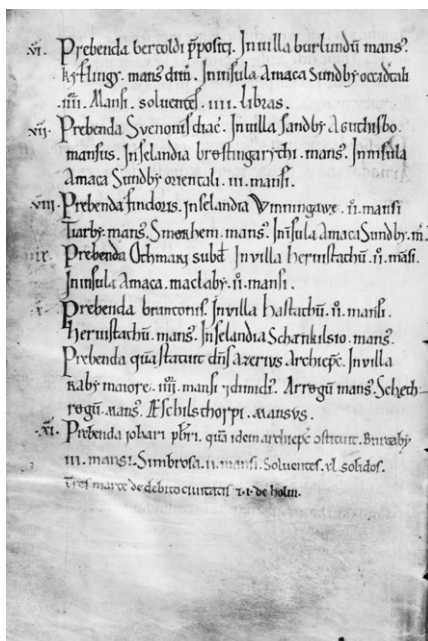
Gelting menar vidare att när *Liber daticus* togs i bruk fördes det befintliga beståndet av dödsnotiser in från det förlorade nekrologiet, inte från *Necrologium Lundense* som Weibull menade, och att det skedde utan ändring av namnens ordningsföljd. Om detta är riktigt – och det tror jag att det är – får *Liber daticus* en större betydelse än man hittills har trott för etablerandet av en relativ kronologi bland de personnamn som båda böckerna innehåller, även under den tjugoaårsperiod då *Necrologium Lundense* uppdaterades någorlunda regelbundet.

Den praktiska betydelsen av dessa nya insikter ska dock inte överdrivas. Om Weibull till exempel har kunnat visa att en skrivare varit verksam i 7–8 år i *Necrologium Lundense*, så bör rimligen de personer den skrivaren antecknade som avlidna under sin verksamhetsperiod också ha dött under den perioden, eller möjligen några få år innan, om han överförde namn från en förlaga. Så pass kontinuerligt har man ändå arbetat med *Necrologium Lundense* under perioden fram till cirka 1145 – det är utifrån Weibulls analyser oomtvistligt.

Findor – kanik och diakon

Låt oss nu gå över till den Findor som är ämnet för föreliggande artikel och vars namn dyker upp i både *Necrologium Lundense* och *Liber daticus*. Geltings ovannämnda iakttagelser och slutsatser kastar föga nytt ljus över honom. Ändå är det i mångt och mycket Geltings förtjänst att Findor nu kan träda fram ur skuggorna, eftersom han i annat sammanhang gav mig det tolknings-tips som gjorde att jag började skönja konturerna av en bortglömd kyrklig karriär.¹⁷ Denne Findor visar sig vara kanske den kanik i Lund under första hälften av 1100-talet som det går att få fram mest information om, undantaget det lilla antal som blev biskopar. Pusselbitarna är fortfarande få och små, men när de plockas upp och läggs på rätt plats framträder dragen av en intressant och växlingsrik kyrklig karriär.

Namnet Findor dyker först upp i prebendelistan i *Necrologium Lundense*, där han är uppsatt som kanik vid Lunds domkyrka och innehavare av prebende nr 8.¹⁸ Det står inte vilket ämbete han har, men Weibull tog för givet att han var diakon, säkerligen eftersom den föregående kaniken på listan kallas diakon och de båda efterföljande subdiakon.¹⁹ Det finns ingen anledning att ifrågasätta den slutsatsen. Som jag nämnde tidigare är prebendelistan en uppräkningslista av prebenden med namn på deras för-

Del av prebendelistan i Necrologium Lundense, Lunds UB, Mh 6, fol. 3v. Findors prebende har numrerats VIII i marginalen.

Foto: www.alvin-portal.org.

sta innehavare. Av listan framgår även vilket gods som hör till varje prebende och vem som donerat godset. Listan är inskriven av en hand som Weibull kallar *f* och som han anser var verksam under ganska lång tid: från före 1123 till efter 1145.²⁰

Weibulls granskning av listan visar att den upprättades före domkyrkans kryptas invigning den 30 juni 1123. Argumentationen bygger på att ärkebiskop Ascer den dagen inrättade två nya prebenden, utöver de tio som Knut

den helige hade skänkt gods till, vilket framgår av ett bekräftelsebrev som är daterat 1133. Men studerar man prebendelistan noga finner man att skrivaren gjort ett avbrott mellan Ascers båda prebenden. Dessutom räknar prebendelistan upp delvis andra gods som ingående i Ascers första prebende än vad bekräftelsebrevet gör. Det visar att prebendelistan upprättades innan Ascers donation hade nått sin slutliga form.²¹

Vi kan alltså dra slutsatsen att vår vän Findor var kanik – av allt att döma diakon – vid Lunds domkyrka redan före den 30 juni 1123. Men knappast långt före. Listan kan, som Weibull påpekar, inte ha tillkommit långt före 1123 eftersom subdiakonen Othmar, som finns med på listan, ännu var vid liv i slutet av 1160-talet.²² Andra omständigheter tyder dessutom på att *Necrologium Lundense* skapades för att kunna tas i bruk ungefär samtidigt som kryptan.

Efter att ha fångat Findor i Lunds domkyrka i början av hans karriär kan vi nu undersöka om han avslutade den vid samma institution. I *Necrologium Lundense* finns listor över domkyrkans avlidna kaniker – separata listor för präster, diakoner och subdiakoner. Dessa listor upprättades mellan 4 juni 1134 och december 1136²³ och har sedan successivt förts à jour. Men den som letar efter Findor där, letar förgäves.

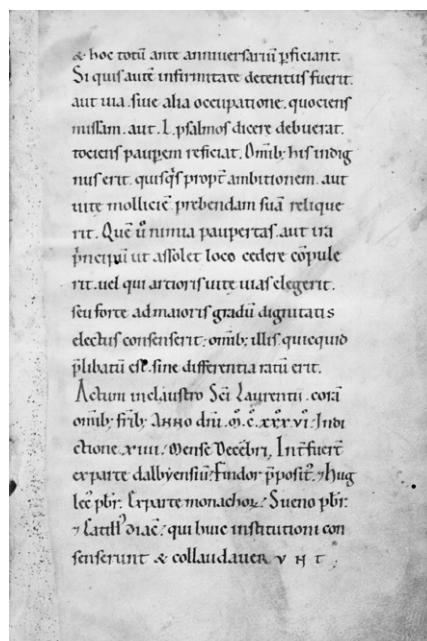
Inte heller går det att hitta någon Findor, kanik vid Lunds domkyrka, bland dödsnotiserna i *Necrologium Lundense*. Alla andra prebendater i prebendelistan går att lokalisera i kaniklistorna²⁴ och alla de tidiga namnen i kaniklistorna – alla som avlidit före cirka 1170 – har dessutom erhållit en dödsnotis i nekrologiet. Findor är det enda undantaget. Vart har han tagit vägen? Med tanke på den vikt man lade vid att be för sina avlidna medlemmar kan han knappast ha glömts bort. Det måste vara så att han före sin död har lämnat Lunds domkyrka.

Avancemang till prost i Dalby

Namnet Findor dyker upp på en annan viktig plats i *Necrologium Lundense*, nämligen i det avtal om brödraskap mellan kanikerna vid domkyrkan, de regulära kanikerna i Dalby och benediktinmunkarna i Allhelgonaklostret som undertecknades 1136.²⁵ I detta avtal lovar medlemmarna av respektive kommunitet högtidligt att be för varandras avlidna och närvara vid deras begravningar.

En underförstådd förutsättning för att detta ska kunna ske är att de avlidnas namn antecknas i respektive institutions nekrologium. De båda representanter för kanikerna i Dalby som undertecknar avtalet heter Findor och Hughlek. Hughlek sägs vara präst i Dalby och Findor prost samma-

städes, det vill säga det dalbyensiska kanikklostrets föreståndare. Kan det vara så att Findor lämnade Lunds domkyrka för att han valts till prost i Dalby? Det är en högst rimlig tanke.

Sista sidan av avtalet mellan kanikerna i Lunds domkyrka, kanikerna i Dalby och benediktinerna i Lunds Allhelgonakloster. Findors namn står på fjärde raden nedifrån. *Necrologium Lundense*, Lunds UB, Mh 6, fol. 182r.

Foto: www.alvin-portal.org.

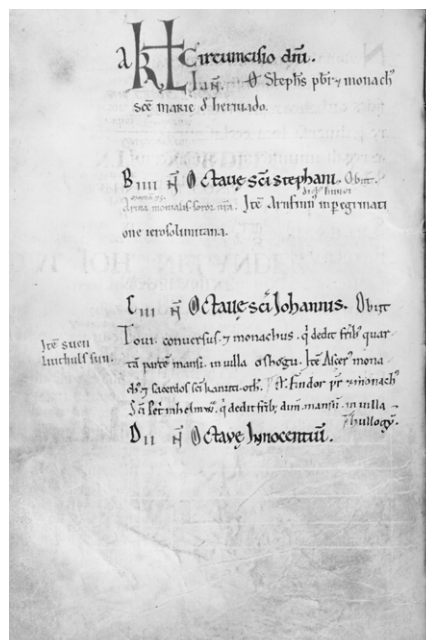
Tillbaka till nekrologiet! Finns någon Findor antecknad där som avliden prost i Dalby? Nej, märkligt nog är varken någon Findor eller någon Hughlek listad som avliden Dalbykanik, trots att ett stort antal andra Dalbykaniker från

samma tidsperiod finns där, helt i enlighet med det ingångna brödraskapsavtalet. Skulle alltså de som undertecknade avtalet om förbön för avlidna själva ha blivit bortglömda i nekrologiet och alltså inte erhållit den överenskomna förbönen? Mysteriet tättnar.

Vi måste fråga oss om både prosten Findor och prästen Hughlek efter 1136 kan ha lämnat Dalby för något nytt betydelsefullt uppdrag. Letar vi enbart på namnen Findor och Hughlek bland dödsnotiserna i *Necrologium Lundense*, utan att snegla på något visst ämbete eller någon viss hemmahörighet, finner vi möjliga kandidater. Först en Hughlek som finns antecknad som avliden den 21 februari och som sägs ha varit den förste abboten i det premonstratensiska Salvator-/Trinitatisklostret i Lund (vid Drottens kyrka).²⁶ Namnet är så ovanligt att det måste vara samma person. Hughlek har alltså lämnat bröderna i Dalby för att inträda i den strängare premonstratensorden och leda dess nya kloster i staden Lund, vilket sannolikt grundades mot slutet av 1140-talet.²⁷

Reträtt till Helmarshausen

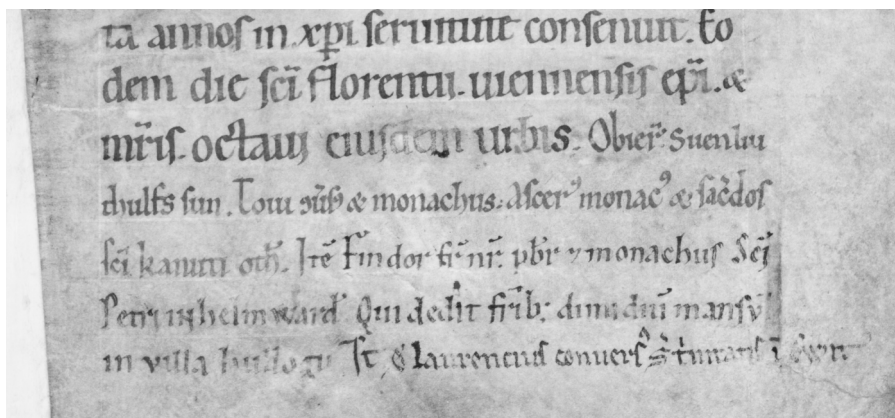
En sökning på namnet Findor i *Necrologium Lundense* ger i sin tur tre träffar: en *dives* (rik man), död den 16 mars, en diakon vid domkyrkan i Roskilde, död den 9 augusti,²⁸ samt en ”präst och munk” (*presbyter et monachus*) i klostret

Första sidan i kalendern och nekrologiet *Memoriale fratrum* med dagarna 1–4 januari. Findor står antecknad den 3 januari, på tredje raden nedifrån. *Necrologium Lundense*, Lunds UB, Mb 6, fol. 124v. Foto: www.alvin-portal.org.

Helmarshausen utanför Paderborn, död den 3 januari.

Enligt brödraskapsavtalet omfattades man av löftet om förbön även om man lämnade sitt kloster, förutsatt att detta skedde av fattigdom, på grund av tvång från en världslig furste, på grund av att man övergick till en striktare livsform eller för att man blev vald till ett högre ämbete. Lämnade man gemenskapen av egen vilja för att leva ett bekvämare liv förlorade man den förmån

Anteckningar i martyrologiet i Liber daticus om avlidna att ihågkomma den 3 januari. Findors namn står på tredje raden nedifrån. Liber daticus vetustior, Lunds UB, Mh 7, fol. 9r. Foto: www.alvin-portal.org.

som avtalet gav.²⁹ Detta betyder att de båda första Findor är uteslutna: den "rike mannen" var uppenbarligen en lekman, kaniken i Roskilde en sekulär diakon. Hade prosten Findor i Dalby slutat sitt liv som någon av dessa båda hade han enligt avtalet inte antecknats.

Med munken i Helmarshausen förhåller det sig annorlunda. Helmarshausen var ett benediktinkloster och den benediktinska livsformen ansågs som striktare än den kanonikala – även då det rörde sig om ett regulärt kanikkloster som det i Dalby. Förmodan att det är den forna kaniken vid Lunds domkyrka som slutar sitt liv i Helmarshausen bekräftas om vi slår upp hans dödsnotis under 3 januari i *Liber daticus*: där kallas nämligen Findor uttryckligen för *frater noster*, "vår broder". Mannen som började sin bana som di-

akon vid Lunds domkyrka och senare blev prost i Dalby slutade alltså sitt liv som munk i Helmarshausen.³⁰

Findors dödsår

Nästa fråga är när han dog. Anteckningen om hans död i *Necrologium Lundense* daterar Weibull till "något efter 1170".³¹ Men här manas vi till försiktighet av Geltings nya rön. Det finns inga garantier för att notisen skrevs in omedelbart efter Findors död. En omständighet som Weibull själv registrerar (utan att kommentera den) manar till ytterligare försiktighet, nämligen att endast tre munkar från Helmarshausen är inskrivna i *Necrologium Lundense* och alla dessutom av samma hand, av Weibull kallad *A*, en hand som i övrigt inte återfinns i nekrologiet.³² En enskild person har således vid ett enskilt

tillfälle fört in tre namn på avlidna bröder från klostret Helmarshausen i *Necrologium Lundense* – Findor 3/1, prästen Manegold 20/9 och subdiakonen Walbert 29/11 – men vi vet inte säkert när och inte varifrån han fick uppgifterna.

Om vi går till *Liber daticus* finner vi där endast två av de tre namnen, Findor 3/1 och Walbert 29/11.³³ Weeke daterar båda notiserna till 1100-talets andra tredjedel, med en markering av att notisen om Findor skulle kunna vara något yngre.³⁴ Detta bekräftar misstanken att de två munkarna inte dog samtidigt. Det antyder också att Findor kan ha dött före 1170.

Det går att nå ökad klarhet. Findors namn finns bevarat i fler nekrologier, nämligen från andra kloster än Lund som hade brödragemenskap med Helmarshausen. Den tyske historikern Eckhard Freise har ingående analyserat detta material. Hans för oss viktigaste iakttagelse rör brödraskapsdokumentet *Liber Vitae Corveyensis*, "Livets bok från klostret Corvey".³⁵ Denna bok är inte ett nekrologium med namn i kalenderordning, utan varje kloster som Corvey hade brödraskapsförbindelse med har en egen sida med två spalter där namn är inskrivna i tät följd.

Freises insats har varit att jämföra listan för Helmarshausen med yngre nekrologier från andra kloster som också stått i förbindelse med Helmarshausen. Det visade sig då att på den si-

da i *Liber Vitae Corveyensis* som gäller Helmarshausen står alla namn i den vänstra spalten i samma ordning som i de yngre nekrologierna, dvs. i kalenderordning. Det kan inte betyda något annat än att den vänstra spalten är baserad på ett nekrologium och att alla namnen där är namn på bröder som var döda när *Liber Vitae Corveyensis* skapades.³⁶ Det ger oss en viktig hållpunkt, eftersom tillkomsten av denna bok kan dateras till 1151–1155/56.³⁷ Såväl Findor som Manegold och Walbert står inskrivna i den vänstra spalten. Vi kan därför dra slutsatsen att de alla har dött före 1156.³⁸

Hade vi på grundval av Weibulls dateringar utgått ifrån att Findor dog efter 1170 hade vi fått en ganska klar kronologi för hans liv. Vi hade då kunnat anta att han föddes tidigast omkring år 1090 och diakonvigdes tidigast vid 25 års ålder omkring år 1115.³⁹ Dateringen av hans död till före 1156 gör hans födelseår mycket mer osäkert. Han *kan* ha varit född cirka 1095 och vigts till diakon vid 25 års ålder, blivit prior i Dalby kring de 35, munk i Helmarshausen vid 45 och dött vid 55–60 års ålder. Men han kan också ha varit upp till 30 år äldre, vigts till diakon sent i livet eller tillbringat lång tid som diakon. Det kan vi aldrig veta.

När det gäller Findors dödsdag anges den som 3 januari i både *Necrologium Lundense* och *Liber daticus*. I

Freises jämförelsematerial finns Findor i endast ett nekrologium, som kommer från klostret Abdinghof i Paderborn.⁴⁰ I detta nekrologium är dödsdagen 2 januari. Förmodligen har

ett fel smugit sig in i den senare källan. I och med att notiserna om Findor i *Necrologium Lundense* och *Liber daticus* av allt att döma är oberoende av varandra – ordalydelsen skiljer sig något och

Liber Vitae Corveyensis, namn på munkar från klostret Helmarshausen som ska ihågkommas. Findor står längst till höger på sjunde raden i vänsterspalten. Ovanför tronar den helige Benedictus. Münster, Staatsarchiv, I, 133, pag. 26.
Foto: Stephan Borgehammar (från faksimil).

notisen i *Necrologium Lundense* tycks hämtad ur en källa som även hade det i *Liber daticus* felande namnet Manegold – ter sig 3 januari som det mest tillförlitliga datumet.

Findors betydelse

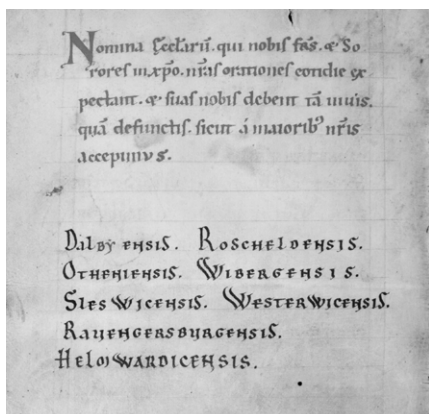
Även om Findors biografi är och måste förbli ytterst ofullständig innehåller den tillräckligt mycket för att vi ska kunna skönja konturerna av en växlingsrik kyrklig karriär. År 1123 är han diakon och har erhållit ett fint prebende vid den metropolitankyrka i Lund som håller på att byggas, ett prebende som till yttermera visso är skänkt av Knut den helige. Några år senare blir han prästvigd.⁴¹ Före 1136 blir han vald till prost i Dalby och är med om att för Dalbyklostrets räkning underteckna ett viktigt brödraskapsavtal med domkyrkan och Allhelgonaklostret. Ett antal år senare lämnar han Dalby för att bli benediktinmunk i Helmarshausen. Där avlider han före 1156.

Det går att säga ännu litet mer om honom. Han efterträds i Dalby av en viss Ascer, som vid sin död kallas prior, inte prost.⁴² Dalbyklostret har alltså organiserats om kring mitten av 1100-talet. Sannolikt var det då klostret antog Augustinregeln.⁴³ På något sätt bör Findor ha varit delaktig i detta – om det inte var han som genomförde förändringen så torde han i alla fall ha förberett den.

Vidare kan vi notera att Lunds domkyrka hade ett avtal om brödraskap och förbön inte bara med Dalby och Allhelgonaklostret utan även med sex mer avlägset belägna katedraler och kloster. En lista på dessa finns i *Necrologium Lundense* precis före det avtal från 1136 som vi har talat om, och sist i den listan står Helmarshausen. Men Helmarshausen är inskrivet med annan handstil, något senare än de föregående orterna. Sannolikt är det Findor som har förmedlat detta nya brödraskap.⁴⁴

Låt oss dock undvika närsynthet här och inte tappa Lunds Allhelgonakloster ur sikte! Detta betydelsefulla benediktinkloster har också haft brödraskapsförbindelser med kloster på kontinenten, bland andra S:t Pantaleon i Köln och Saint-Saulve i Valenciennes.⁴⁵ Eckhard Freise tänker sig att de båda andra namn än Findor som finns i såväl *Liber Vitae Corveyensis* som i *Necrologium Lundense* – Manegold och Walbert – kan ha utgjort ett slags delegation i Lund från Helmarshausen.⁴⁶ Det är ren spekulation, men säkerligen är det så att om bröder från Helmarshausen uppehöll sig i Lund så bodde de i Allhelgonaklostret.

Findor är den enda säkra länken mellan kanikerna i Lunds domkyrka och klostret Helmarshausen, varför det är rimligast att tänka sig att brödraskapsförbindelsen skrevs in i *Necrologium Lundense* på grund av honom – den

Lista på de domkyrkor och kloster som kanikerna i Lund stod i förbönsgemenskap med. Klostret Helmarshausen är inskrivet sist. *Necrologium Lundense*, Lunds UB, Mh 6, fol. 179v.

Foto: www.alvin-portal.org.

upphörde ju också att ha betydelse inte långt efter hans död. Men att han över huvud taget fick kontakt med Helmarshausen, det beror nog på att han dessförinnan hade en nära kontakt med Allhelgonaklostret.

Även på ett annat sätt tänkte Findor på sin gamla domkyrka. I hans dödsnotis står det att han testamenterade gods i Hyllie till kanikerna i Lund: *Findor, frater noster, presbiter et monachus sancti Petri in Helmwardis, qui dedit fratribus dimidium mansum in villa Hullogu*, "Findor, vår broder, präst och munk i S:t Peter i Helmarshausen, som gav bröderna ett halvt bol i byn Hyllie".⁴⁷ Därav kan vi också sluta att han var en man med ekonomiska tillgångar.

Och detta för oss till ett sista möjligt indicium på hans fortsatta välvilja mot den kyrka där han började sin karriär. I Uppsala Universitetsbibliotek förvaras en fin evangeliehandskrift – ett evangeliarium – som en gång har tillhört just Lunds domkyrka och som kan dateras till omkring år 1140. Men detta evangeliarium är tillverkat i Helmarshausen, som vid den tiden hade ett framstående skriptorium.⁴⁸ Erik Niblaeus har velat se vår vän Findor som en av skrivarna av denna dyrbara handskrift.⁴⁹ Kanske kan man i stället tänka sig att det var han som beställde den och skänkte den till domkyrkan?

På evangeliariets första blad finns en vacker illumination som föreställer hur Hieronymus överlämnar sin latinska översättning av Bibeln till påven Damasus. Ovanför syns S:t Laurentius i en stad som står under hans beskydd – utan tvivel Lund. Och nedanför syns handskriftens donator, en kyrkans man med tonsur, omgiven av hexametersversen *Martyr Laurenti precibus succurre petenti*, "Laurentius, du martyr, bistå med dina förböner den som bönfaller dig". Det hela tyder på att donatorn har en nära anknytning till domkyrkan och kanikerna i Lund. Kanske är det Findor själv som avbildas? Om inte, så kan vi ändå utgå ifrån att Findor kände såväl donatorn som dem som tillverkat handskriften. Och mer än så: att han var knuten till dem med löften om förbön efter döden.

Här kan vi återkalla Thietmar i minnet. Båda männen illustrerar vilka vidsträckta kontakter kyrkomän i Norden kunde ha, redan under 1000- och 1100-talen, och hur de genom sina förbindelser kunde förmedla till sina hemländer det senaste och bästa av kontinentens kultur. De illustrerar också båda hur andligt och världsligt vid denna tid vävdes samman. En ledande ställning i kyrkan innebar också en ledande ställning i samhället, och vad mer är: de band som knöts mellan

Detalj av fig. 9.

personer i detta livet bröts inte av döden utan räckte ända in i evigheten.

Dedikationsbild i evangeliariet från Helmarshausen: kyrkofadern Hieronymus överlämnar sin bibelöversättning till påven Damasus I. Uppsala UB, C 83, fol. 1v. Foto: www.alvin-portal.org.

Noter

- 1 Se vidare Hans Goetting, *Das Bistum Hildesheim. Bd 3: Die Hildesheimer Bischöfe von 815 bis 1221 (1227)* [= *Germania sacra*, Neue Folge, 20:3] (Berlin & New York 1984), s. 256–263. Tillgänglig: <http://personendatenbank.germania-sacra.de/books/view/30>.
- 2 Stephan Borgehammar, "Symboler i Dalby", i Stephan Borgehammar & Jes Wienberg (red.), *Locus celebris: Dalby kyrka, kloster och gård* (Göteborg 2012), s. 78; Kristina Krüger, "The West End of Corvey: An Architectural Model for Churches in the Central Middle Ages?", i Borgehammar & Wienberg (red.), *Locus celebris*, s. 209–213. Krüger förmodar att biskop Eginno av Dalby (och sedermera Lund) kom från Hildesheim, men det vet vi inget om.
- 3 Maria Cinthio, "Återfunna fynd och andra pusselbitar: Om inventarier, patrociner och patroner", i Borgehammar & Wienberg (red.), *Locus celebris*, s. 447–451. Cinthio anger att den mindre kronan var skänkt av biskop Azelin, Thietmars efterträdare, men en inskrift på kronan, bevarad i avskrift från

- 1500-talet, ger klart besked om att den var skänkt av Thietmar: Christine Wulf, "Der sogenannte kleine Radleuchter", i dens., *Die Inschriften der Stadt Hildesheim* (Wiesbaden 2003), nr 22(†). Tillgänglig: <http://www.inschriften.net/hildesheim/inschrift/nr/dio58-0022.html>.
- 4 Goetting, *Das Bistum Hildesheim*, s. 262.
 - 5 Litteraturen om detta bruk är ganska omfattande. Se t.ex. Karl Schmid & Joachim Wollasch (red.), *Memoria: Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter* (München 1984). Även kvinnor deltog i detta slag av förbindelser: Grzegorz Pac, "Communities of Devotion across the Boundaries. Women and Religious Bonds on the Baltic Rim and in Central Europe, Eleventh–Twelfth Centuries", i Wojtek Jezierski & Lars Hermanson (red.), *Imagined Communities on the Baltic Rim* (Amsterdam 2016), s. 123–154.
 - 6 *Danmarks gamle Personnavne. I. Fornavne*, bd 1–2 (København 1936–1948). Namnet är okänt i västnordiska texter och försvinner under tidig medeltid.
 - 7 William Anderson, "Schonen, Helmarshausen und der Kunstkreis Heinrichs des Löwen", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 11–12 (1938–1939), s. 81–102; Findor diskuterar s. 87–89. Andersons tes är inte helt gripen ur luften: han bygger på uppfattningen att Lunds domkyrkas båda praktfulla evangeliarier, nu i Uppsala UB, C 83 och i Köpenhamns KB, Thott 21 4°, skrivits i Lund av munkar från Helmarshausen samt iakttagelsen att det finns stilistiska likheter mellan romanskt kalkmåleri i Skåne och bokmåleriet i dessa handskrifter. Men att Findor skulle ha bidragit i sammanhanget bygger han endast på en notis i *Necrologium Lundense* (se not 47) om att Findor skänkt mark till kanikerna i Lund och dör som munk i Helmarshausen. Som vi ska se finns det fler notiser om Findor i skriftliga källor och dessa pekar i en helt annan riktning.
 - 8 För textutgåvor se nedan, not 14 och 15.
 - 9 Kanik, av lat. *canonicus*, kallades en ledamot av ett domkapitel eller kollegiatkapitel. Jfr artiklarna i *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, I:280–283 "Augustinkorherar" (Jarl Gallén), III:185–195 "Domkapitel" (Kauko Pirinen) och VIII:267–268 "Kapitel" (Jarl Gallén). Lunds domkapitels äldsta historia har behandlats av Anna Minara Ciardi, *On the Formation of Cathedral Chapters and Cathedral Culture. Lund, Denmark, and Scandinavia*, c. 1060–1225 (diss., Lund 2016). Se även Stephan Borgehammar, "Kanikerna i Dalby. Tre studier", i Borgehammar & Wienberg (red.), *Locus Celebris*, s. 291–326.
 - 10 Se *Lundakanikernas levnadsregler: Aachenregeln och Consuetudines canonicae*, övers. från latinet med inledning och noter av Anna Minara Ciardi (Lund 2003).
 - 11 Ett prebende var det gods som hörde till varje kanonikat och vars avkastning utgjorde kanikens ordinarie inkomst. Se *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, XIII:416–420 "Prebende" (Göran Inger).
 - 12 Ciardi, *On the Formation of Cathedral Chapters*, s. 75–85 och 137–146 med litt. Handskriften (Lunds UB, Mh 6) finns avbildad i *Alvin: Plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv*, <http://www.alvin-portal.org>, där katalogiserad som "Record book from the Cathedral of Lund". För textutgåva se nedan, not 15.
 - 13 Eva Nilsson Nylander (red.), *Mellan evighet och vardag: Lunds domkyrkas martyrologium Liber daticus vetustior (den äldre gåvoboken): Studier och faksimilutgåva* (Lund 2015) med litt. Handskriften (Lunds UB, Mh 7) finns även avbildad i *Alvin*, där katalogiserad som "Martyrology of Ado, for use in the Cathedral of Lund". För textutgåva se följande not.
 - 14 Christian Weeke (red.), *Libri memoriales capituli Lundensis. Lunde domkapitels gavebøger og nekrologium* (København 1884–1889).
 - 15 L. Weibull (red.), *Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium* (Lund 1923).
 - 16 Michael H. Gelting, "Forholdet mellem Liber daticus og Memoriale fratrum", i Nilsson Nylander (red.), *Mellan evighet och vardag*, s. 131–149.
 - 17 Se Borgehammar, "Kanikerna i Dalby", s. 301, not 47.
 - 18 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. 8.

- 19 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. XXXIII och LXVI.
- 20 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. LVIII.
- 21 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. XXVIII–XXXV.
- 22 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. XXXV.
- 23 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. LXXVIII.
- 24 Vid sin död hade de naturligtvis inte alltid samma ställning som när de inträdde i kanikernas gemenskap. Den ovannämnde Othmar, subdiakon enligt prebendelistan, återfinns t.ex. i presbyterlistan (Weibull, *Necrologium Lundense*, s. 116) eftersom han vid sin död hade avancerat till präst. Han hade då även innehåft dekanämbetet. – Othmar är f.ö. den ende i prebendelistan förutom Findor som levde längre än till 1131. Det betyder att han själv måste ha skrivit prebendelistan, om det är korrekt som Weibull menar att den skrevs före 1123 och kompletterades av samma skrivare efter 1145, och om skrivaren var kanik (vilket är det mest sannolika). Othmar torde alltså vara personen bakom Weibulls hand f.
- 25 Avtalets text: Weibull, *Necrologium Lundense*, s. 127–129.
- 26 Om detta kloster se Curt Wallin, "Premonstratenserna och deras kloster i Skåne", i *Skånska kloster = Skånes Hembygdsförbund, Årsbok 1987/88* (Kristianstad 1989), s. 63–81; Tore Nyberg, "Augustinkaniker och premonstratenser i Danmark före cirka 1200", i Borgehammar & Wienberg (red.), *Locus Celebris*, s. 279–290; id., "Broderlig bönegemenskap i 1100- och 1200-talens Lund", i Nilsson Nylander (red.), *Mellan evighet och vardag*, s. 179–190.
- 27 Datering: Nyberg, "Augustinkaniker", s. 285–287.
- 28 I *Liber daticus* står diakonen i Roskilde antecknad den 8 augusti och hans namn stavas Finderus.
- 29 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. 129: *Omnibus his indignus erit, quisquis propter ambitionem aut uite molliciem prebendam suam reliquerit. Quem uero nimia paupertas aut ira principum, ut assolet, loco cedere compulerit, uel qui artioris uite uias elegerit, seu forte ad maioris gradum dignitatis electus consenserit, omnibus illis quicquid prelibatum est sine differentia ratum erit.*
- 30 Identifikationen av diakonen Findor och prästmunken Findor har också gjorts av Eckhard Freise, "Roger von Helmarshausen in seiner monastischen Umwelt", *Frühmittelalterliche Studien* 15 (1981), s. 180–293 (i not 187 på s. 220). Freise har inte sett orden *frater noster* i *Liber daticus* men han har noterat att Findor är den enda kanik i prebendelistan i *Necrologium Lundense* som inte finns antecknad som avliden kanik i nekrologiet och gör därför kopplingen. Freise noterar dock inte att denne skulle kunna identifieras med prosten i Dalby. *Danmarks gamle Personnavne* antyder för sin del att kaniken i Lund och prosten i Dalby skulle kunna vara samma person, men noterar inte kopplingen till munken i Helmarshausen.
- 31 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. LXV n. 3 och s. 49.
- 32 Weibull, *Necrologium Lundense*, s. XCIX.
- 33 Freise, "Roger von Helmarshausen", påstår felaktigt på s. 220 n. 188 att Findor och Walbert inte finns upptagna i *Liber daticus*.
- 34 Weeke delar in varje sekel i tredjedelar. Notisen om Walbert markeras med XII₂, vilket betyder att den hör till 1100-talets andra tredjedel, notisen om Findor med XII₂^{*}, vilket betyder att den kan vara något yngre. Bilden kompliceras av att Walbert är inskriven 29/11 efter en Bengt från Dalby, som troligen är identisk med en Bengt från Dalby som deltog vid ett kyrkomöte år 1188. Det skulle kunna leda till antagandet att notisen om Walbert skrivits in efter 1188. Men studerar man handskriften närmare visar det sig att notisen om Bengt är inskriven på en rasur, varför den kan vara yngre än notisen om Walbert, trots att den står omedelbart före. Uppenbarligen har även Weeke noterat detta förhållande.
- 35 Kallas även *Liber memorialis Corbeiensis*. Karl Schmid & Joachim Wollasch (red.), *Der Liber Vitae der Abtei Corvey: Einleitung, Register, Faksimile* (Wiesbaden 1983). Ett andra band med studier utkom 1989.
- 36 Freise, "Roger von Helmarshausen".
- 37 Freise, "Roger von Helmarshausen", s. 207

- och 215 f. Senare forskning har velat datera *Liber Vitae Corveyensis* något senare, till 1158/1159 eller strax därefter. Detta avvisas på goda grunder av Freise i hans artikel "Adelsstiftung, Reichsabtei, Bischofskloster – Konvent der Kalligraphen, Künstler und Fälscher. Zur Geschichte der Äbte und Mönche von Helmarshausen (997–1196)", i Ingrid Baumgärtner (red.), *Helmarshausen: Buchkultur und Goldschmiedekunst im Hochmittelalter* (Kassel 2003), s. 12–13.
- 38 Om Manegold dog redan omkring år 1145, strax innan *Liber daticus* togs i bruk, kan det förklara varför hans namn saknas där.
- 39 Den normala minimiåldern för diakonvigning vid denna tid var 25 år, även om det fanns auktoriteter som menade att 20 år räckte. Se Julia Barrow, *The Clergy in the Medieval World: Secular Clerics, Their Families and Careers in North-Western Europe c. 800–c. 1200* (Cambridge 2015), s. 40f. Diakonatet var en bra utgångspunkt för den som önskade göra kyrklig karriär: op. cit., s. 50f.
- 40 En kapitelbok från tidigt 1600-tal som innehåller en avskrift av Abdinghofs äldsta nekrologium, från 1100-talet. Den förvaras i Paderborn, Erzbischöfliche Akademische Bibliothek, med signum Stud.-Fonds Pa 65.Utförligt om denna handskrift hos Freise, "Roger von Helmarshausen", s. 226–231.
- 41 Vem som efterträdde Findor som diakon går inte att säga med full säkerhet. De tre första namnen i listan över avlidna diakoner, Sven, Bero och Azerius, är antingen uteslutna eller högst osannolika: Sven hade ett annat diakonprebende samtidigt med Findor; Bero (Björn) dog redan 25/9 1124 och hade såsom kaplan förmodligen annan inkomst än prebende; Azerius (Azur) var kanikernas prost och bör ha haft prostprebendet. Således är fjärde eller femte namnet i listan, Benedictus (Bengt) eller Esger, den mest sannolika efterträdaren.
- 42 Ascers dödsnotis dateras av Weeke till andra hälften av 1100-talet.
- 43 Augustinregeln började tas i bruk i slutet av 1000-talet av grupper av kaniker som ville leva ett striktare, mer klosterliknande liv än vad som tidigare varit vanligt. Augustinorden bildades dock först i början av 1200-talet, ungefär samtidigt som dominikanorden, som också följer Augustinregeln. Se vidare Borgehammar, "Kanikerna i Dalby", s. 291–299.
- 44 Samma tolkning föreslogs redan av Lauritz Weibull: *Necrologium Lundense*, s. LXV–LXVI.
- 45 Freise, "Roger von Helmarshausen", resonerar s. 275 med n. 504 om Allhelgonaklostrets förbindelser med kloster i Tyskland. Den första abbot i Allhelgonaklostret som noteras som avliden i *Necrologium Lundense* kallas Hardwig: Weibull, *Necrologium Lundense*, s. 88 (19/8) och s. LXII n. 1 (Hardwig antecknad med "älsta hand"). Freise menar sig kunna identifiera denna Hardwig med en munk från benediktinklostret S:t Pantaleon i Köln och styrker hypotesen genom att påvisa att S:t Pantaleon kom ihåg sina bröder i Lund med en klockklämtning den 26/8 varje år. Förbindelsen med Saint-Saulve i nordligaste Frankrike hävdas av Freise i "Adelsstiftung, Reichsabtei, Bischofskloster", s. 30, men jag har inte kunnat utröna varifrån han har fått den uppgiften.
- 46 Freise, "Roger von Helmarshausen", s. 275 med n. 504.
- 47 Weeke, *Liber daticus*, s. 2; jfr Weibull, *Necrologium Lundense*, s. 49.
- 48 Evangeliarieriet befinner sig i dag i Uppsala UB, signum C83. Se *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala*, bd 2 (1989), s. 102 med litt; Erik Petersen (red.), *Living Words & Luminous Pictures: Medieval Book Culture in Denmark: Catalogue* (Köpenhamn 1999), s. 14–15 med färgreproduktioner och litt.
- 49 Erik Niblaeus, "The German Affiliations of the Cathedral of Lund under Archbishop Asser (1089–1137)", *Quaestio Insularis* 8 (2007), s. 108f.

Kommunalpampen

Av Thord Strömberg

januari 1972 hade dramatikern Lars Björkmans pjäs "Pampen" premiär på Hjalmar Bergmanteatern i Örebro. Pjäsen var specialskriven för Riksteaterns örebroensemble och handlade om en maktfullkomlig kommunalpolitiker. Premiärpubliken hade ingen svårighet att identifiera "stadens starke man", han som helt på egen hand gjorde affärer med privata fastighetsägare och företagare. Att det var länets landshövding, socialdemokraten Harald Aronsson, som stått modell för pjäsens Herman Pamp var det få örebroare som ifrågasatte.¹

Ett par år tidigare hade Harald Aronsson avslutat sin långa karriär som stadens ledande politiker. Sedan 1950-talets mitt hade alla frågor av betydelse för stadens utveckling passerat hans bord där han tronade i ensamt

majestät, men få örebroare tycktes instämma i teaterns kritik mot den egenmäktige. För dem var Aronsson en välvillig patriark med förmåga att lägga livet tillrätta för medborgarna. Tidningarna översvämmades av ilskna insändare: vad visste vänstervridna utbölingar om örebroarnas Harald?

Harald Aronsson var långt ifrån unik i efterkrigstidens Sverige. I snart sagt varje stad på Örebroensemblens turné kände publiken igen sin egen Herman Pamp och när samma pjäs sattes upp på Dramaten med den gänglige Sigge Furst i huvudrollen tyckte sig *Dagens Nyheters* recensent se en kopia av huvudstadens Hjalmar Mehr.

Ändå framstod Harald Aronsson i Örebro i mångas ögon som urtypen för efterkrigstidens kommunalpamp. Medan samhällsplanerare och rikspolitiker gav honom äran av att nästan

på egen hand ha byggt upp Örebro till en socialdemokratisk mönsterstad påpekade kritikerna att framgångarna nåtts med odemokratiska metoder. I *Aftonbladet* utnämndes han till en svensk Dick Daley, den beryktade storstadssossen i Chicago, och när LO-ombudsmannen Olle Sahlström långt senare i en debattbok ville göra upp med arbetarrörelsens förment auktoritära tradition var det Aronsson som fick stå modell.²

Karriären

Harald Aronsson föddes 1913 som den yngste av sju syskon. Fadern var stenhuggare, modern städade och tvättade hos välbeställda örebroare. När fadern avled till följd av yrkessjukdomen stenglunga blev de ekonomiska bekymren så stora att fjortonåringen fick lov att lämna fortsättningsskolan för att hjälpa till med försörjningen. Efter påhugg som kyrkogårdsarbetare och springpojke fick han en mer stadig inkomst som lagerarbetare på företaget Viking Skokrämm. Där avancerade han så småningom till privatchaufför och kontorist innan han 1939 fick anställning som verkstadsarbetare på statligt ägda Centrala Järnvägsverkstäderna (CV).³

Att få jobb på CV var drömmen för många av Örebros arbetare: trygg anställning, bra lön och hög status. Bland arbetskamraterna fanns flera aktiva och inflytelserika socialdemokrater som

snart fick upp ögonen för den trevliga och energiske unge mannen. Med social begåvning och föreningsvana från SSU och Verdandi gjorde han karriär i partiet och i kommunen. År 1950 återfinns han som ordförande i det socialdemokratiska partidistriktet och tre år senare valdes han, fyrtio år gammal, till ordförande i stadens drätselkammare – dagens kommunstyrelse. Där kom han att sitta ohotad i nästan två decennier.

Men det viktigaste steget på vägen mot makt och inflytande tog han enligt egen utsago redan 1949 då han fick jobbet som vicevärd hos den kommunala stiftelsen Hyresbostäder.⁴

Välfärdsstatens byggmästare

I den välfärdsstat som började ta form vid andra världskrigets slut tilldelades kommunerna nyckelroller. Åren efter krigsslutet utrustade riksdagen dem med maktmedel och resurser. Det gamla kravet på två tredjedels majoritet vid beslut om större kommunala kostnadsökningar eller skattehöjningar upphävdes och formuleringen i kommunallagens portalparagraf, att kommunerna bara skulle ägna sig åt att "vårda sina gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter", fick en vidare tolkning.⁵

Den kommunala ekonomin blomstrade. Med förstärkta reallöner blev det politiskt möjligt att höja de kommunala skattesatserna som i stort sett legat

*Flygfoto över "Stjärnhusen" i Rosta, 1960-tal.
Bildkälla Örebro stadsarkiv, fotograf okänd.*

stilla sedan 1920-talets slut. Men dessutom kunde kommunerna räkna med att generösa statsbidrag följde med reformerna. Viktigast blev statens mycket kraftfulla satsning på ett kommunalt bostadsbyggande. I den rådande situationen, med skriande bostadsnöd och en kraftig inflyttning till de expansiva industristäderna blev kommunalt förvaldade bostäder ett effektivt verktyg i händerna på handlingskraftiga kommunalpolitiker.

I Örebro blev Harald Aronsson nästan bokstavligen den lokala välfärdsstatens byggmästare.

Vicevärden

Stiftelsen Hyresbostäder hade bildats 1946 som en direkt följd av en serie radikala riksdagsbeslut: kommunala bolag eller stiftelser fick tillgång till mycket förmånliga statliga lån till hela kostnaden om de byggde och förvaldade hyreslägenheter. Bostadskooperationen, vid den här tiden främst hyresgäströrelsens HSB, fick låna 95 procent av byggkostnaden. För privata byggherrar gick gränsen vid 85 procent. Återstoden måste alltså finansieras med eget kapital eller med vanliga, dyrare, banklån. Hyresregleringen, som införts

under krigets första år, kvarstod vilket innebar att också ungdomar och arbetare med måttliga inkomster hade råd att flytta in i de nya, modernt utrustade bostäderna.⁶

När Aronsson började sitt nya jobb som vicevärd var de första husen i Rosta färdiga för inflyttning. Där hamnade han mitt i strålkastarljuset. Rosta var utformat helt i samklang med tidens ideal: ett grannskap med skola, daghem och lokaler där invånarna kunde samlas och lära känna varandra. Nyfikna örebroare strömmade till och studiebesöken avlöste varandra. Tongivande arkitekter och samhällsplanerare jublade. Precis så här borde det framtida ideal-samhället byggas!⁷

Folkhemmets familjefader

Med sina 1 340 lägenheter var Rosta en enorm satsning i dåtidens Örebro. Ändå var den långt ifrån tillräcklig för att mätta efterfrågan. Formellt ansvarade Stiftelsens styrelse för urvalet av hyresgäster, men i praktiken överläts uppgiften till vicevärden. Harald Aronsson fick ett mycket fritt mandat och kunde erbjuda bostad till familjer som han själv tyckte skulle passa in i Rosta även om de inte fanns antecknade i den kommunala bostadsförmedlingens långa kö.⁸

De som lyckades passera nålsögat hamnade i Folkhemmet. Där tog Aronsson på sig rollen som familjefader.

Många kan berätta om hur han anlätades som medlare i familjetvister, vid skilsmässor eller då grannens barn ställt till med ofog. Om ekonomin tillfälligt krisade kunde vicevärden utverka bidrag från någon kommunal fond eller i svårare fall hjälpa till i jakten på en billigare bostad.⁹

När spaden sattes i marken för Stiftelsens andra stora projekt, Baronbackarna, kunde Aronsson titulera sig drätselkammarens ordförande och året därpå också VD för Stiftelsen Hyresbostäder. Som ordförande i drätselkammaren var han politiskt ansvarig för bostadsförmedlingen och den uppgiften tog han på mycket stort allvar. En eftermiddag i veckan tillbringade han på förmedlingens kontor där han tog emot en strid ström av bostads-sökande som i olika tonarter vädjade om förtur. Inte sällan lät Aronsson sig bevekas sedan han lyssnat på någon olycksdrabbad och morgonen därpå blev det föreståndarinnans uppgift att sortera om i kortlådorna. Många hade på så sätt Aronsson personligen att tacka för sin bostad. I bostadsbristens Örebro blev den tacksamhetsskulden stor.¹⁰

Den verkställande direktören

Tillgången till bostäder var en makt-resurs som Harald Aronsson förstod att utnyttja. Inte bara för att bedriva en egenhändigt utformad socialpolitik,

utan främst som medel för att främja den stadsutveckling han såg framför sig. De flesta förturerna hade arbetsmarknadspolitisk bakgrund.

Under efterkrigstidens högkonjunktur var bristen på arbetskraft en flaskhals som hämmade tillväxten. Den som kunde erbjuda en bostad hade en klar fördel i jakten på kompetenta medarbetare och i Örebro kunde företagare vända sig direkt till Aronsson som gärna lät eftertraktad arbetskraft gå före i kön. "Ska man få något gjort är det nog riktigt att göra så" sa Aronssons politiske huvudmotståndare, folkpartisten Ebbe Rydén. Han var en av ytterst få som ibland protesterat mot att stadsfullmäktige och politiskt valda nämnder inte fått möjlighet att påverka viktiga kommunala beslut. Men nu handlade det ju om att driva företaget Örebro på ett så effektivt sätt som möjligt och då var det rätt att kringgå de politiska långbänkarna, tycks han ha menat.¹¹

Aronsson hade också tämligen fria händer när det gällde frågor om vem som skulle få bygga vad i Örebro. Drätselkammarens ordförande fick nämligen i uppdrag att sköta kontakterna med stadens byggmästareförening och bostadskooperationen helt på egen hand. Drätselkammarens ledamöter avsåg sig uttryckligen rätten att blanda sig i de känsliga förhandlingarna om hur det statliga låneutrymmet och den

kommunägda, byggbara marken skulle fördelas mellan olika byggherrar och bostadstyper.¹²

Med lagen om kommunalt planmonopol som ess i rockärmen fick Aronsson vanligtvis igenom sin vilja. I trängda situationer tvekade han inte att hala fram kortet och meddela att kommunen inte alls tänkte tillåta bebyggelse av det slag som markägaren planerat. Det var med andra ord dumt att försöka konkurrera med kommunen/Stiftelsen om den tomtmark som ändå till sist "ägdes" av Harald Aronsson. Stiftelsen, som inte behövde redovisa sina affärer för stadsfullmäktige eller någon fastighetsnämnd, kunde därför undvika prisuppdrivande konkurrens om attraktiv tomtmark. I praktiken stod det sedan Aronsson fritt att fördela byggrätterna mellan olika byggherrar.

Aronsson utnyttjade sin maktställning till att gynna Stiftelsen Hyresbostäder och därmed den grupp i samhället som inte ville eller kunde spara ihop till insatsen till en HSB-lägenhet eller ett egnahem. Den kommunalt ägda andelen av bostadsstocken växte betydligt snabbare i Örebro än i jämförbara städer. Lyhört lyckades man också fånga nya trender i flykten: Stiftelsens bostadsområden låg hela tiden vid samhällsdebattens frontlinje. HSB sattes på svältkost. "Dom bygger inte för vårt folk" ansåg Aronson.¹³

Rekordåren

År 1965 firade Örebro 700 år. Det var rekordår och alla kurvor pekade uppåt. Prognosmakarna överträffade varandra i optimistiska kalkyler. I den jubileumsbok som staden gav ut gissade man att staden vid sekelskiftet skulle ha 300 000 invånare. Örebro sades rent av vara med "... bland dem, som pretenderar på att bli rikets andra stad".¹⁴

På jubileumsutställningen hade Stiftelsen presenterat planen för ännu ett spektakulärt projekt. Vivalla, i dag ett av landets tjugotal utpekade problemområden, skulle bli Sveriges största "läghusstad". Det nyss antagna statliga miljonprogrammets anvisningar följdes minutiöst: ett in-

dustrialiserat, prispressat elementbygge där lyftkranarnas armar bestämde avstånden mellan husen.

I ännu några år var Örebro bäst i den socialdemokratiska klassen. Som den kanske enda kommunen i landet lydde Örebro regeringens råd att köpa in den tomtmark man räknade med skulle komma att bebyggas under de kommande tio åren. Markaffärerna kostade förstås en massa pengar, men Harald Aronsson tvekade inte att låna – marken skulle ju förränta sig då den bebyggts. Under 1960-talets sista år köpte Stiftelsen, med tyst understöd från såväl partivänner som ledande borgerliga politiker, två mycket stora markområden i stadens periferi. Nu skulle man slå

Invigning i Vivalla centrum 1968. Harald Aronsson är tredje person från vänster. Bildkälla Örebro stadsarkiv, fotograf Åke Ahlstrand

nytt rekord. Det så kallade Karlslundsprojektet beräknades rymma 5 000 bostäder för omkring 14 000 människor.¹⁵

Slutet på en era

Få lyssnade på de varningssignaler som vid decenniets slut börjat ljuda allt högre. Skoindustrin, som under hela 1900-talet varit ryggraden i stadens näringsliv, utsattes under 1960-talet för allt hårdare konkurrens från låglöneländer med avskedanden och konkurser som följd. Den ständiga tillväxtens tid var över, men för Harald Aronsson gällde fortfarande framgångsreceptet: bygg djärvt och storstilat så ordnar det sig! Karlslundsprojektet skulle sätta skutan på rätt köl igen.

Våren 1972 slog bomben ner. På en dramatisk presskonferens fick allmänheten veta att Stiftelsen Hyresbostäder skulle gå i konkurs om man inte kunde ordna fram 20–25 miljoner innan halvårsskiftet. Stiftelsens kapital var bundet i det stora markinnehavet och nu skenade räntekostnaderna samtidigt som efterfrågan på Stiftelsens lägenheter sjönk. När alla papper kommit på bordet stannade notan på gigantiska 120 miljoner kronor. Efter invecklade turer hamnade den i kommunens knä med stora skattehöjningar som följd. Kommunen drog i nödbromsen.¹⁶

Året innan hade regeringen utnämnt Harald Aronsson till landshövding i hemlandet. Därmed förutsattes

han naturligtvis hålla sig borta från dagspolitiken i kommunen, men när han pekades ut som i det närmaste ensam ansvarig för Stiftelsens ekonomiska kris kastade han av sig den neutrala ämbetsmannakostymen. I socialdemokratiska *Örebro Kuriren* öste han galler över de partikamrater som tagit över i kommunen. De borde ha fortsatt att bygga!

Men faktum kvarstod. Harald Aronssons våghalsiga mark- och fastighetsaffärer hade fört Stiftelsen till ruinens brant och för den vänstervind som så påtagligt börjat svepa över landet under 1960-talets sista år utgjorde Kommunalpampen ett tacksamt vindfång. När den krisartade ekonomin tvingade fram hyreshöjningar drog vänster-sinnade studenter igång en hyresstrejk och på teatern satte man upp nya kritiska pjäser med en demaskerad Aronsson i huvudrollen. Också för unga journalister, som på de nyinrättade journalisthögskolorna skolats in i rollen som advokat för de röstsvaga, blev Harald Aronsson ett lovligt byte och på partimöten och i stadsfullmäktige höjdes allt fler kritiska röster mot den politiska kultur som tillät honom att agera efter eget huvud.¹⁷

Arvet

Vid 1973 års val förlorade socialdemokraterna den majoritet de innehaft allt sedan 1934. Valresultatet avspeglar näs-

*Mottagning hos landshövdingen 2 januari 1978. Bildkälla Örebro Kuriren/
Örebro läns museum*

tan exakt den allmänna trenden i riket och kan alltså knappast förklaras av höjningar av kommunalskatten eller kritiken mot kommunalpampen. För örebroarna var Harald Aronsson fortfarande en godhjärtad och generös patriark som inte tvekade att personligen gripa in när så behövdes. Bland socialdemokraternas politiska motståndare fanns åtskilliga som delade den uppfattningen. I en ledare angrep till exempel liberala *Nerikes Allehandas* chefredaktör Anders Clason Aronssons kritiker genom att citera Gustaf Fröding:

Strunt är strunt
Och snus är snus
Om än i gyllne dosor
Men rosor i ett sprucket krus
Är ändå alltid rosor.

Du är "... fortfarande en ros, Harald!" konstaterade han.¹⁸

Men Harald Aronssons framgångsrecept gällde inte längre. Hans efterträdare hade inte tillgång till rekordärens resurser. I stället tvingades politikererna att ge besked om neddragningar i den kommunala verksamheten samtidigt som 1970-talets kommunsammanslagningar försämrade möjligheterna till personliga kontakter mellan väljare och valda. Därmed saknades de grundläggande förutsättningarna för ett framgångsrikt patriarkalt styre. Fortsättningsvis måste den politiska makten legitimeras på ett helt annat sätt.

Det växande politikerföraktet skulle nu motverkas genom ökad öppenhet och en organisation som ger medborgarna möjligheter att delta i det politiska arbetet. Det deklarerade de

socialdemokrater som i valet 1976 åter fick förtroendet att leda kommunen. Byggherrar och företagare i det privata näringslivet tvingades acceptera en långsammare, demokratisk beslutsprocess; kommunens mark- och fastighetsaffärer skulle i fortsättningen hanteras av en fastighetsnämnd.¹⁹

Men behovet av slutna förhandlingar mellan politiker och företrädare för det privata näringslivet kvarstod. Det gällde fortfarande att minimera risken för politiska långbänkar som skulle bli resultatet om partimedlemmarna och stadsfullmäktige lade sig i affärerna. Lösningen blev, här som på andra håll, att skapa hel- eller halvkommunala aktiebolag för de kommunala verksamheter som kräver en nära samverkan med privata entreprenörer.

I dag kan kommunfullmäktige sägas styra en koncern av företag. De kan ange färdriktningen genom ägardirektiv, men precis som på Harald Aronssons tid nöjer man sig vanligtvis med att ta del av svepande redogörelser över verksamheten. Aktiebolagslagen fungerar som ett filter mellan bolagens styrelser och de direktvalda politikerna i kommunfullmäktige.

I tio år kunde Harald Aronsson betrakta – och kommentera – denna utveckling från sin utsiktspunkt som landshövding. Efter en sista, mycket uppmärksammas insats som lokal valgeneral för socialdemokraternas linje i

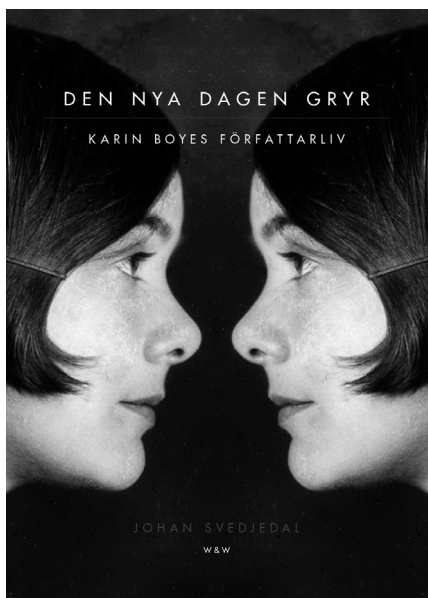

Harald Aronsson utanför Örebro slott i samband med frimärksutgivning 1978. Bildkälla Örebro stadsarkiv, fotograf Gunlög Enhörning

kärnkraftsomröstningen 1980 avled han året därpå, nyss fyllda 68 år. En minnessten, placerad i Stiftelsen Hyresbostädernas förstlingsverk Rosta, påminner om efterkrigstidens handlingskraftige kommunalpamp.

Noter

- 1 Strömberg, Thord (1996): "Mannen som alla litar på: Media och den socialdemokratiska kommunalpampen". I (Erik Åsard red.) *Makten, medierna och myterna: socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*. Carlssons, s. 235 f.
- 2 Sahlström, Olle (1998): *Den röde patriarken: en essä om arbetarrörelsens auktoritära tradition*, s. 7–24. Atlas. Se också till exempel *Arkitektur* 6:1979.
- 3 Aronsson, Harald: Intervju 1976–08–19. Stadsarkivet Örebro.
- 4 Aronsson, Harald, intervju 1978–06–15. Arkivcentrum Örebro.
- 5 SOU 1996:129: Betänkande av kommittén om den kommunala självstyrelsens grundlagsskydd, s. 71 – 74.
- 6 Strömberg, Thord (2001): "Bostadspolitik – en historisk parentes." I (Anders Lindbom red.), *Den nya bostadspolitiken*. Borea, s. 28 ff.
- 7 *Arkitektur* och Egerö, Bertil (1979): *En mönsterstad granskas: bostadsplaneringen i Örebro 1945–78*, s. 127–139. Byggforskningsrådet.
- 8 Strömberg, Thord (1994): "Folkhemmets familjefäder". I *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* nr 28 1994, s. 117 f.
- 9 Strömberg, Thord (1996), s. 231.
- 10 A.a., s. 117 f.
- 11 Strömberg, Thord (2015): *Makt och medborgare: Örebro under 1900-talet*, s. 126 f. Örebro universitet.
- 12 Strömberg, Thord (1984): *Kommunalsocialismen inför verkligheten*. Liber Förlag, s. 53 f.
- 13 Strömberg (2015) s. 127 f och 130–132.
- 14 *Örebro 700 år: en krönika från äldre tid och nutid*, Örebro 1965, s. 300.
- 15 Strömberg (2015), s. 160 f.
- 16 Egerö, s. 111 f och Strömberg (2015), s. 163 f.
- 17 Strömberg (1996), s. 237 – 245.
- 18 *Nerikes Allehanda* 21/1 1980.
- 19 Strömberg 2015, s. 189 f och 200–206.

JOHAN SVEDJEDAL

**Den nya dagen gryr:
Karin Boyes författarliv**

Stockholm: Wahlström & Widstrand,
2017. 680 s.

Karin Boye föddes år 1900 i Göteborg. Familjen hörde hemma i den övre medelklassen, och Boye intresserade sig tidigt för skrivande, teckning, religion och politik. Trots att hon under sin livstid aldrig blev någon kommersiellt framgångsrik författare (hennes kanske mest kända verk, *Kallocain* från 1940, sålde i 4000 exemplar) lever hon idag vidare som en självklar del av många svenskers kollektiva minne och som en av våra allra främsta författare. Med *Den nya dagen gryr: Karin Boyes förfat-*

tarliv har Johan Svedjedal, professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet, publicerat en efterlängtat biografi över en känd och beundrad gestalt.

Svedjedal beskriver Boye med hjälp av epitet som författare, lärare, feminist och politisk aktivist. Boye var en modern kvinna som stretade mot sekelskiftets snäva normer för kvinnor under större delen av sitt liv – hon kämpade med rollen som kvinna i en mansdominerad och heteronormativ värld. Emellertid fastställer Svedjedal tidigt i boken att bilden av Karin Boye inte alltid har varit den av den moderna kvinnan. Enligt allmänhetens uppfattning var hon snarare en akademisk tant i enkel vardagsklänning och stram hårknut: en privat person med stark integritet och med en ständigt allvarlig uppsyn. Svedjedal utmanar dock bilden av den dystra författarinnan, ger henne liv och nyanser, och tar läsaren med på en vandring genom hennes korta men intensiva liv.

Karin Boye tillbringade sina första nio år i Göteborg. När fadern bytte arbete flyttade familjen till Stockholm, och några år därefter till Huddinge. I tjugooårsåldern bosatte sig Boye i Uppsala för att studera, och här blev hon något av en lokalkändis. Hon engagerade sig i föreningslivet och många kände igen hennes ikoniska kortklippta frisyr. Under tiden i Uppsala gavs även hennes debutdiktsamling *Moln* (1922) ut på Bonniers förlag, och hennes för-

fattarkarriär blev satt i rullning.

Därefter får vi följa med Boye vidare till Stockholm, där hon bodde under större delen av sitt liv med undantag för några månader i Berlin, Alingsås och Viggbyholm. Vi får ta del av hennes korta äktenskap, hennes författarkarriär, hennes kärleksrelationer med män och kvinnor, hennes tankar och idéer och hennes brev.

Boyes historia är stark, intensiv och omvälvande, trots hennes korta livs-
spann. Hon hann med mycket under sina 41 år på jorden: hon utbildade sig till lärarinna i Uppsala, skrev för den socialistiska tidskriften *Clarté*, gav ut ett flertal diktsamlingar och romaner, reste genom Europa, var lycklig och olycklig, fick priser och stipendier och valdes även in som ledamot i den litterära akademien Samfundet De Nio. Svedjedal gör inte anspråk på att skildra vem Boye egentligen var, utan återger snarare Boyes liv som det gestaltas i brev, självbiografiska anteckningar och andras utsagor, och låter läsaren själv göra tolkningen. Det omfattande bildmaterialet i biografen ger en ännu mer färgstark och mångfacetterad bild av Boye, och är en av biografins stora styrkor. Läsaren får se henne i vardagslivet, där hon ler och skrattar, och får ta del av hennes akvarellmålningar, teckningar och handskrivna anteckningar. Bilderna utgör ett utmärkt komplement till den historia som berättas.

Utöver Svedjedals omfattande biografi bestående av nästan 700 sidor, har endast en biografi över Karin Boye givits ut. *Drabbad av renhet* gavs ut år 1950 av Margit Abenius, en vän till Boye som hade fördelen att ha tillgång till förstahandsuppgifter från personer som faktiskt kände författarinnan. Biografen dras emellertid med vissa tendenser – den gavs ut tio år efter Boyes död, och trots att Abenius hade möjlighet att intervjua människor som stod Boye nära så utelämnas stora mängder av information om exempelvis Boyes kärleksliv på grund av hänsyn till då fortfarande levande personer.

Svedjedals biografi blir ett komplement till *Drabbad av renhet*, och han gör en ansats att ta sig in i de skrymslen och vrår av Boyes liv som tidigare vilat i dunkel. Något skvaller eller vältrande i smaskiga detaljer är det emellertid inte tal om. Svedjedal berättar, utan att spekulera eller tolka allt för mycket, om Boyes känsloliv – hennes kluvenhet till den egna sexualiteten, hennes tankar om sig själv och andra – och om hennes relationer till familjen och andra personer i hennes närhet. Privatlivet och yrkeslivet tar lika stor plats i denna biografi: Boye reduceras inte till varken känslostyrd flicka eller endast författarinnan. Läsaren får se en komplex person som hade oändligt många roller.

En naturlig frågeställning vid utgivandet av en sådan omfattande biogra-

fi blir självklart: varför ska allmänheten få ta del av någon annans privatliv? Svaret kan vara att en historia som denna behövs i samhället: berättelsen om den normbrytande kvinnan med så många tankar om världen och dess strukturer måste nå ut till allmänheten. Historien om Karin Boye hjälper oss se hur mycket som har förändrats i världen vi lever i – och hur mycket som inte förändrats. Det är heller ingen helgonbild av Boye som ges. Svedjedal framhåller att hon många gånger skrev endast för sitt uppehälles skull, för att tjäna pengar; en obekväm insikt som, om än sann, kan modifiera bilden av författarinnan som endast skrev på grund av sin stora passion till skapandet.

Det är en fördel att Svedjedal själv är professor i litteraturvetenskap – han ger ingående analyser av de flesta av Boyes verk, leder den kanske mindre erfarne läsaren genom hennes skrifter och erbjuder vissa förklaringar och begrepp som underlättar tolkningen av dikterna och romanerna.

Svedjedal avhåller sig dock från att binda samman författarinnan med verken, som många tenderar att göra när författaren är välkänd. En läsare av dikterna och romanerna letar ofta efter spår i texterna efter författarens eget liv och tolkar in meningar som författaren kanske inte alls avsåg.

I sina analyser är Svedjedal oftast noga med att skilja på verk och förfat-

tare, något som jag uppskattar, speciellt i en biografi över en kvinna. Kvinnliga konstnärer förminskas inte sällan genom att verk och person fogas ihop till ett. Som manlig författare till en biografi över en kvinna skulle denna fälla vara lätt att hamna i – men Svedjedal undviker den med bravur. Han är även noga med att belysa Boyes roll som kvinna i en mansdominerad bransch, och väjer inte för att uppmärksamma det kvinnohat som uttrycktes i vissa recensioner av hennes verk.

Den nya dagen gryr: Karin Boyes författarliv är, som tidigare nämnts, ingen nätt bok. Den väger tungt både när det gäller fysisk volym och innehåll. Vissa analyser av Boyes verk är troligtvis svåra att ta till sig för den som inte är bevandrad inom litteraturvetenskapen, och för den som är intresserad av personen Karin Boye och inte hennes verk är detta passager som kan gå trögt att läsa.

Sammanfattningsvis är dock *Den nya dagen gryr* en noggrann, välskriven biografi över en av Sveriges största författare. Med ett omfattande källmaterial som redovisas på biografins tvåhundra sista sidor, litteraturvetenskapliga analyser, historisk kontext och ett lättöverskådligt kronologiskt upplägg är biografien ett värdefullt bidrag till den svenska litteraturhistorien. Svedjedal berättar om Boye med en relativt objektiv röst. Han låter hennes egen personlighet och egna tankar lysa

igenom utan att tolka allt för mycket på egen hand, och ger läsaren det material han eller hon behöver för att lära känna författarinnan och bilda sig en egen uppfattning om henne och hennes verk. Vissa partier är tyngre att läsa än andra, men är nödvändiga och värda att ta sig igenom för att få en helhetsbild av Boye.

Den stora förtjänsten med biografen är Svedjedals förmåga att, utan att den färgas för mycket av hans egna tankar, måla en bild av en komplex persons liv. Han reducerar inte Boye till en självmordsbenägen, plågad diktare, utan visar läsaren att hon var mycket mer än så.

**HELMUT MÜSSENER &
WOLFGANG WILHELMUS
Stettin – Lublin – Stockholm:
Elsa Meyring: Aus dem Leben
einer deutschen Nichtarierin im
zwanzigsten Jahrhundert**

Rostock: Ingo Koch Verlag, 2015. 234 s.

En femtio sidor lång självbiografi, daterad "Sigtunastiftelsen 1942", av den "tyska judinnan" Elsa Meyring utgör stommen i en bok som räddar ett kvinnoöde från glömskan och dessutom ger en inblick i förspelet till Förintelsen. Boken innehåller 64 tyska och svenska dokument, flertalet i faksimil. Till de svenska dokumenten har fogats tyska översättningar. Utgivarna Müssener

och Wilhelmus är eminenta kännare av tysk och judisk historia och av exilens villkor. De har redovisat sina ansträngningar och även frustrationer när det gällt att dokumentera Meyrings liv och de sätter in hennes livsgärning i dess europeiska sammanhang.

Boken ger bilden av en kvinna med stark integritet, utpräglad organisationstalang och en iver att bistå medmänniskor. Läsaren kan följa hennes uppväxt under det tyska kejsardömet sista tid, engagemang för krigsdrabbade familjer under första världskriget, socialt och politiskt arbete under Weimarrepubliken, vidare förnedring och motstånd under nazitiden och slutligen hennes strävan att vinna erkännande och medborgarskap i ett andra hemland.

Elsa Meyring föddes 1883 i Stettin (nuvarande Szczecin i Polen) och dog i Stockholm 1967. Hennes födelsestad, där hon bodde tills nazisterna tvingade henne därifrån 1940, låg i vad som i nazistiskt språkbruk kom att kallas *Altreich* och som omfattade Tyskland enligt 1937 års gränser. Elsa Meyrings inresa till Sverige 28 juni 1940 ägde rum "i sista minuten" och var framtvängd av politiska omständigheter. Ironiskt nog betecknades varken hon eller andra "judiska" immigranter som politiska flyktingar av svenska myndigheter.

Kontrasterna är slående mellan skilda skeden av Meyrings liv. På mödernet och fädernet härstammade hon från judiska hantverkarfamiljer. Hennes bakgrund var borgerlig i ett hem där modern spelade huvudrollen under barnens uppväxt. Fadern var en skönande. Uppfostran var sträng när det gällde rutiner men liberal och frisinad när det gällde attityder. Fritiden ägnades åt kultur och sport. I religiöst avseende rådde öppenhet och frihet. Föräldrarna betecknade sig inte som judar utan som tyskar av mosaisk konfession som tagit intryck av kristendomen. Moses och Jesus var förebilder. Elsa valde att följa konfessionell kristendomsundervisning i skolan för att inte särskilja sig från sina kamrater.

Det föll på Elsas lott att förbereda sig att ta över faderns framgångsrika tryckerirörelse. Hon gifte sig ung med

en tjugo år äldre man, en kompanjon till fadern. Parets äktenskap blev barnlöst, och Elsa som inte höll tillgodo med ytligt sällskapsliv hängav sig åt sociala uppgifter. Hon arrangerade föreläsningar och diskussionsaftnar, till att börja med i det egna hemmet (som dock inte kunde hysa mer än femtio besökare åt gången) och hon tog på sig många ledande uppgifter i kvinnoföreningar, bland annat inom en sammanslutning med det stolta namnet *Staatsbürgerinnenverband*. Socialt arbete med barn och unga och med familjer som drabbats under världskriget fyllde hennes dagar. Hon blev en kvinna i offentligheten och utsågs 1919 till borgarråd i Stettin, såvitt bekant den första kvinnan i Tyskland på en sådan befattning. "Es folgten nun 10 wunderbare Arbeitsjahre..." ["Sedan följde 10 underbara arbetsår", red:s övers.] berättar hon själv.

Hennes arbetsuppgifter vidgades snart till skolfrågor, sjukvård och kultur, och om uppskattningen av hennes insatser kan man inte ta miste, men nazisternas växande framgångar mot 1920-talets slut ändrade alla förutsättningar. Familjeföretaget bojkottades och gick mot ruin; Elsa tvingades bort från stadsförvaltningen. Gamla bekanta på gatan slutade att hälsa. Betsittningsrätten till parets lägenhet upphävdes. Att hennes två bröder gjort sin patriotiska plikt och deltagit i kri-

get dämpade endast inledningsvis den diskriminering som drabbade familjen. "Min värld låg i spillror!"

I hennes egen berättelse återfinns rubriken "Arbeit als Jüdin 1933–1940." ["Arbete som judinna", red:s övers.] Meyrings omsorger kom nu att omfatta familjer där fäder och söner arresterats och hamnat i koncentrationsläger, och hennes talang togs i anspråk för att finna tillflyktsorter för de judar som i allt snabbare takt ville emigrera.

Elsa Meyring och hennes make ingick i den första kontingent på 1124 tyska judar som under andra världskrigets första år tvångsförflyttades från Vorpommern till Polen. Hamnstaden Stettin fick ett uppsving när viktig krigsproduktion lokaliserades dit. Detta ledde även till krav från högre ort att judars bostäder i hamnstaden Stettin skulle tas i anspråk av inflyttad arbetskraft som skulle sysselsättas i krigsindustrin.

Natten mot den 13 februari 1940 togs judarna i Stettin bokstavligen på sängen av medlemmar ur NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) och SA (*Sturmabteilung*) och tvångshämtades för vidare transport. Målet för deportationen var Lublin, som låg i vad nazisterna betecknade *Generalgouvernement*, ett område i södra Polen där nazisterna planerade att på sikt eliminera befolkningen och vidga sitt tyska *Lebensraum*.

Elsa Meyring är veterligen den enda som vittnat om dessa händelser. Hon redovisar i detalj den överrumplande avhysningen av män, kvinnor och barn. Transporten till Lublin tog flera dygn och ägde rum i bister vinterkyla. Stettinjudarnas antal decimerades redan under tågresan till Lublin, och Meyrings make tvingades vandra den sista sträckan i strumplästen och avled kort efter ankomsten.

Makens död väckte tankar hos Elsa om hur lätt det skulle vara att själv avsluta sin tillvaro i en snödriva. Men andra människors behov trängde sig på, och återstoden av hennes tid i Polen ägnades åt dels att underlätta Stettinjudarnas sammanlevnad med Lublins judar, ett veritabelt kulturmöte, dels åt att försöka ta sig till Sverige. Meyrings vittnesmål omfattar ett formativt skede när det gällde nazisternas hantering av judiska kontingenter. Hon noterar till exempel med avsky hur nazisterna rekryterade "folktyskar" (*Volksdeutsche*, det vill säga tysktalande utanför Tysklands gränser) att tjänstgöra som judarnas övervakare och plågoandar.

Redan på 1910-talet hade Elsa Meyring engagerat sig för kontakter mellan hemstaden Stettin och Sverige. Hennes kontaktnät i Sverige vidgades under 1930-talet, och 1939 inlämnades ansökningar med många rekommendationsbrev till svenska regeringen om uppehållstillstånd för paret Meyring.

Boken sista tredjedel behandlar makarnas kamp (och efter makens död Elsas egen kamp) för att nå frihet på svensk mark. Mot alla odds lyckades Elsa med tålamod och förslagenhet i juni 1940 att på legal väg med ett polskt (sic!) pass och svenskt inresetillstånd, förmedlat av den svenska Berlin-beskickningen, ta sig från Lublin via den tyska huvudstaden till Bromma flygplats.

"Undret hade skett, jag var räddad och jag kände att jag stod inför ett nytt uppdrag", skriver Meyring. I och med ankomsten till Sverige avslutas hennes berättelse. Sin sociala mission fortsatte hon på svensk mark, när hon snabbt fann en roll i "Emigranternas självhjälp", en organisation som nära samarbetade med Mosaiska församlingen i Stockholm. Där blev hon en stöttepelare och 1944 medlem i styrelsen.

De första åren i Sverige mottog hon brev från vänner och anförvanter som hamnat i nazisternas grepp, och hon blev därför under ett eller två år en säker källa som kunde sprida kunskap om judars öden i ghetton och koncentrationsläger till dess att hennes anförvanter och vänner från Stettin gick under. Lublin, dit de evakuerats, var en stad med stor judisk befolkning, och där upprättades 1941 Ghetto Lublin och koncentrationslägret Majdanek. 1942 dödades praktiskt taget stadens hela judiska befolkning.

Volymens sista tredjedel består till

överbäggande delen av dokument som främst belyser Meyrings kontakter med svenska myndigheter. Det framgär tydligt av skriftväxligen mellan paret Meyrings tillskyndare i Sverige att inresetillståndet 1940 var villkorat: parets försörjning måste garanteras och uppehållet skulle vara på tre månader och under den tiden skulle vidareflyttning till USA planeras.

Elsa Meyrings plan var ursprungligen att ansluta sig till broderns familj i Amerika, men detta hopp stäcktes när hon fick beskedet att brodern dödats och inte lyckats förena sig med fru och barn som redan funnit en fristad på andra sidan Atlanten. Meyrings mål blev i detta läge att stanna i Sverige. Den yttersta garantin härför var ett svenskt medborgarskap. Hon hade på sommaren 1940 som statslös visserligen erhållit svenskt främlingspass med åtta års giltighet, men hon måste successivt söka förnyat uppehållstillstånd. Hennes kamp för medborgarskap omfattade många byråkratiska turer och tog elva år.

I rubriken till sin egen berättelse betecknar Meyring sig som *Nichtarierin* (icke-ariet), en term som introducerades av nazisterna 1933. Här kan ligga någon form av ironi. Var det möjligen hennes sätt att raljera med samtidens kategoriseringar? Som nämnts etiketterar hon sig även som *Judin* (judinna) när hon tecknar sin gärning under 1930-talet. Inom syskonkretsen

fanns flera förhållningssätt. Bröderna valde själva en "evangelisk" inriktning, men systemen benämns under en period som *Nationaljüdin* [närmast "nationell judinna", red:s anm.], allt en spegling av identitetsproblematiken inom familjen.

Det finns tydliga paralleller mellan Elsa Meyrings och Nelly Sachs' (1891–1970) livsöden: den judiska bakgrunden, det borgerliga familjelivet, de successivt svårare livsvillkoren efter det nazistiska maktövertagandet 1933, kränkande behandling av naziregimen, kontakter med Sverige som ledde till räddning, ett nytt liv i ett andra hemland. Bägge kvinnornas "räddning" till Sverige hade sin bakgrund i svenska kontakter vilka agerade gentemot svenska myndigheter för att utverka inresetillstånd.

I förskingringen levde både Meyring och Sachs i skymundan och under små omständigheter, men de saknade inte sociala kontakter. Sachs umgicks med medlemmar ur den svenska parnassen (Johannes Edfeldt med flera), medan Meyring sökte utlopp för sin sociala kreativitet i organiserat hjälparbete med anslutning till den svenska arbetarrörelsen. Den stora skillnaden är att författarinnan Nelly Sachs till slut nådde en stor berömmelse genom att hon tilldelades 1966 års Nobelpris i litteratur, medan Elsa Meyrings insatser nästintill glömdes bort.

I ett viktigt avseende skiljer sig dessa båda kvinnor åt inför eftervärlden. Nelly Sachs liv är väl dokumenterat. Meyrings 27 år i Sverige har inte lämnat många spår. Hennes egendom hade skingrats av nazisterna och hennes privata papper från senare år har försvunnit, men utgivarna till boken har återgivit en räckta dokument som belyser hennes ansträngningar för att bli svensk medborgare och att anpassa sig till svenska förhållanden. Inte minst källor hos svenska myndigheter vidgar ramarna och ger vittnesbörd, visserligen mest indirekta, om flyktingskapets villkor.

Elsa Meyring var en stark kvinna som agerade iskallt i trängda situationer och höll huvudet högt i de förnedrande konfrontationer som nazistiska funktionärer och SA-soldater utsatte henne för. Hon kunde göra skillnad när hon förhandlade med myndigheter för de hjälpbehövande som undan för undan kom i hennes väg.

Berättelser från deporterade är sällsynta, och Meyrings självbiografi är unik. Min enda anmärkning är att utgivarna borde försett de många dokumenten med utförligare källhänvisningar. Elsa Meyring egen berättelse präglas av distans och klarsyn både när det gäller egna insatser och de nazistiska förtryckarna. Denna volym förtjänar en eftertänksam läsning.

Harald Runblom

MARIE OCH LENNART
HULTQVIST

**Sophie Brahe: Vetenskapen,
kärleken, stjärnbrodern**

Kristianstad: Monitorförlaget,
2017. 109 s.

I denna biografi över Sophie Brahe får vi följa med på en resa genom både tid och rum: från huvudpersonens födelse i hembygden Skåne år 1556 och vidare ut i Europa fram till hennes död 1643. Författarna Marie och Lennart Hultqvist är verksamma inom naturvetenskapen: Marie är gymnasielärare i naturvetenskap och biologi medan Lennart har en doktorsexamen i astronomi.

Författarna har valt att viga delar av boken till världen runt om kring den släktforskare, trädgårdsodlare, astronom, astrolog och alkemist som var Sophie Brahe: de tar upp dåtidens geopolitik, vetenskapliga framgångar och kända personer men resonerar även kring ekonomi och kärlek, och dessutom en hel del om Sophies bror, Tycho Brahe.

Det finns troligen flera anledningar till detta, men en av dem, som författarna också tydligt redovisar, är att källmaterialet kring Sophie själv tyvärr är mycket magert. Det gäller särskilt perioden efter Tycho Brahes död, då man inte längre kan spåra systemens liv genom hans skrivelser. Med författarnas ord:

Ingen broder Tycho skulle längre berättat om sin syster under hennes överfyrtio återstående levnadsår. På något vis sjunker Sophie Brahe undan i historien efter Tychos bortgång. Brev och dokument är inte längre lätta att hitta när de inte förknippas med Tycho Brahe. (Sid. 54)

Boken är uppdelad i sexton kapitel och ett appendix. De sexton kapitlen samlas om mindre än 100 sidor, vilket gör det tydligt att författarna valt att försöka få in lite av mycket istället för att fokusera på något specifikt. Kapitlen knyts emellertid samman av genomgående teman så som Sophies boende, relationer och ekonomiska situation samt

hennes och samtidens vetenskapliga verksamhet. Dessa teman binder ihop boken på ett tillfredställande vis och gör att den inte blir så spretig som man kan tro när man först ser de många och korta kapitlen.

Boken är som tidigare nämnt uppdelad i många delar där flertalet hålls samman av gemensamma teman. Biografin är i huvudsak kronologiskt uppbyggd men alla kapitlen innehåller frikostigt med kringinformation: till exempel tas istiden för 15 000 år sedan upp. Även om kontexten oftast känns relevant får jag som läsare känslan av att en del information lagts till enbart för att göra boken fylligare – något som i så fall visserligen är begripligt med tanke på de sparsamma uppgifter som finns om Sophie Brahes liv.

Trots att källmaterialet är knapert har författarna emellertid lyckats skriva en intressant biografi. Framställningen tar sin början på samma ställe som Sophie Brahes liv, på hennes familjegård Knutstorp i Skåne. Paret Hultqvist påpekar att informationsskyltarna vid denna plats talar om att Tycho Brahe föddes här, medan Sophie Brahe inte nämns. Sedan övergår författarna till dåtidens vetenskap, så som alkemi och astrologi, och berättar om månformörkelsen 1573 och syskonens intresse för naturvetenskap.

Vi får sedan följa författarna vidare genom Skåne till Eriksholm, där So-

phie bodde tillsammans med sin make Otto Thott fram till hans död 1588. Här beskrivs även Sophies intressen, som innefattade så skilda ämnen som släktforskning, alkemi och astrologi. Därefter följer ett kapitel om det geopolitiska spelet mellan Sverige och Danmark, där ön Ven introduceras. Ven blir sedan den plats de följande kapitelet handlar om. Det centrala i detta kapitlet är Tycho Brahes "kunskapscentrum", Uraniborg och Stjärneborg. I detta kapitel berättar författarna utförligt om alkemi, något Tycho var väldigt intresserad av – han ansåg även att alkemi och astronomi hörde ihop. I bokens andra hälft tas alkemin upp än mer ingående, men även Sophies svåra ekonomiska situation och hennes giftermål med Erik Lange tas upp till behandling. Författarna analyserar även en kärleksdikt skriven av Tycho Brahe om Sophie Brahe samt ett brev om Sophie Brahe skrivet av Sophie i Eckernförde. Paralleller dras mellan Sophie och andra lärda kvinnor som levde under åren 1526–1848 [sic].

I bokens avslutande kapitel beskrivs Sophie Brahe som en förkämpe: för kvinnors rätt till utbildning efter eget val och för rätten till kärlek på egna villkor. Sophie Brahe tog sig runt flera av dåtidens barriärer: barriärer som fortfarande existerar, vilket gör att vi än idag kan hämta inspiration från denna kvinna som dog för 370 år sedan.

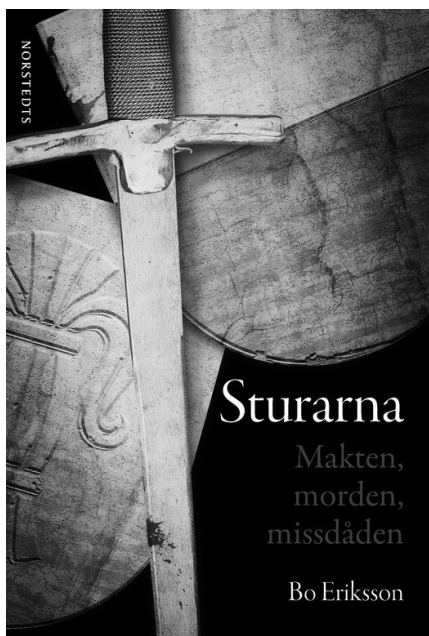
Paret Hultqvists biografi är väl skriven i många avseenden. Den väcker intresset och håller det kvar från början till slut, delvis tack vare de många korta kapitlen som gör att det hela tiden händer något i berättelsen. Men som ovanstående citat belyser så är det tydligt att det inte finns så mycket material som man kunde önska om Sophie Brahe. Att då skriva en biografi om henne blir en utmaning. För att spekulera lite kring varför författarna antagit denna utmaning skulle jag vilja peka på deras tendens. Förutom att de gör klart att de är naturvetare och av den orsaken är intresserade av naturvetenskapens historia, vilken går att koppla till Sophie Brahe, så verkar syftet med biografen även vara att hylla Sophie. Redan första meningen i förordet beskriver hennes som märkvärdig, och författarna tillstår öppet: "Och så klart lyfter vi fram en lärd och modig kvinna!"

Samtidigt verkar Marie och Lennart Hultqvist ha varit väldigt nogga med att det ska bli rätt, eller i varje fall så nära sanningen som det går. De för källkritiska resonemang till exempel då det gäller de skilda uppfattningarna om huruvida det är Sophie eller inte som författat en väl skriven kärleksdikt. De väljer i detta fall att konstatera att det troligen inte är Sophie Brahe som skrivit dikten utan hennes bror Tycho Brahe, och tillägger att det således tyvärr inte går att upphöja So-

phie till en diktare av rang. Paret Hultqvist accepterar alltså den mest troliga förklaringen även om den inte talar till den biograferades fördel, vilket jag anser beundransvärt. Författarna har då inte enbart antagit en stor utmaning utan även förhållit sig kritiskt och vetenskapligt till uppgiften.

För att sammanfatta håller Marie och Lennart Hultqvist korta bokvar intresset sida för sida. Den ger en mycket fyllig kontext och historik men går även ner på detaljnivå. Men huruvida den ska ses som en ren biografi går att diskutera. Att istället betrakta den som en bok som kretsar kring Sophie Brahe, som författarna skriver i bokens första mening, är nog mer korrekt. Detta då allt som tas upp har med Sophie att göra på något vis: från hur istiden påverkat landskapen hon levde i till andra kvinnor som arbetat inom vetenskapen liksom hon. Jag önskar precis som författarna att det funnits mer källmaterial kring Sophie Brahe, så att vi kunde få lära oss mer om henne och hennes händelserika liv. Kanske skulle hon då kunna stiga ut ur Tycho Brahes skugga och få sin egen informations-skyld vid Knutstorp.

Mikael Kervén

BO ERIKSSON

Sturarna: Makten, morden, missdåden

Stockholm: Norstedts, 2017. 372 s.

Stureättens historia är spännande och fascinerande. Ätten gör sig påmind än idag med platsnamn som Stureplan, Sturefors, Sturegatan och Stureby runt om i Sverige. Trots detta är ättens historia möjligtvis mindre känd bland nutida svenskar.

Författaren till boken *Sturarna: Makten, morden, missdåden*, Bo Eriksson, är docent i historia och verksam vid Stockholms universitet. Erikssons framställning är populärhistorisk, vilket han påpekar i inledningen till den

bibliografi som avslutar arbetet. Boken innehåller alltså inte några fotnoter, vilket motiveras med att den riktar sig till en bred läsekrets: "vetenskapligt upplysande kommentarer har dessvärre en tendens att förrycka [sic] läsningen och skrämja bort den oinvigde" (s. 361). Istället resonerar Eriksson kring historiska källor i bibliografin.

Bo Eriksson ger en fylig bakgrund till händelsen som utgör framställningens huvudfokus: Sturemorden år 1567. 1400- och 1500-talens storpolitik är, som författaren påpekar, nog så krånglig och komplex att förstå, men han går igenom den på ett överskådligt och lättbegripligt sätt. När väl 1567 års dramatik inträffar är läsaren väl införstådd med bakgrunden och konsekvenserna av morden.

Boken börjar och slutar i nutid, vid Stureättens gravkor i Uppsala domkyrka. I bokens andra kapitel tas läsaren med till 1400-talets storpolitiska spel och den brutala maktkamp som kom att föra Vasaätten till Sveriges tron. Stureätten strävade ständigt, stundom mer, stundom mindre intensivt, för att själva erövra kungakronan, men fick nöja sig med en andraplats i riket.

Erikssons Sturebiografi kretsar alltså kring Sturemorden, en händelse som utspelade sig 1567 då Erik XIV satte tre ledande medlemmar av Stureätten under arrest och kort därefter, under sinnesförvirring, lät mörda dem i deras

celler. Boken tar upp många i sammanhanget intressanta ämnen som får läsaren att förstå vilka Sturarna var och hur de fick sin framträdande roll i svensk politik. Eriksson berättar skickligt och på ett spännande sätt hur Stureätten såg ut och hur de genom giftermål skapade sig både rikedom och status. Vi får också veta vilka kungens förväntningar på adeln var. Eriksson går på ett överskådligt sätt igenom hur adelsätterna var släkt med varandra genom diverse giftermål och visar hur många av ätterna som var släkt med kungen själv.

Den bild som framträder av 1400- och 1500-talens Sveriges storpolitik är slående lik George R.R. Martins romanserie *Game of thrones*, som senare blev en mycket populär teveserie. I serien finner vi, liksom i 1400- och 1500-talets Sverige, en brutal maktkamp som inte slutar väl för vissa ätter.

Erikssons stil är närmast skönlitterär. De personliga livsöden boken beskriver skildras i termer av de inblandades känslor och upplevelser. Det är lätt att gå vilse i vad som är taget ur samtida källor och vad som är författarens tillägg för att levandegöra stoffet. Ibland saknar man som läsare en fotnot eller referens, trots att boken visserligen, som tidigare nämnts, uttryckligen riktar sig mot en bredare publik. En titt på den avslutande bibliografin skvallrar dock om att Eriksson har gjort en gedigen inläsning och hanterar ämnet

mycket väl. Han är inte bara inläst på huvudtemat, Sturemorden, utan även kontexten är väl undersökt.

Med detta sagt, är Erikssons Sturebiografi ett välskrivet arbete som ger en intressant kontext till Sturemorden. Stureättens historia ger oss genom Erikssons bok en röd tråd att följa genom 1400- och 1500-talens Sverige. På grund av Erikssons val att skriva för bredast möjliga läsekrets är det möjligt att arbetet inte har den vetenskapliga tyngd som skulle krävas för att till exempel kunna användas som kurslitteratur på universitetsnivå, men det faller inte långt under strecket. *Sturarna: Makten, morden, missdåden* ger en trovärdig och fascinerande inblick i den svenska högadelns villkor under 1400- och 1500-talen.

Marthin Gustafsson

DAG SEBASTIAN AHLANDER
Gustaf Mannerheim

Falun: Historiska Media, 2016. 383 s.

Finländsk TV gjorde för några år sedan en opinionsundersökning om vem som var Finlands genom tiderna mest framstående person. Med stor marginal utsåg tittarna friherren, marskalcken av Finland med mera Carl Gustaf Mannerheim till segrare. Detta är särskilt intressant eftersom denne läm-

nat jordelivet redan 1951. Under lång tid, främst under den påtvingade Vän- skaps- och Biståndspakten med Sov- jetunionen (VSB), har hans gestalt mer och mer hamnat i skuggan. I alltför hög grad har presidenterna Paasikivi och – framför allt – Kekkonen tillåtit domi- nera bilden och försvarat möjligheterna till en mera objektiv framställning.

Men Mannerheims roll i landets historia är uppenbart stark. Den har in- te minst på nytt kommit i fokus när en lång rad nya verk om Finlands historia publicerats i samband med landets nyli- gen passerade första självständiga sekel. Bland annat har två av vårt östra na- bolands främsta svenskspråkiga profes- sorer – Max Engman vid Åbo Akademi

och Fredrik Meinander vid Helsingfors universitet – i del 3 och 4 av bokver- ket *Finlands svenska historia* presenterat en mycket intressant och lättillgänglig bild av landets utveckling sedan skils- mässan från Sverige 1809. Detta var en period som präglats av djup drama- tik med ett antal ödesfrågor då landets framtid otvivelaktigt stått på spel. Och där marskalken under en trettioårsperi- od svarade för en rad direkt avgörande insatser för landets överlevnad.

Givetvis har dessa speglats i bok- floden vid hundraårsjubileet. Om jag räknat rätt har åtminstone tre nya bio- grafier om "Marsken" utkommit på svenska. Till detta finns förstås Man- nerheims redan på 1950-talet utgivna egna memoarer. Dessutom tecknade hans släkting juristprofessorn Stig Jä- gerskiöld – de var sysslingar – marskal- kens gärning i åtta band (1964–1981), ett alltfjämt på många sätt oöverträffat verk.

Möjligen hade man kunnat vänta sig att en för Finlands – ja, hela Nor- dens – moderna historia så central ge- stalt som Mannerheim vid det här laget redan hade fått sin levnadshistoria or- dentligt nedtecknad. Men författaren och före diplomaten Dag Sebastian Ahlanders nya skrift visar att så inga- lunda är fallet. Och det finns flera skäl till det. Dels är tiden nu – när VSB-av- talet inte längre gäller – mogen att gö- ra sig av med en del av de ridåer kring

finsk politik som länge gällt. Alltså de som speglats i begreppet *finlandisering*, med innebörden att en småstat tvingas ta alltför stor hänsyn till en granne och stormakt. Dels har Ahlander kunnat använda sig av en del tidigare otillgängliga privata dokument. Härutöver har han utnyttjat erfarenheter av ryska förhållanden från sin tid som svensk generalkonsul i Sankt Petersburg liksom av geografin kring Karelska näset, så nära förknippad med Mannerheims insatser som fältherre. Det bör samtidigt påpekas att författaren framhåller att hans bok inte är en biografi utan ett antal essäer; avslutade med vad som närmast liknar en UD-depesch.

Åtskilligt utrymme ägnar han åt Mannerheims första femtio år. Denne föddes 1867 på släktgården Villnäs – ett ståtligt karolinskt barockslott i tre våningar – i Masku socken i Åbolands skärgård, rakt in i landets styrande svenskspråkiga grupper. Dessa bestod främst av jordägende högre ämbetsmän, universitetsfolk samt officerare och ansåg sig bära ansvar för hela landet.

Relationerna till kejsardömet var goda så länge det höll fast vid den gamla imperiella struktur som tillät eliten att mer eller mindre på egen hand styra som den ville. Någon inkorporering med Ryssland var det inte fråga om. Rollen som storfurstendöme innebar snarare att landet fjärmades från det

ryska imperiet. Denna period är närmare behandlad i den nyligen bortgångne Torkel Janssons *Rikssprängningen som kom av sig* (2014). Där visas hur avgörande det var att lagstiftningen från svensktiden behölls och länge kunde utnyttjas i försök att motverka tilltagande russifiering.

Sammantaget hindrade inte detta att många finländare liksom Mannerheim gjorde vackra karriärer inom storfurstendömet där finländarna hade ett stadgat rykte som hederliga, plikttrogna och arbetsamma. Det har beräknats att av dem blev bortåt 400 generaler, amiraler eller generalguvernörer hos tsaren.

Och till dem hörde alltså även Mannerheim fast det i portföret sannerligen var trögt för honom. 1880 inträffade den stora katastrofen när fadern, som hade stora spelskulder, flydde med sin älskarinna till Paris. Snabbt visade det sig att familjen var utblottad och fick flytta till olika släktingar. För Gustaf var den militära banan en naturlig lösning. Utsparkad från den finska kadettkåren lyckades han dock bättre i Sankt Petersburg där han via stöd från slakten antogs i den Nikolajevska kavalleriskolan, steg i graderna och som stilig officer förekom i hovet kring kejsaren.

Något av ett genombrott kom när han i uppdrag fick den dubbla uppgiften att som forskningsresande och spion kartlägga delar av de ryska grän-

serna mot Kina i borte Asien. Under två år tillryggalade han under en rad strapatser bortåt 14 000 km på hästryggen och gjorde detaljerade anteckningar som på senare tid utgivits i skrift och bedömts som mycket värdefulla. Dessa insatser medverkade till att han uppmärksammades ytterligare och fick allt mer ansvarsfyllda befäl. Under första världskriget förde han sålunda en egen kavalleridivision i Polen i kriget mot tyskarna.

Men allt detta fick ett brått slut när tsaren störtades våren 1917, några månader senare följt av den kommunistiska statskuppen. Mannerheim tvangs ta sig som flyktning till Finland tvärs igenom det revolutionära Ryssland; 50 år gammal, utblottad och ensam efter ett misslyckat äktenskap. Föga överraskande trodde han själv att karriären nu var slut. Men den hade egentligen inte ens börjat.

På sitt sätt är väl just de avsnitt som behandlar tiden före Mannerheims återvändo till hemlandet de mest intressanta. Betydligt mer kända är hans fortsatta insatser som den "vita" generalen 1917–1918, riksföreståndare 1918–1919 och president 1944–1946 och viss tid däremellan finsk överbefälhavare. På dessa punkter bidrar Ahlander knappast i någon större grad med ny kunskap. Däremot utgör hans bok en nyttig repetition kring händelser som när språkstriden fick en slutpunkt då 1919 års regeringsform säkerställ-

de svenskans roll som likaberättigat nationalspråk. Eller det dramatiska inbördeskriget, av författaren kallat frihetskriget, och dess grymma facit med sammanlagt 37 000 personer som stupade, mördades, avrättades eller avled i sjukdomar och umbäranden. Men vid det laget hade Mannerheim lämnat den politiska arenan.

Längre fram ägnar boken givetvis mycket utrymme åt Mannerheims roll som finsk överbefälhavare under kriget mot Sovjet 1939–1940 och 1941–1944. Jag har alltid varit fascinerad över hans roll som symbol och hur man på finsk sida – tjugo år efter den blodiga konflikten mellan de vita och de röda – stod så enig och samlad när Kreml angrep 1939. Priset blev fruktansvärt högt för vinterkriget och fortsättningen som tysk vapenbroder. Härom vittnar alla hjältegravar på de finska kyrkogårdarna. Bortåt 95 000 soldater i finska armén förlorade livet.

Likaså får läsaren i viss detalj följa Mannerheims avslutande och avgörande insats när han på sensommaren 1944 efterträdde Risto Ryti som finsk president och möjliggjorde vapenstilleståndet med Sovjetunionen. Paradoxalt nog var detta andra gången han som statsöverhuvud stod för en brytning med Tyskland. Förra gången detta skedde var i slutet av första världskriget.

Ahlander är en skicklig skribent och uppenbart väl påläst. Det sena-

re gäller emellertid inte facklitteratur enbart på finska eftersom han inte behärskar detta språk och därmed inte haft direkt tillgång till många studier av värde i sammanhanget. Hur stor nackdel detta är kan vara svårt att bedöma.

Lite uppgivet konstaterar Ahlander att marskalken inte låter sig placeras i något bestämt fack och alltid överraskar när man tror sig ha fått ett grepp om honom. Detta förtar dock inte intrycket att han skrivit en läsvärd och väl illustrerad bok som levandegör en i modern nordisk historia mycket stor, men svårfångad, nästan mytisk, gestalt.

Bo G Hall

GUNNAR ARTÉUS

Anna Maria Lenngren:

Ett kvinnoliv

Stockholm: Carlsson Bokförlag,

2018. 127 s.

Anna Maria Lenngren (1754–1817) hör till de första självständiga kvinnliga författarna i Sverige. Hennes betydelse kan inte nog betonas. Hon var också den första kvinnliga författare som Svenska Akademien hyllade med en minnespenning, med följande inskription: "Ju mindre hon sökte äran, desto mera vann hon den."

Lenngren har i år uppmärksamats i en ny biografi av Gunnar Artéus, professor i historia och författare till en rad böcker inom sitt specialområde 1700-talet och krigshistoria. Artéus har tidigare själv givit ut flera diktsamlingar: *Trösta dig, syster* (1989), *Lejon och bispringare* (1999), *Romanser i rött och vitt* (2002) och *Romanser. Lyrik i urval* (2014). Han har även översatt lyrik av Emily Dickinson, W.B. Yeats och Rainer Maria Rilke.

På baksidan av den 128 sidor långa biografien sammanfattar Gunnar Artéus Lenngrens betydelse:

Hennes penna var självständig och vass liksom hennes avslöjande blick på adel och manlig dubbelmoral. Hon ägnade sig åt översättning, lyrik, berättelser, artikelskrivande med satirisk ådra och var en ledande skribent i *Stockholms-*

Posten. Hon tillhörde huvudstadens intellektuella elit och belönades tidigt av Gustav III.

I första kapitlet beskriver Gunnar Artéus Sverige under Anna Maria Lenngrens livstid. Det var ett fattigt land, jämfört med västra Europa. Även tjänstemän och akademiker, däribland Lenngrens egen familj och en del av hennes författarvänner, levde under knappa materiella villkor. Det var också ett utpräglat klassamhälle.

Kulturlivet blomstrade: lyriken var den helt överskuggande litterära genren. Skalder som Olof von Dalin, Hedvig Charlotta Nordenflycht och Johan Henric Kellgren var verksamma, Carl Michael Bellman inte att förglömma. De var alla betydelsefulla för Anna-Maria Lenngrens utveckling som poet. Under Gustav III:s regeringstid hade också teatern en guldålder. Anna-Maria Lenngren var språkkunnig och för Kungliga teatern översatte hon franska operatexter, bland annat Jean-François Marmontels *Lucia* och *Zermire et Azor*.

Lenngren började redan under ungdomstiden i Uppsala att skriva. Som tjugofemåring var hon känd och respekterad som poet. Gunnar Artéus pekar på tre viktiga motiv: att skriva var lustfyllt, det gav henne en roll, och inte minst gav det henne inkomster och bidrag till familjens försörjning.

År 1780 gifte hon sig med Carl

Peter Lenngren, som var redaktör för *Stockholms-Posten*. Under de första tolv åren skrev hon ganska få dikter men när så Kellgren som dittills medverkat med dikter i *Stockholms-Posten* blev allt sjukligare, började Anna Maria Lenngren bidra. Mellan 1792 och 1798 publicerades de flesta av hennes bästa och mest älskade dikter, bland dem "Pojkarne" och "Några ord till min kära dotter i fall jag hade någon":

Min kära Betti, du blir stor;
du från din docka hunnit växa...
Utav din hulda, fromma mor
tag, för din framtid, denna läxa!

Med läsning öd ej tiden bort...
Vårt kön så föga det behöver,
och skall du läsa, gör det kort,
att säsen ej må fräsa över!

Länge diskuterades huruvida Anna Maria Lenngren menade allvar med sina uppmaningar till exempelvis "sin kära dotter". Men idag lyser hennes fina ironi igenom och därmed hennes kritik mot dåtidens kvinnosyn. Efter denna dikt, som publicerades i början av 1798, tystnade emellertid Anna Maria Lenngren. Ett viktigt skäl enligt Artéus var att hon inte längre var en anonym person. Genom en hyllningsdikt till henne på Svenska Akademiens högtidsdag året innan hade Gyllenborg röjt hennes identitet och därmed kände hon sig inte

längre fri att framföra sina tankar.

Gunnar Artéus har med sin stora kännedom om livet i Stockholm på 1700-talet verkligen lyckats levandegöra Anna Maria Lenngren på ett enkelt och intresseväckande sätt. Några kritiska randanmärkningar kan dock göras.

I förordet påpekar Artéus till exempel att den största utmaningen för honom varit att skriva om en kvinnas känsloliv och speciella livsvillkor. Men samtidigt tycker han inte att olikheterna mellan könen vad gäller psyke och livsvillkor generellt är så stora, även om de existerar. Men där anser jag att han har fel. "Kvinnan tige i församlingen" tror jag i hög grad gällde i 1700-talets Stockholm. Anna Maria Lenngrens långa tystnad är ett tydligt bevis på detta.

Gunnar Artéus har också valt att genomgående kalla Anna Maria Lenngren vid förnamn: "alltså inte för fru Lenngren, vilket syns mig alltför gammaldags. Inte heller för Anna Maria Lenngren, eftersom det syns mig otympligt". Vad jag kan se så har Artéus bara nämnt två manliga personer vid förnamn i biografen, nämligen hans egen son Carl Mauritz som renskrivit manuskriptet och Carl Peter, Anna Maria Lenngrens man.

Anna Maria Lenngren är fortfarande högst aktuell. I samband med ett

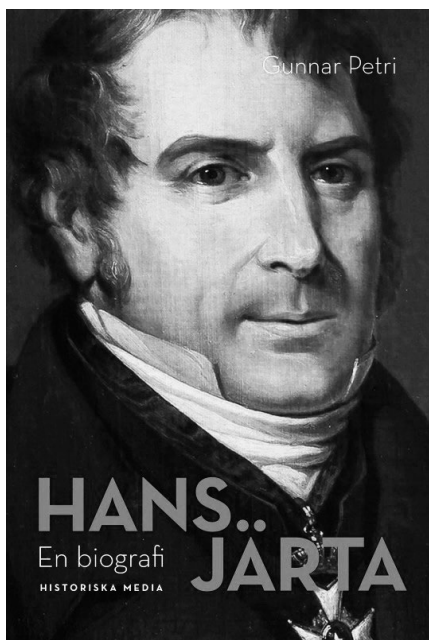
visst dagsaktuellt debacle har även en dikt om henne fått förnyad aktualitet, nämligen Snoilskys "En afton hos fru Lenngren":

I gästfritt hem de adertons förbund
är denna gången företrätt av fyra,
- en krets, som blivit husvill i den
stund,
då gallsjuk Reuterholm uti sin yra
på sångmör hämnats för ett modigt
ord.
- Nu hålles sammankomst vid detta
bord.

Bakgrunden var att Reuterholm 1795 "suspenderat" Svenska akademien och förbjudit ledamöterna att sammanträda eller på annat sätt arbeta som en enhet. Naturligtvis fortsatte dock ledamöterna att träffas i hemlighet och i små grupper. Fyra av dem hemma hos Lenngrens.

För ett år sedan, på 200-årsdagen av Lenngrens dödsdag 8 mars 1817, hölls en stor tvådagarskonferens i Riddarhuset till hennes minne. Samtidigt bildades Lenngrensällskapet med Maria Gullstam som ordförande.

Catharina Söderbergh

GUNNAR PETRI

Hans Järta: En biografi

Lund: Historiska media, 2017. 400 s.

Då Sverige under sitt nationalstatsbyggande genom järnvägsnät och folkskoleväsen integrerades från Smygehuk till Karesuando var det utifrån 1809 års gränser. Fastän historiskt framvuxen genom krig och gränsdragningar kom denna kartbild att framstå som given. Ramen gavs inte bara för undervisningen i geografi utan även historia. Projiceringen bakåt skedde dithän att även forntiden, då stater i vår tids mening knappast existerade, kom att utspelas inom Fredrikshamns-fredens till synes eviga gränser. Det Bernadottes-

ka Lillsverige föreföll ha bestått tider-na igenom.

På flera sätt framstår året 1809 som vattendelare. Det var då ett modernt Sverige började formas samtidigt som eran av nästintill obruten fred inleddes. Inte bara territoriet har förblivit oförändrat. Även den regimförändring som störtandet av det gustavianska enväldet och antagandet av ny regeringsform innebar, fick långsiktiga konsekvenser, med giltighet in i den parlamentariskt demokratiska eran. Mottot under dessa hektiska försommarveckor 1809 var "konstitution först, kung sedan", vilket medförde intensivt arbete för det konstitutionsutskott som tillsatts. Regeringsformen skrevs under 6 juni, vår blivande nationaldag. Att den Bernadotteska dynastin inkallades 1810 med ny successionsordning till följd hör också till denna turbulenta tid, liksom att övriga grundlagar reviderades. Möjligen verkade det stabiliserande, att befolkningen, efter förlusten av Finland, var språkligt homogen, även om utifrån ett framväxande nationalistiskt synsätt samerna och tornedalingarna i norr "störde" idealbilden.

Som regeringsformens upphovsman sågs länge utskottets sekreterare Hans Järta, i övrigt känd för att han i oppositionellt vredesmod avsåg sig sitt adelskap vid riksdagen i Norrköping 1800, varigenom Hierta ersattes av ett mer plebejiskt Järta. Över denna färg-

starka personlighet har en välkomponerad biografi på 400 faktatäta sidor utgett av Gunnar Petri. Boken bygger på gedigen research och är väl insatt i samtidens skeende och idédebatt. I huvudsak följer framställningen Järtas liv, från uppväxtåren i Falun till den sista av sjukdom präglade tiden i Uppsala. Fadern Carl var general och chef för Dalregementet. Efter studier vid trivialskolan i Falun anlände sonen i informators sällskap som 13-åring till Uppsala, där han efter tre år avlade kansliexamen. Universitetsstudier i så unga år betraktades alltmer som en anomali och försvann sedan en studentexamen införts, först förlagd till universiteten, senare gymnasieorterna.

I tidig ålder trädde Hierta in på ämbetsmannabanan under Gustav III:s alltmer enväldiga regim. Hans karriär kom att utmärkas av avhopp och tvära kast, då han med obestridd kompetens hade svårt att underordna sig andras vilja. Han var socialt begåvad, varigenom han lyckades skapa ett nätverk bland makthavare och intellektuella. En själsfrände var upplysningsskalden Johan Henrik Kellgren, vars tidiga bortgång han sörjde djupt. Därtill ingick Hierta i det matlag som samlades kring Carl Fredrik Pechlin, general och änkring till hans moster. Det var i Pechlins bostad som konspiratorerna samlades 16 mars 1792 inför maskeradbalen samma kväll. På operan

hade också den 18-årige Hans Hierta infunnit sig. Hur han agerat är höljt i dunkel men sannolikt har han inte tillhört den innersta kretsen.

Under en andra studieperiod i Uppsala knöt Hierta, snart Järta, an till den så kallade Juntan, vars ledande företrädare var filosofen Benjamin Höjer, omgiven av opinionsbildare som bröderna Axel och Gustaf Silfverstolpe. Järtas egen skarpa penna kunde drypa av satir men hans alster publicerades ofta anonymt eller under pseudonym för att undvika censuringripanden. Gustaf IV Adolfs äventyrliga krigs- och utrikespolitik förde honom allt längre in i det oppositionella lägret. Det tedde sig därför naturligt att han stödde statsvälvningen i mars 1809, då Sveriges läge i kriget mot Ryssland var prekärt och kungen under kuppattade former avsattes.

Den roll Järta spelade som konstitutionutskottets sekreterare har grundligt diskuterats. Var han en verklig makthavare eller var det enbart hans stilistiska talanger, som tilläts blomma ut, särskilt då i utskottets memorial? Inom statsvetenskapen förblev det ett centralt tvisteämne om författningen vuxit fram utifrån inhemska traditioner eller var en importprodukt, baserad på utländska doktriner.

Efter regimskiftet 1809 fick Järta regeringsuppdrag men accepterade 1812 erbjudandet att bli landshövding i

Kopparbergs län. Under en tioårsperiod hanterade han väl de problem han ställdes inför i form av missväxt och nödår. Med samhällets vanlottade visade han medkänsla. Därefter drogs Järta in i den utbildningspolitiska debatten och ledamot av vad som kallades Snillekommittén på grund av alla dess namnkunniga ledamöter. Här lierade sig Järta med Geijer i försvaret av det klassiska kulturarvet. Därtill var Järta var ledamot av Svenska Akademien och föreslagen som dess sekreterare. Han var även en välsedd gäst i den litterära och musikaliska salong som Malla Montgomery Silverstolpe drev i Uppsala.

Petri invänder mot en gängse bild, att Järta varit rebellisk jakobin i sin ungdom och blivit alltmer reaktionär med stigande ålder. Han må ha hyst sympatier för den franska revolutionen i dess inledning men hans avsky för jakobinernas skräckvälde är väl dokumenterad. Måhända påverkades Järta av Burke, konservatismens banerförare. Klart står att Järta hyste aversion mot den framväxande liberalismen, uppfattad som själlös och materialistisk och i avsaknad av det sociala patos som Järta onekligen ägde. Järta kunde därför inte följa Geijer efter hans avfall till liberalismen, varigenom vänskapen mellan dem, båda döda 1847, grumlades.

Idag tycks Järta bortglömd även bland statsvetare, mer upptagna av

opinionsmätningar än historiska perspektiv. Därigenom fyller Petris bok en lucka. Ironiskt nog kompletterar den även femte volymen av Norstedts moderna svenska historia, där idéhistorikern Elisabeth Mansén gett sin framställning sådan slagsida att knappast något utrymme getts åt 1809 års maktdrama, med Järta i en huvudroll. Petri tecknar bilden av en princip- och karaktärsfast personlighet, om än obeständig i humöret. Med enfaset poängterar författaren, att det finns kontinuitet i Järtas åsikter. Han beskrivs som balanserad upplysningsanhängare, realist och sällan försvuren åt någon doktrinär linje. Petris argumentering synes väl underbyggd.

Bert Mårald

CONNY SVENSSON

Plaskdammen som försvann:

Folkhemsminnen

Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2016.

185 s.

Conny Svensson, född 1940 och tidigare professor i litteraturvetenskap i Uppsala, berättar i denna bok om sin barndom, uppväxt och skolgång i Nyköping. Det är en memoarbok, men bokens syfte är vidare än så. Svensson vill också ge en bild av det svenska folkhemmets gyllene decennier, 1940- och 1950-talen, delvis i kontrast mot dess snabba förfall under de senaste decennierna. Det är detta titeln syftar på.

Man får i denna välskrivna bok ett

porträtt av en studiebegåvad pojke ur arbetarklassen och man får följa hans erfarenheter av skol- och residentsstaden Nyköping. Fadern var målare och modern arbetade i en livsmedelsbutik och Conny var enda barnet. Huvuddelen av uppväxten ägde rum i en liten lägenhet i den östra delen av staden i ett flerfamiljshus från 1940-talet. Författaren använder sitt eget goda minne som huvudsaklig källa men konsulterar även i några avsnitt den lokala pressen. Man kan väl säga att det är de självupplevda minnena som ger texten verklig lyskraft.

Conny Svensson ger en humoristisk och kärleksfull bild av beteenden och värderingar inom Nyköpings arbetarklass. Ett intressant avsnitt handlar om repliker, som människor i närmiljön fällt i minnesvärda sammanhang, vilka senare blir mer eller mindre bevingade, i varje fall inom familjen eller vänkretsen. Svensson kallar dem "ett slags kommenterande ordspråk". Tidningsinläggen däremot har sitt särskilda värde genom att tillåta mer strukturella reflexioner kring det förflutna. De berättar om patriotismen i landet under trycket från det stora kriget ute i Europa. De berättar också om föreningslivets bredd och livskraftighet före televisionens genombrott. Bostadsannonserna visar hur utbredd trångboddheten var; unga människor sökte vanligen ett hyresrum, som de var

beredda att dela med andra. Privatanonserna demonstrerar hur sparsamheten präglade det dagliga livet; den som tappat en handske eller ett paraply annonserade i tidningen. Svensson studerar tidningsinläggen för två år, 1942 och 1958, och kan visa hur förhållandena ändras i staden. Anspråken på bostäder hade ökat 1958 och föreningslivet hade fått svårare att rekrytera en tillräcklig publik. Folkhemmet var under utveckling.

En avsevärd del av boken ägnar författaren sin skolgång i Nyköping, från Västra småskolan via Östra folkskolan till Läroverket. Det är en skildring som är lätt att känna igen sig i för en jämnårig läsare som undertecknad. Samtidigt är det en vemodig skildring, eftersom skolan så påtagligt har förämrats från 1950-talet och framåt. Det är nog rimligt att påstå att skolans förfall är socialdemokratins största politiska misslyckande under andra hälften av 1900-talet. Den slutsatsen drar visserligen inte Svensson, men han försvarar välutaligt 1950-talets läroverk med dess skickliga lärarkår och lugna arbetsförhållanden mot den kritik som progressiva pedagoger brukar komma med, t.ex. genom att använda den nidsbild som ges av skolan i Alf Sjöbergs film *Hets* (inte Victor Sjöströms *Hets* som Svensson råkar skriva). Svensson ger mycket väl utmejslade porträtt av flera av sina lärare, så väl utformade att

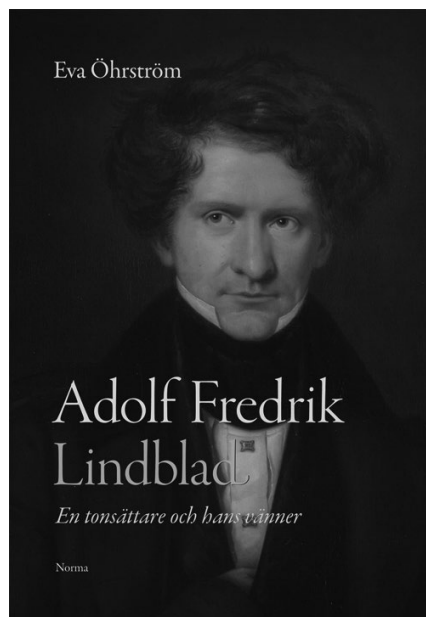
även en läsare som saknar all kunskap om Nyköping börjar ana vem den icke namngivne både fruktade och beundrade lektorn i latin och grekiska egentligen var. Han ger också flera exempel på den större respektlöshet som gymnasister gärna visade lärarna i övningsämnena. Det var inte alltid tacksamt att undervisa i t.ex. teckning eller musik i 1950-talets läroverk.

I slutet av boken lämnar författaren Nyköping och ger sig ut till socknarna strax utanför staden. Här får han då tillfälle att beröra sina far- och morföräldrars livsmiljö i ett torp respektive en statarbostad. Man får en god inblick i den lantliga miljö som övergavs för en ny karriär i staden av generationen före författarens. Det är inte utan att en läsare får associationer till Sven Delblancs klassiska boksvit om Hedebyborna med dess skildring av den lantliga livsstilens kris efter andra världskriget och inflyttningen till en sörmländsk stad, låt vara en annan än Nyköping.

I det nya bostadsområdet omkring Ringvägen på Öster i Nyköping fanns en plaskdamm, tydligen den enda i staden. Man kan uppfatta plaskdammen som ett slags symbol för framtidstron i folkhemmet åren efter kriget, där småbarn kunde röra sig nakna i solen och litet större pojkar segla sina båtar i vattnet, alla övervakade av mammor på filter i gröngräset. Även jag minns

att jag som liten besökte en plaskdamm (vid Solviksängen i Bromma) med min mamma och att där alltid fanns många andra lekande barn. Men den dammen är borta sedan länge och det tycks de flesta plaskdammar vara i dag. Varför? Handlar det om strängare hygieniska krav? Oroar man sig för risker med även grunt vatten? Är det de övervakande hemmafruarnas försvinnande? Eller finns det andra skäl? På en av bokens sista sidor syns på en bild författaren betrakta cementringen i gräset, där hans barndoms plaskdamm låg. Är det en bild av ett avvecklat folkhem vi ser? I en tid där förortsbibliotek måste stängas på grund av bråk och förstörelse och där de kommunala baden kämpar med liknande problem, i en tid när nyårsfirande inte längre enbart handlar om att skjuta upp raketer mot himlen för att fira det nya året utan även om att raketer medvetet och hänsynslöst avfyras mot andra människor, då har det onekligen blivit ganska svårt att känna igen efterkrigstidens svenska folkhem.

Mats Hellspång

EVA ÖHRSTRÖM

Adolf Fredrik Lindblad:

En tonsättare och hans vänner

Skellefteå: Artos & Norma Bokförlag, 2016. 478 s.

Vilka var 1800-talets populäraste tonsättare? De flesta tänker nog på musikhistoriens stora namn: Beethoven, Verdi, Wagner... Men deras verk var ofta för svåra för amatörmusikerna. De bästsäljande tonsättarna i Sverige var istället, som musikvetaren Martin Tegen visat, de som kunde skriva musik som gav maximal känslomässig effekt utan att för den skull kräva alltför avancerade färdigheter hos sina uttolkare. Som den finlandssvenske kåsören

Gustaf Mattson skrev 1914 om ett av sin tids mest framförda pianostycken:

Sindings Frühlingsrauschen är över hela jorden lediga damers arpeggierte horisont, och bli de icke gifta förrän det där stället i basen upphör att krångla, bli de det aldrig.

Idag är många av dessa framgångsrika kompositörer mer eller mindre bortglömda. En av dem var Adolf Fredrik Lindblad (1801–1878), över vilken professorn i musikvetenskap Eva Öhrström nu skrivit en fullmatad biografi.

Lindblad föddes i Skänninge och växte upp i relativt välbeställda miljöer. Modern Martha Helena Friberg var ogift och knappt sjutton år gammal när sonen föddes, men pojken fick en pålitlig fosterfar i hennes ingifta morbroder. Fosterfadern ville göra en handlande av Adolf Fredrik, men han drogs tidigt till musiken.

Genom fostermoderns släkt träffade Lindblad den redan då uppburna diktaren P.D.A. Atterbom. Som uppsalastudent kom han sedan i kontakt med dåtidens kulturelit. Våren 1828 anställdes han som musiklärare för kungafamiljen, 1832 uruppfördes hans första symfoni och under 1830-talet intog han en ohotad förstaplats inom det svenska musiklivet. Framför allt var det som tonsättare av sånger till piano – ”lieder” eller ”romanser” – han blev uppskattad. Sånger som ”En som-

mardag” (”O, ljufva sommarfläkt”) och ”Skjutsgossen” var kända över hela Sverige.

Under 1850-talet förbättrades Lindblads ställning ytterligare. Familjen ärvde pengar; Lindblad belönades med medaljer och ordnar. År 1859 var han rik och uppburen, men samtidigt plågad av sjukdom hos sig själv och hus-trun. Från och med 1860-talet började dessutom musiklivet förändras. En professionell musikscen växte fram, och en ny tonsättargeneration med namn som till exempel August Söderman konkurrerade effektivt med den salongsmusik Lindblad företrädde. Likväl förblev han en *grand old man*, och hans död 1878 gav anledning till storstilade hyllningar. Det hade gått bra för oäktingen från Skänninge, och hans barn och barnbarn kom att tillhöra en betydligt högre samhällsklass än det småstadsborgerskap släkten hade sina rötter i.

Eva Öhrström är en av de främsta kännarna av 1800-talets svenska musikliv. Hon doktorerade 1987 på avhandlingen *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige* och befordrades 2002 till professor. (Hon är därmed den andra kvinnliga professorn i musikvetenskap någonsin i Sverige, efter Anna Ivarsdotter.) Boken om Lindblad är hennes andra stora arbete om en svensk tonsättare – den första var *Elfrida Andrée: Ett levnadsöde*, en verkligt utmärkt biografi publicerad 1999.

Den aktuella biografien har ett traditionellt, kronologiskt upplägg: vi får följa Lindblad från vaggan till graven. Därefter följer några tematiska kapitel samt värdefulla verk- och personförteckningar. Det handlar alltså om en rejält fyllig bok: inom pärmarna ryms långt över 400 sidor, och mängden tryckt och handskrivet material Öhrström gått igenom är oerhört imponerande.

Samtidigt kan den som vill använda biografien för forskningssyfte sakna referenser till vetenskapliga arbeten om 1800-talets musikliv och samhälle. Boken har fotnoter och källor, men den tidigare forskningen lyser med sin frånvaro. Framställningen är deskriptiv och psykologiserande snarare än historievetenskaplig.

För den som är intresserad främst av individen Lindblad är detta naturligtvis helt i sin ordning, men troligtvis hade ändå boken vunnit på att inkludera mer forskning. De hade kunnat ge mer saklig information än till exempel Anna Hamilton Geetes skönlitterärt anstrukna biografi över Geijer – som citeras utförligt och okritiskt – och Vivi Horns *De små Knösarna* från 1921, som också används som om den vore en samtida källa till 1800-talets salongskultur.

Något förvånande är också att Öhrström, som är landets främsta expert på kvinnors villkor i 1800-talets svenska musikliv, tycks nedvärdera kvinnorna

kring Lindblad. Hon noterar till exempel att Lindblads karriär byggde på de nätverk han via vänner och släktingar fick tillgång till, men betonar inte tillräckligt Malla Silfverstolpe i Uppsala. Salongsvärdinnan introducerade Lindblad för alla som betydde något och såg till att han fick ett kungligt ”studielån”, vilket möjliggjorde en för Lindblads musikaliska utbildning avgörande vistelse i Tyskland. Hon betalade också vid flera tillfällen ur egen ficka för Lindblads uppehälle. Öhrström lyfter istället fram stödet från hovkapellet (en helt manlig institution) som hemligheten bakom Lindblads framgångar.

Även skildringen av förhållandet mellan Lindblad och Jenny Lind vållar denna läsare lite huvudbry. Lind hade ingenting utom sin röst, och hon levde i en tid då skådespelerskor och sångerskor på många håll förutsattes erbjuda sexuella tjänster till män i maktställning. När Lind flyttade in hos Lindblads år 1839 hade hon fortfarande inte fyllt tjugo; Adolf Fredrik var Sveriges ledande tonsättare och närmade sig de fyrtio.

De salonger Lindblad höll byggde inte minst på Jenny Linds deltagande. Ofta sjöng hon för Lindblads och deras gäster efter att hon tidigare samma dag sjungit huvudroller på operan. Även professorn och diktaren E.G. Geijer utnyttjade Linds talanger på motsvarande sätt.

Arbetsbördan höll på att kosta sängerskan rösten. Hon räddades av en sängpedagog utomlands, men några toner i hennes register förblev beslöjade. Även efter att Lind lämnat Sverige arbetade hon oförtrutet med att främja Lindblads ställning internationellt. Hon förblev också en mycket nära vän till Lindblads dotter Lotten (gift Feilitzen), en av landets skickligaste pianister.

Öhrström diskuterar inte vilket ansvar Lindblad hade för Jenny Linds röstproblem. Istället utmålar hon Lind som en förförerska, som höll på att krossa den etablerade kompositörens äktenskap. Lindblad förälskade sig i Jenny Lind; hans hustru erbjöd skilsmässa men Lind flyttade och äktenskapet bestod. "Om man ska vara krass", skriver Öhrström, "kan man tolka händelseförloppet enligt följande: Lindblads tog Jenny Lind till sig som en dotter, hon utnyttjade deras genositet samtidigt som hon med sin utstrålning lade människor som kom i hennes närhet för sina fötter. Sophie och Lindblad hade gjort allt för henne."

Med tanke på kvinnors svåra ställning generellt under 1800-talet, och för en ensamstående kvinna som försöker försörja sig på sin sång i synnerhet, väcker tolkningen frågor. Har Öhrström hittat något i källmaterialet som svärta ner Jenny Lind så till den grad – men som inte redovisas i boken? Eller

har Öhrström, som så många biografer, mot bättre vetande kommit att ta den biograferades parti?

Om biografien som genre har två syften – att ge information om en person och att säga något om samhället i stort – kan man säga att biografien om Lindblad fyller det första syftet men bara delvis det andra. Till biografins stora förtjänster hör Öhrströms förmåga att sätta in Lindblads karriär och tonsättningar i ett musik-historiskt sammanhang. Hon förklarar att det knappt fanns ett offentligt musikliv i Stockholm under första halvan av 1800-talet. Förutom kyrkans musik, som Öhrström inte tar upp till behandling, var hovet och salongerna (kort sagt "Lindblad och hans vänner") musiklivet.

Öhrström har verkligen förmågan att skriva om musik så att man som läsare nästan hör den. Författaren har uppenbarligen själv praktiska musikaliska kunskaper, och av bokens tack framgår att hon dessutom konsulterat andra utövande musiker. Det ger boken ovanliga kvaliteter.

Bland annat får vi intressanta upplysningar om dåtidens klang- och sångideal. När Lindblad till exempel valde fissa moll som tonart kan det ha givit en egenartad, nästan bisarr effekt på ett dåtida hammarklaver. Och "salongens sängerskors röster var tunna och smälte väl in i klaverets spröda

klang.” (Sid. 55.) Lindblads flygel finns för övrigt bevarad på Musikmuseet och har enligt Öhrström en spröd och övertonsrik klang, betydligt ljusare än hos våra dagars stora flyglar.

De musikvetenskapliga analyser av Lindblads kompositioner som ingår i biografen är, så vitt en icke musikvetare kan bedöma, väl genomförda. Öhrström påpekar att Lindblads egna sångtexter åldrats – det är hej hopp, blommor och fåglar – men tillsammans med musiken fungerar de fortfarande. Över lag, menar Öhrström, är Lindblads sånger i klass med Franz Schuberts.

Det politiska sammanhanget Lindblad levde i har författaren haft mer problem med att få på plats. Lindblad är politiskt svärfångad, menar hon. Den radikale C.J.L. Almqvist hörde till tonsättarens närmaste vänner, samtidigt som han stod kungahuset mycket nära. När den stora striden kring Almqvist och *Det går an* bröt ut klämdes Lindblad svårt mellan de olika falangerna. Öhrström har gjort ett mycket fint arkivarbete för att kartlägga Lindblads korrespondens och musikaliska aktiviteter under denna komplicerade period.

Till syvende och sist tog emellertid Lindblad parti mot *Det går an*, och vänskapen med Almqvist var därmed slut. Lindblads politiska ställningstagande när det gällde familjepolitik var

över huvud taget solklart. Han publicerade till och med, anonymt, en pamflett där han lanserade idén att manliga familjeöverhuvuden skulle få rösta för samtliga i hushållet. Varje familjemedlem eller anställd skulle ha en röst, men om någon inte sympatiserade med husfaderns vilja skulle den personens röst dras bort.

Lindblad skrev också ett rasande protestbrev mot att hans dotter Lotens pianospel recenserats offentligt (hon fick lysande kritik). Då ”min dotter ingalunda är artist eller någonsin offentligt såsom pianospelerska uppträdd” skällde han ut recensenten för att denne ”framdragit hennes namn ur privatlivets helgd och satt det i en tidningsspalt”.

Öhrström menar dock att Lindblad var närmast opolitisk – ”Vänskapen var det starkaste bandet och det var långt starkare än alla politiska diskussioner” – och Lindblads vänkrets innehöll mycket riktigt både liberaler och konservativa. Det är emellertid uppenbart att liberalismens kärntrupper, de liberala skriftställarna, saknades i familjen Lindblads vänkrets. Ingen Flygare-Carlén eller August Blanche nämns i biografen, men däremot Wennerberg och Böttiger. (Beträffande Wennerberg ”rättade” Lindblad för övrigt dennes kompositioner – man undrar hur mycket av till exempel ”Gluntarne” som är Lindblads verk.)

Lindblad ville uppenbarligen inte dras in i tidens politiska blåsväder, men nog måste han ha hört till det konservativa lägret – så länge han inte behövde ta några offentliga smällar för det. Han skrev en anonym hyllning till kungahuset men blev ytterst besvårad när han fick Nordstjärneorden som tack:

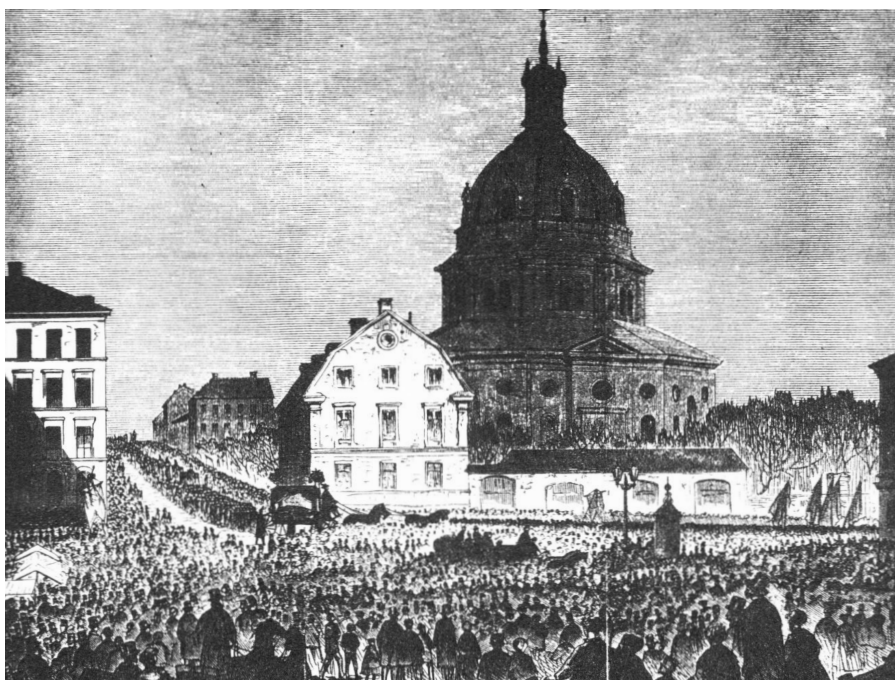
Jag har under hela mitt lif igenom gjort allt för att undvika att komma under samma kategorisering som andra upp-
vaktande och belöningslystna vers-
skrivare.

Adolf Fredrik Lindblad: En tonsättare och hans vänner är, för att sammanfatta, ett oerhört gediget arbete. Tonsättarens liv och verk kartläggs in i minsta detalj, och läsaren får på köpet intressanta inblickar i hur den svenska kulturen levde under förrförra seklet. Lindblad, en karismatisk men nu nästan bortglömd ledargestalt inom svenskt musikliv, har fått en välförtjänt och mycket läsvärd biografi.

Hanna Enefalk

”Folktribunen” August Blanche: Ett 150-årsminne

Av Bo Hammarlund

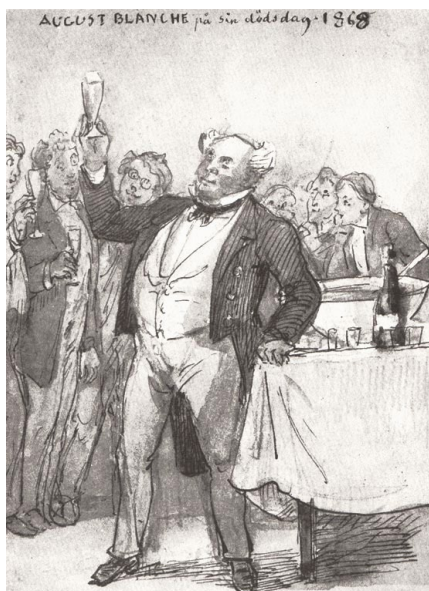

August Blanches likfärd 1868. Samtida xylografi baserad på en illustration av Knut Alfred Ekwall.

August Blanche dog den 30 november 1868, för 150 år sedan. Begravningsprocessionen ringlade kilometervis från hemmet på Ladugårdsgärde till begravningsplatsen i Solna. Alla gator

och alla fönster var fyllda av människor som hyllade Blanche och visade honom sin aktning och respekt.

Den enorma uppslutningen kan idag te sig något förvånande. Ett skäl var

August Blanche, tecknad av Fritz von Dardel.

förstås Blanches ställning som en av Sveriges mest populära författare. Men han var mer än så: en mycket engagerad samhällsdebattör, publicist och politiker, som vände sig direkt till samhällets småfolk. I spänningsfältet mellan starkt konservativa och samhällsbevarande krafter å ena sidan och rent revolutionära å den andra fick Blanche en betydelsefull roll.

Det vore fel att säga att Blanche är bortglömd idag. Men den bild som överlevt är främst den av den godmodige lustspelsförfattaren, stockholmskildraren och skåltalaren. Den är naturligtvis inte helt falsk – Blanche bidrog själv till att etablera den. Men

frågan är om det inte skett till priset av att det är den yttre framtoningen av en estradör på en scen som kommit att helt dominera bilden av honom? Lika överdriven som hyllningskören för 150 år sedan kan te sig, lika orättvis och perspektivlös framstår dagens relativa glömska. Det finns goda skäl att balansera bilden av honom.

Med satiren som vapen

Efter universitetsstudier i juridik i Uppsala inträdde Blanche i juni 1838 i Svea hovrätt. Men det visade sig snart att rollen som lojal kunglig ämbetsman inte alls passade honom. Istället lockade den då starkt expanderande tidningspressen och den livliga debatt som där fördes.

En tidning som omedelbart fångade Blanches intresse var *Freja*. Ursprungligen med en huvudsakligen litterär profil upptogs tidningen alltmer av samhällsfrågor. Tonen blev mer och mer kritisk gentemot den "allenastyrande" Karl XIV Johan. Det stämde väl överens med Blanches egen uppfattning.

Den dominerande tidningen i landet var regeringskritiska *Aftonbladet*, samtidigt den mest kontroversiella. Indragningar och åtal föll tätt. Den regeringsvänliga huvudmotståndaren på tidningssidan hette *Svenska Minerva*. Men också med sina liberala tidningskollegor, som *Dagligt Allehanda*, ham-

nade *Aftonbladet* ofta i gräl – och med *Freja*.

Det var ändå en på flera sätt dynamisk och inspirerande miljö. Men klimatet och konkurrensen inom pressen hårdnade och tonen blev allt grövre. Anklagelser och motanklagelser om överdrifter och oseriösa angrepp haglade från alla de stora tidningarna. *Freja* sprutade framför allt sitt etter mot *Aftonbladet* och Lars Johan Hierta. Denne anklagades för att uteslutande tänka på sina affärer: tidningen skälldes för att vara ett blad helt utan principer, lika inriktad på att vara lönsam som Liljeholmens stearinfabrik. Andra tidningar hakade på och kriget inom pressen var snart i full gång.

Blanche reagerade omedelbart på den hårda tonen i branschen, på all uppblåsthet och bristande självkritik. Han kastade sig in i debatten för att förändra och förbättra. Hans verktyg var teaterpjäsen, hans vapen den vassa satiren. Teaterstycket *Publiken och Tidningarna, eller den rysliga tuppfäktningen. Stort spektakel i två öppningar, med körer, baletter, fäktningar, evolutioner, saltomortalsprång och sidosparkar* gjorde redan premiäråret 1838 succé.

Måltavlan var *Aftonbladet*. Blanche manade tidningen till besinning och sunt förnuft. Penningens makt hade förstört den. Men det fanns hopp om bättring: *Aftonbladet* hade ett särskilt ansvar att styra utvecklingen rätt och

att fungera som väckarklocka i en sovande värld. Blanche såg optimistiskt på möjligheterna.

Den fråga som debatterades livligast och engagerade Blanche allra mest under 1838 var ändå en helt annan. Den starkt regeringskritiske publicisten Magnus Jacob Crusenstolpe hade i juni av Svea hovrätt dömts till tre års fängelse på Vaxholms fästning för tryckfrihetsbrott, för att han i skrift ironiserat över att kungen, enligt protokollet, utnämnt en major en *söndag* och därmed ”brutit mot både Guds och världslig lag”. Den hårda domen utsattes omedelbart för skarp kritik för att vara politisk. På gatorna ledde den till svåra kravaller med stenkastning och fönsterkrossning. Utkallad militär till häst slog hänsynslöst tillbaka mot de demonstrerande massorna med värjor och skarpladdade vapen, med flera dödsoffer som följd. Upprördheten bara tilltog.

En av de allra mest kritiska rösterna tillhörde August Blanche. Med en färsk universitetsexamen i bagaget hade han själv just inträtt i myndighetsvärlden. Ändå vågade han sig på en blodig drift med myndigheternas agerande. Även nu använde han sig av teaterns dramaturgi, i ett teaterstycke samma år (1838).

Redan titeln, *Rabulisterne. Galaspektakel i två akter, med chörer, baletter, chocker och ett briljant fyrverkeri till*

slutet, slog an tonen. Han drev hejdlöst med de enligt hans mening mycket överdrivna reaktionerna från myndigheternas sida. En hästgardist red in på scenen,

jagande framför sig de gruvligaste rabulister: sonderpiskade beckbyxor och hoplappade förskinn, högtslamrande träskor och högtklingande krämar-eförklän, förlegade borgaruniformer och nedpunschade studentfrackar, tåstötte skrivarestövlar och sönderskruvade knävelborrar.

Hästgardisten hade en enda tanke: "Arrester! Arrester!" Han fick syn på en person som såg skyldig ut. Denne förnekade visserligen bestämt att han överhuvudtaget deltagit i några demonstrationer. Men inga argument hjälpte: "Man resonerar icke; man bara arresterar!" Sunt förnuft eller ej: "Det angår mig ej! Jag har inga förhållningsordres därom!" Hästgardisten tog den misstänkte vid örat och släpade med sig honom till arresten.

Med satiren som vapen inledde Blanche sitt tre decennier långa fälttåg för frihet och politiska reformer.

På folkets sida

Hösten 1839 tog Blanche över som redaktör för *Freja*. Presstriderna fortsatte och tonen blev allt mer hätsk, även i *Freja*. Blanche blev allt mer illa berörd av den "knytnävsbatalj" som pågick

i spalterna och inför risken att tryckfriheten skulle inskränkas ytterligare. Han lämnade tidningsskriveriet och ägnade sig istället främst åt att skriva lustspel och noveller. 1844 beskrevs han av den inflytelserike och reformsinnade Fredrik Åkerman (hovrättsråd och landshövding i Västernorrlands län) som en högst genialisk man med en förvånande arbetskapacitet i alla genrer, "utan dess alfvarsamma". Åkerman såg honom som en högst tänkbar efterträdare till Crusenstolpe, vars stjärna som "nationens man" vid den tiden hade börjat dala. Inte heller regimens vänner och försvarare hade räknat ut honom som en farlig motståndare.

Frågan om en reform av nationalrepresentationen blev under många decennier den hetast debatterade politiska frågan. När *Reformvännernas sällskap i Stockholm* bildades den 20 februari 1848 var Blanche ett av affischnamnen. Uppgiften var att organisera reformsällskap och reformmöten över hela landet. En medlemsförteckning från grundaråret tar upp hela 603 namn.

Opinionen radikaliserades, både i Sverige och internationellt. Två dagar efter stockholmsmötet vajade revolutionsfanan åter över Paris! Februarirevolutionen hade brutit ut. Den började med att arbetarna samlades på gatorna för att demonstrera mot det alltmer desperata nödläget i staden. Polisen reagerade med kraftigt våld och

arbetarna tvingades bygga barrikader för att skydda sig. Kraven på reformer blev alltmer högljudda. Demonstrationerna övergick till våldsamt upplopp. Nationalgardet kallades in och började skjuta skarpt på de demonstrerande arbetarna. Situationen utvecklades helt utanför myndigheternas kontroll och blev till slut ohållbar. Kungen, Ludvig Filip, tvingades abdikera till förmån för sin sonson med samma namn. Men det var för sent – monarkin kunde inte räddas. Den uppretade folkmassan tvingade fram en provisorisk regering. Den andra republiken utropades.

August Blanche fångades fullständigt av revolutionen, han reste ner till Paris och skildrade den i en glödande roman, *Sonen af Söder och Nord. Romantisk skildring från revolutionen i Paris 1848* (1851). Han sjöng frihetens lov, en folkets frihet och de folkförtryckande tyrannernas död. Skildringen fullständigt vibrerade av frihetsslidelse. Han försvarade entusiastiskt februarirevolutionen som hade kastat monarkin över ända och han hyllade den nya republiken.

Den revolutionära euforin spred sig över hela Europa, också till Stockholm. Överallt jublades det. Aldrig förr hade man sett en sådan hänförelse. En reformbankett arrangerades den 18 mars på De La Croix-salongen vid Brunkebergstorg. Omkring 400 personer hade samlats. Det var främst personer ur

stadens mer välbeställda och etablerade skikt – ämbetsmän, officerare, lärare och akademiker, publicister och författare, entreprenörer av olika slag. De saknade hemortsrätt i något av stånden och därmed representation i riksdagen. Deras krav: en snar lösning av representationsfrågan som gav även dessa grupper politiskt inflytande. Blanche var en av de tongivande. Banketten avlöpte till en början väl. "Stämningen var lifvad, verserna vackra, vinet godt och musiken ypperlig", vittnade en av gästerna.

Samtidigt pågick ett stormöte på torget utanför. Tusentals demonstranter hade samlats för att protestera mot de olidliga förhållandena för arbetarna. Även det mötet inleddes lugnt. Deltagarna förde visserligen oväsen, så att banketten inne på salongen måste avbrytas, men några större oordningar tycks inte ha förekommit. Men så drog sig folkmassan mot Storkyrkobrinken för att demonstrera mot den mycket impopulära kammarrättspresidenten J.A. von Hartmansdorff, symbolen för all förhatlig överhet. Demonstranterna började kasta sten och krossade fönsterrutorna hos honom. Men militären lyckades förhindra än värre våldsamheter.

Dagen därpå, den 19 mars, tog oroligheterna åter fart. Stenkastningen intensifierades och soldaterna kände sig pressade att besvara den med skarpa skott. När krutröken skingrats hade

Oroligheterna i Stockholm i mars 1848: "Policemästaren måste springa med, för att ej sjelf bli öfverriden". Akvarell av Fritz von Dardel. Nordiska muséet.

minst 13 personer mist livet.

Väldsamheterna möttes på de flesta håll av avsky och fick till följd att de radikala och reformvilliga stämningar som revolutionen manat fram ersattes av mer betänksamma eller rent reaktionära. Men inte hos Blanche; i ett brev till en vän i november 1850 uttrycker han fortsatt radikala åsikter och sympatier för republiken som styrelseform.

Blanche återupptog sin publicistkarriär. 1857 tillträdde han som huvudredaktör och ansvarig utgivare av *Illustrerad Tidning*. Han skrev där under de följande åren en rad krönikor, där han med bitande satir drev med alla

företeelser som han utifrån sitt liberala perspektiv tyckte var fel i samhället och missgynnade de svaga och utsatta. Tidningen blev ett viktigt verktyg i hans kamp för ett friare och bättre samhälle.

Han inledde också en politisk karriär. Nya valbarhetsbestämmelser till riksdagen gjorde det möjligt för Blanche att i augusti 1859 väljas som ledamot av riksdagens borgarstånd. Han höll ett eldande installationstal, med betoning på den lysande framtid som revolutionen lagt grunden för. Som ledamot i ståndet, och senare i andra kammaren, var Blanche mycket aktiv. Ett stort antal motioner bär hans signum, ofta

Jubel utanför Riksdagshuset efter att adelsståndet röstat för riksdagsreform den 7 december 1865. Litografi i Illustrerad Tidning, nr 50 den 16 december 1865.

med socialliberal profil. Blanche hade ett stort socialt patos. Berättelsen "Ifvarson skall brinna!" är ett rungande "j'accuse" mot de ansvariga för de eländiga missförhållandena på Danvikens dårhus.

Ett par artiklar i mars och april 1865 i *Aftonbladet*, under den gemensamma rubriken "Samhället sjukt", är väldigt typiska för honom. Han gick där till storms mot skriande sociala orättvisor, omfattande rättsröta och korrup­tion i samhället. Rättskipningen ansåg han gynnade endast dem på samhällets

höjder, medan de längst ner på samhällsstegen stod som ständiga förlorare.

Ett samhälle, där detta och dylikt kan och får ske, det är mycket sjukt, och fara är att sjukdomen blir dödlig.

Han krävde omfattande reformer, innan det blev "för sent".

Representationsfrågan blev allt mer brännande. Blanche krävde en fullständig ombildning av riksdagen och lade i oktober 1859 fram ett konkret förslag. Om förslaget ogillades fanns, menade han, endast *ett* sätt att åstadkomma en

lösning, nämligen en omstörtning med våld, en revolution. Så hade det gått i Belgien, Danmark och Sardinien.

Tiden arbetade för en reform och den kunde till slut inte uppskjutas. Den 7 december 1865 beslutade en majoritet på Riddarhuset att anta det vilande förslaget till tvåkammarriksdag, och reformen var därmed ett faktum. Hyllningarna och festligheterna efteråt ville aldrig ta slut. För Blanche blev dagen ett enda långt triumftåg med glödande tal till folket. Om inte representationsförslaget hade segrat, sa han, hade våra gator fläckats av blod!

Som mest övertygande var nog Blanche när han i direkt dialog med sin publik, inte endast som dess ombud, framförde sina åsikter. Antingen han höll ett flammande tal till menigheten, som en modern folktalare i Engelbrekts och Gustav Vasas efterföljd, eller uttryckte sig i skrift, för att på ett helt

annat sätt kunna utveckla sina argument och sin satiriska ådra, lyste hans glödande och starkt känslomässiga engagemang fram.

Blanche använde sig understundom av en revolutionär retorik, även om han aldrig seriöst tycks ha övervägt någon annan väg än de stegvisa reformernas. I både tal och skrift uppträdde han som djärv sanningssägare och en folkets försvarsadvokat. Det rädde aldrig något tvivel om var hans sympatier låg. Han möttes av ett enormt gensvar och fick hedersbenämningen "folktribunen". Flera faktorer bidrog säkert. Men kanske hemligheten framför allt låg i att han fick vanliga människor att känna att han stod på deras sida – utan att förfalla till grovheter och personangrepp? Det var inte någon liten bedrift. Det finns goda skäl att av inte minst den anledningen minnas honom än idag.

Om fågelkonstnären Allan Andersson: Ett samtal med hans dotter Ina Andersson-Cords

Av Carl-Magnus Stolt

Gäss ovan den nordhalländska strandängen. Oljemålning av Allan Andersson.

Efter långvarigt sökande finner jag till slut Allan Anderssons ateljé, nästan fyrtio år efter hans död. Den varma sensommaren 2018 sitter jag där med

konstnärens dotter Ina och pratar om konsten och livet. Vi ser ut över Kungsbackafjorden och strandängen från ateljéfönstret. Hundratals grågäss vilar

Havsörnen på visit i det snötäckta landskapet vid Äskatorps mjukt rundade bergbällar. Oljemålning av Allan Andersson.

bland tuvorna. Ina sätter på italiensk barockmusik av Corelli, håller upp en kopp kaffe och ställer upp ett antal av pappans tavlor runtom i ateljén. Det finns en ogrumlad lycka i detta ögonblick. Och just då landar, osannolikt, arton tranor majestätiskt i det grunda vattnet på strandängen framför oss. Samtidigt sveper kärnhöken elegant fram med sina vinklade vingar ovanför ett gulnat fält. Ina berättar om sin pappa och jag antecknar.

Ina närmar sig de åttio och hennes man gick bort nyligen. Huset ska säljas men hon bor ännu några månader

kvar i den bostaden, som även inhyser faderns ateljé. Jag är nyfiken på hennes pappa, konstnären som mästerligt fångade fåglars flykt. Sedan många år har hans konst fascinerat mig.

– Att prata om min pappa och hans konst känns bra och distraherar mig i sorgen, säger hon.

De yttre ramarna ser ut så här: Allan föddes i Göteborg 1904 och dog där 1979. I början av 20-talet studerade han vid Slöjdföreningens skola i Göteborg men man måste ändå betrakta honom som självlärd. Det var tidigt uppenbart att den unge Allan kunde teckna fåglar.

Gustaf Kolthoffs naturböcker med Bruno Liljefors teckningar inspirerade honom: hans första modell var en uppstoppad morkulla i Nordhemsskolan.

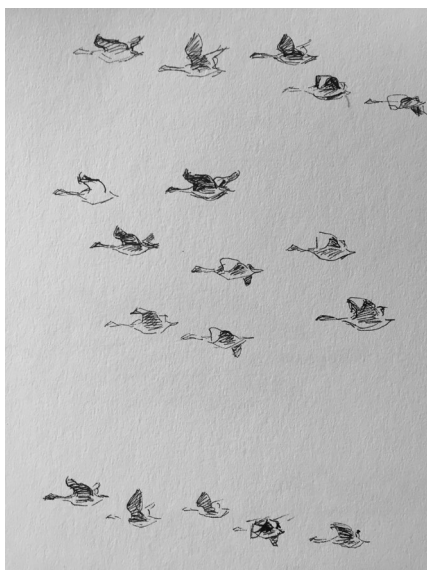
Ina har med stark kärlek till sin konstnärliga pappa samlat material om honom i en prydligt ordnad pärm. I den finns tidningsklipp, recensioner, brev och fotografier. Dessutom finns ateljéns gästbok och alla hans skissböcker, naturdagböcker och resejournaler kvar. Det är ett rikt material att ta del av. Men ändå är det genom Inas berättelse som jag kommer konstnären Allan Andersson närmast.

– Sitt genombrott fick pappa som 30-åring genom en lördagsbilaga i *Gö-*

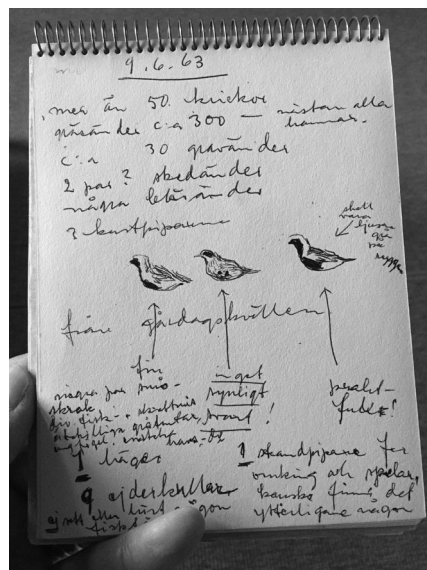
teborgsposten 1934. Han kom sedan att bli en uppskattad medarbetare i både *GP* och *Handelstidningen* under många år, med sina fågelsskisser och korta men kärnfulla texter, säger Ina.

Vårt samtal avbryts då och då när någon intressant fågel flyger förbi utanför ateljéfönstret. Ina visar sig vara en påfallande skicklig ornitolog. Hon lärde sig mycket av sin pappa, som var en av grundarna av Göteborgs ornitologiska förening.

– Det hände ofta att måltiderna när jag var liten avbröts av att pappa och jag rusade fram till fönstret för att en ovanlig fågel skymtade utanför, berättar Ina med ett leende.

Skissblockets upprepade studier av grågäss.

En dag i juni 1963. Anteckningarna visar konstnärens ornitologiska noggrannhet.

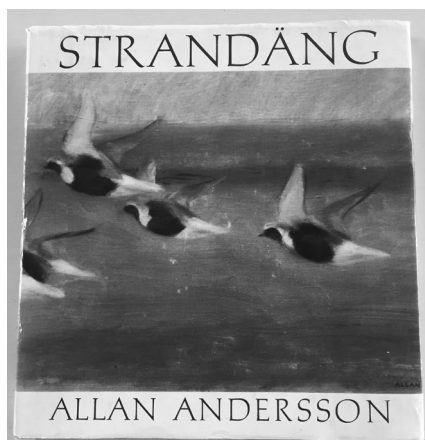
Huset i norra Halland lät Allan bygga på 40-talet.

– Men redan 1934 hade han gift sig med min mamma, Eva. Hon var också konstnär, mer koloristisk och nonfigurativ, förklarar Ina, och visar några av moderns tavlor.

Jag undrar lite försiktigt om Ina också målat och hon visar blygt några vattenfärgade kostymskisser som hon gjorde i tjugoårsåldern. Men sedan dess har hennes konstnärliga talang framför allt fått sitt utlopp i trädgårdskonsten. Vi går en sväng i hennes strandnära trädgård mellan mjukt rundade klippor och buskar. Inspirerad av den danske trädgårdskonstnären Tage Andersen har Ina skapat ett stycke trädgård med stor skönhet och meditativ kraft.

Det är uppenbart att Ina fått ett rikt arv: inte bara konstnärligheten utan också känslan för fåglar, konst och kultur. Hennes bibliotek är omfattande och vackert.

Allan Anderssons favoritlandskap låg i Kungsbackafjordens innersta delar, nordost om Tjolöholms slott. År 1961 gav han ut den vackra boken *Strandäng*, illustrerad med teckningar som skenbart enkelt men ytterst raffinerat fångade fåglarnas väsen. Den omsorgsfullt formgivna boken blev uppmärksammas som en av årets vackraste böcker. Den välkände kulturpersonligheten Knut Hagberg skrev om boken och dess upphovsman i *Svenska Dagbladet* att

Med sin bok "Strandäng" (1961) blev Allan Andersson uppmärksammas för sina skisser av fåglars flykt.

Mätte han länge få bruka sin kikare, mätte det dröja länge innan hans strandäng blir en campingplats och dansbana!

Det var också *Strandäng* som för många år sedan öppnade mina ögon för denne briljante fågelkonstnär.

Det är en bok man gärna återvänder till. Allan Andersson följde fåglarnas årstider och årens gång från sin utkikspunkt vid Äskatorps strandängar, där han var förtrogen med varenda tuva. Hans fågelteckningar är känsliga porträtt, så långt från fågelplanschernas brist på liv som man kan komma. Läggs därtill att han som författare skrev personligt och med precision.

– Pappa var inte den som gjorde väsen av sig och sin konst. Lågmält och på största allvar skildrade han

Allan Andersson i ateljén med utsikt mot Kungsbackafjordens strandäng. Foto från 1960-talet.

För att fånga en fågels flykt, som här en höks flygkonst, krävdes upprepade skisser.

naturen, säger Ina.

Det är som fågelskildrare han är värd att räddas från glömskan. Inte många känner till honom idag. Det är synd. För Allan Anderssons konst är fascinerande. Hans oljemålningar har ofta flacka havsnära landskap med fåglar som motiv. I hans teckningar fångar han som ingen annan fåglarnas flykt och vingslag. Han är ögonblickets mästare. Själv talade han om att avbilda fåglar som ett slags "konstens stenografi; ett försök att bita av fågelns rörelse i ett visst moment".

Allan Andersson skrev in sig i den svenska naturskildringens konsthis-

toria som en av de främsta efter Bruno Liljefors. Han förvaldade arvet efter Liljefors, men inte som en upprepning. Nej, han bröt ny mark, målade på ett nytt sätt, och främst är det då fåglarnas rörelse som man tänker på. Och Allan Andersson var i sin tur en av de stora inspiratörerna för nutidens största svenska fågelkonstnär, Lars Jonsson.

När Ina berättar är det uppenbart att Allan Andersson var en mångkunnig man, självlärd och beläst i den klassiska litteraturen. Jag pekar på en gammal lura som hänger på väggen i ateljén.

– Ja, musiken var viktig för honom, med Mozart som favoriten. Han spe-

lade också själv – med sin luta tolkade han både Bellman och Birger Sjöbergs Fridavisor, säger Ina.

Han bodde långa perioder i huset vid Kungsbackafjorden även om hemmet i Göteborg fanns kvar. Hans strandnära ateljé ligger så väl inbäddad mellan slipade klippvallar att den är svår att upptäcka. Man kan tänka att han med sin blygsamma personlighet blev isolerad där, men så var det inte. Både gästboken och hans dotter Ina vittnar om kontakter och influenser. Den närliggande Hanhalskolonins främsta konstnär Ansgarius Börjesson var givetvis en

ofta sedd gäst.

Ina berättar och tillsammans letar vi fram den gamla gästboken.

– Pappa hade kontakt med alla dessa intressanta människor. Jag minns naturskildrare som Gunnar Brusewitz, Carl Fries, Erik Rosenberg, Nils Linnman, Per Olof Swanberg, Arvid Knöppel, Nils Dahlbeck, Kai Curry-Lindahl och Sven Gillsäter.

När jag försöker göra mig en bild av den skapande Allan Andersson tittar jag på en rad svartvita fotografier där han sitter bland strandängens tuvor med teckningsblock och kikare.

Allan Andersson med skissblocket på sin strandäng. Foto från 1960-talet.

– Han tecknade ofta direkt i samband med observationen, säger Ina.

Jag tänkte mig att han kanske stoppade sin pipa där han satt i vårsolens värme med årets första tofsvipor ovanför sig. Men icke.

– Pappa var mycket noga med sin hälsa, varken tobak eller alkohol förekom. Han hade nämligen i unga år drabbats av reumatisk feber och som en följd av detta fått en förstörd hjärtklaff.

Det var till slut också detta hjärtfel som tog hans liv 1979. Så vid sin tuberkikare hade han förutom skissblocket gärna endast en kopp hett svart kaffe.

Allan Andersson var inte bara en observatör av fåglar. Han var naturens väktare och försvarare. Han såg faror och miljöhot tidigt och hans röst i naturvårdsdebatten under 1900-talets mitt var viktig. Bland annat räddade han Tjolöholm och Äskatorps ängar från en strandnära motorväg som planerades på 1950-talet.

– Vägfrågan, som vi kallade det, tog kraften ur honom. Efter den blev han nedstämd en period, konstaterar Ina.

Men hans kamp uppmärksammades nationellt och han fick mycket stöd i rikspressen. Den välkände Carl Fries skrev i *DN* hösten 1960 under rubriken "Motorväg och vildgäss". Samtidigt skrev Kai Curry-Lindahl under rubriken "Vägbygge dödar landskap på Hallandskusten" i *Svenska Dagbladet*. Han lyfte fram Allan Anderssons

kamp. Motorvägen äventyrade det rika fågellivet. Kampen pågick flera år. Först hösten 1965 kunde man i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* läsa att "Stränderna och Tjolöholm går fria från motorvägen genom Halland".

Så här i efterhand är det svårt att förstå det lokala motstånd Allan Andersson fick uppleva och som alltså kostade honom en period av ohälsa. Man menade att han satte fåglarna före människorna, vilket naturligtvis var en svårbegriplig kritik.

– Striden om motorvägen medförde att han en tid lämnade sin ateljé vid Kungsbackafjorden och istället målade naturen vid Mjörns stränder, berättar Ina, skakar långsamt på huvudet och håller upp ännu en kopp kaffe till mig.

I Göteborg hade Allan Andersson sin ateljé i hemmet på Guldheden.

– Senare flyttade vi till ett hus på Bergens väg i Sävedalen och där inrättade pappa en ny ateljé.

Men till slut kunde Allan Andersson åter besöka sitt paradiset i det som sedan århundraden kallades Lykkebjerg vid strandängen i Kungsbackafjorden. Ateljén har ett vackert ljusinsläpp och en fantastisk utsikt mot strandängarna och det rika fågellivets ständiga förändringar. Man iakttar naturen utan att störa.

Det är en speciell och fin känsla att sitta där med Ina och bläddra i Allans många skissböcker. Jag ser hur han i

Ängshök ovan Ölands alvar. Oljemålning av Allan Andersson.

hastiga skisser gång på gång upprepar det rörliga motivet. Det kan vara en kärrhöks ryckiga glidflykt, några gäss i formation, en havsörn med byte, spov-
ar, beckasiner, skärfläckor, vipor, snäp-

por, ejdrar... Ingen i svensk konst har så känsligt fångat fåglars rörelser.

– Pappa målade också panoramor på Naturhistoriska museet i Göteborg och genom åren ställde han ut åtskilliga

gångar, säger Ina och visar recensioner och utställningskataloger. Internationellt visades han konst på världsutställningar i Toronto och Budapest. Stor uppmärksamhet fick hans omfattande utställning på Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm 1968. Då kunde man läsa i *Expressen*: "Allan Andersson, 64 år, har lyckats med det otroliga, att förbli nästan anonym utanför sin göteborgska hembygd".

Den välkände Kar de Mumma (Erik Zetterström) drabbades av Allan Anderssons utställning på Naturhistoriska riksmuseet 1968 – och sände detta meddelande till konstnären.

Om inte förr så blev det i samband med denna utställning uppenbart att han skrev in sig i den svenska konsthistorien. Tio år senare gjordes en TV-film om honom.

– Han var verksam in i det sista. Det allra sista verket var en litografi för Världsnaturfonden. Motivet var en pilgrimsfalk, och den var färdigtryckt dagen före hans död. Han hann aldrig signera... säger Ina vemodigt.

Vi ska ju alla bli bortglömda. Så måste det vara. Tiden lägger sin hinna av glömska över allt och alla. Men ur glömskan kan man göra fynd. Fågelvirtuosen Allan Anderssons konst är värd en återupptäckt. Utan överdrift kan man säga att ingen har fångat fåglarnas rörelser som han. Han gjorde det med en djup och allvarlig vördnad och respekt. Hans ödmjukhet är synlig i hans konst.

Bokmässan 2018: Biografier i massor!

Av Bo G Hall

En inspirerande vandring på 2018 års Bok & Biblioteksmässa i Göteborg på jakt efter nyutgivna biografier visade att denna genre är i högsta grad levande. Trots att sökandet bland bokmontarar, förlag och seminarielokaler måste begränsas till verk som handlar om hädangångna och svenska gestalter blev skörden ändå rik. Inte minst slående är hur en rad helt skilda tidsepoker och verksamhetsområden speglas i denna litteratur. Följande redovisning omfattar dock enbart författare, boktitel och förlag.

Så kallade krönta svenska huvuden plägar ofta få sina egna livsskildringar. Så även denna gång; nu gäller det Olle Olssons *Gustav Vasa: En furste bland furstar* (Historiska Media) och Håkan Strömbergs *Allt om Karl den tolfte* (Albert Bonniers förlag).

Tvenne profiler från Utrikesdepartementet i Arvfurstens palats har porträtterats av journalister, dels Elin Jäderströms *Hennes excellens Agda Rössel: Från banvaktstugan till FN-skrapan*

(Atlantis), dels Anders Sundelins *Diplomaten* (Weyler) om Sverker Åström.

En intressant debut vid mässan gjorde Vitterhetsakademiens nya serie *Lärda i Sverige* (Langenskiölds), där två utgåvor sett dagens ljus: Erik Norbergs *Emil Hildebrand* och Olofs Ruins *Analys och engagemang: Sex statsvetare under 1900-talet*. Den senare innehåller korta biografier om Pontus Fahlbeck och Herbert Tingsten, Fredrik Lagerroth och Nils Stjernquist samt Elis Håstad och Gunnar Heckscher.

Många spännande gestalter möter i Håkan Bengtsson/Lars Ilshammars *Demokratins genombrott: Människor som formade 1900-talet* (Historiska Media). Skriften innehåller kortbiografier om Hjalmar Branting, Elin Wägener, Karl Gustaf Westman, Hjalmar Lundbohm, Signe Bergman (kallad "rösträttsrörelsens ordningsperson"), Zeth Höglund, Anna Lindhagen, prins Eugen, Frans Johan Gustafsson – aktivt verksam som nedkylare av överhettade sinnen vid den dramatiska "hungerre-

volutionen” i Västervik på senvåren 1917 – Sigfrid Edström samt Nils Edén. Den sistnämnde spelade som bekant en på många sätt mycket avgörande roll som regeringschef 1918 när till slut parlamentarism och kvinnlig rösträtt kunde införas i vårt land. Han har dessutom biograferats mera utförligt i den nyligen bortgångne Sverker Oredssons *Nils Edén: Demokratins statsminister* (Ekerlids förlag).

Presshistorisk årsbok 2018 (Svensk Presshistorisk Förening) under redaktion av Torbjörn von Krogh bjuder på kortbiografier om journalisterna Alma Haag och Carl Lindhagen samt tecknarna Carl A. Jacobson och Ivar Starkenberg.

Från den skönlitterära världen kommer flera gestalter, till exempel Monica Lauritzens *Karl Warburg: Den varsamma vägvisaren* (Albert Bonniers förlag) liksom Kjell Espmarks *Martin Lammis ögonblick* (Norstedts) och Fredrik Hertzbergs *Mitt språk är ej i orden: Gunnar Björklings liv och verk* (Appell Förlag). Härutöver kan nämnas Anna Nordlund/Bengt Wannselius *Selma Lagerlöf: Sveriges modernaste kvinna* (Max Ström) och Jens Liljestrands *Mannen i skogen: En biografi över Vilhelm Moberg* (Albert Bonniers förlag).

Också från kulturens andra vingårdar har några gestalter hämtats. Dit hör Lars Floréns *Målare & bild-*

väware (Carlssons) om konstnären Anders Florén liksom Gunilla Jenssens *Jag ville bara dansa: En biografi om Marianne Orlando* (Carlssons) och Elisabeth Meyer-Topsoes *BIRGIT: Från Västra Karup till Metropolitan* (Bonnier Fakta) om Birgit Nilsson. Hit hör väl även Per Vesterlunds *Schein: En biografi* (Albert Bonniers förlag), Jan Holmbergs *Författaren Ingmar Bergman* (Norstedts) samt Fredric Bedoires *Adelcrantz och kärleken till konsterna* (Langenskiöld).

Slutligen får vi givetvis också följa ett antal enskilda människooöden från andra fält som i Johan Perwes *Livrådare: Bombprästen Erik Perwe: På uppdrag i krigets Berlin* (Carlssons), Lena Einhorns *Geniet från Breslau* om forskaren Fritz Haber och hans hustru Clara (Natur och Kultur) eller Caroline Ranbys *Ebba Carolin Hochschild: Att leva efter döden* (Historiska Media). Till dessa kommer Torsten Sverenius *Stocksundspojken som blev chef för Riksbanken och som hjälpte Sverige att säga nej till euron* (Ekerlids) om Lars Wohlin samt Ingrid Pärletun *Lydia Wahlström* (Historiska Media).

Trots att denna rapport – redan av utrymmesskäl – blivit mycket summarisk kan den förhoppningsvis inspirera PHT:s läsare till att göra nya intressanta bekantskaper vid med möten i biografiernas värld. Som framgått är denna i högsta grad levande!

Medverkande i detta nummer

- Stephan Borgehammar (f. 1958), professor i praktisk teologi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Forskar om medeltida kyrkoliv, särskilt bibelutläggning, helgonkult, ordensliv och predikan. Redaktör för årsboken *Svenskt Gudstjänstliv*.
- Hanna Enefalk (f. 1976) är docent i historia och lektor vid Karlstads universitet. Hon är redaktör för *Personhistorisk tidskrift* och utgav 2017 boken *Svenskarna och deras kyrkor* på Medströms förlag.
- Marthin Gustafsson (f. 1983) är masterstudent i historia vid Karlstads universitet.
- Bo G Hall (f. 1938), jur. kand. och fil. dr i historia. Disputerade våren 2010 på avhandlingen *Perspektiv på patron: Bruksägaren och statsministern Christian Lundeberg (1842–1911)*. Kommerse-råd vid Kommerskollegium 1980–2003, samt ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien.
- Bo Hammarlund (f. 1944), fil. dr i historia och tidigare kansliarkivarie i Regeringskansliet. Senast utgivna bok *Den aristokratiska rebellen: Magnus Jacob Crusenstolpe och 1800-talets offentlighet* (2017). Har tidigare i *Personhistorisk tidskrift* publicerat artiklar om honom och om hans radikala föregångare på 1790-talet.
- Mats Hellspång (f. 1940) är professor emeritus i etnologi vid Stockholms universitet.
- Cecilia Jonsson (f. 1974), fil. dr. i socialt arbete och verksam vid samhälls-vetenskapliga fakulteten på Linnéuniversitetet i Växjö. Hennes forskning handlar om historiskt och samtida in-ternationellt solidaritetsarbete, ideella organisationer och ideellt engagerade.

Mikael Kervén	(f. 1991) är masterstudent i historia vid Karlstads universitet.
Bert Mårald	(f. 1938), fil. dr i historia vid Göteborgs Universitet 1974 på avhandlingen <i>Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst</i> . Universitetslektor vid Luleå Tekniska Universitet 1980–2003. På senare tid inriktad på utbildningshistoria.
Harald Runblom	(f. 1939), professor emeritus i historia, Uppsala. Disputerade 1971 på en avhandling om svenska företags etableringar i Latinamerika 1900–1940. Har innehaft diverse befattningar vid Uppsala universitet och har bland annat publicerat skrifter om transatlantiska relationer, internationell migration och etniska relationer.
Carl-Magnus Stolt	(f. 1957) är författare, konstnär och läkare. Han är aktuell med boken <i>Hav: Filosofiska strandhugg vid en flak av världshavet</i> (2018).
Thord Strömberg	född i Jokkmokk 1943, docent i historia vid Örebro universitet. Senast publicerade bok av personhistoriskt intresse: <i>Makt och medborgare – Örebro under 1900-talet</i> (2015), Örebro universitet.
Catharina Söderbergh	(f. 1939), tidigare journalist på bl.a. <i>Stockholms-Tidningen</i> och TT, konsulent på Journalisthögskolan i Göteborg, redaktör för <i>Litteraturtidningen Parnass</i> m.fl. samt informationschef i Järfälla kommun och Stockholms läns landsting. Författare till bland annat <i>Till bords med Strindberg</i> samt flera kustguider.
Sofi Wedin	(f. 1993) är masterstudent i historia vid Karlstads universitet.

PERSONREGISTER

A

- Adam av Bremen** (d. 1081/1085), kanik i Bremen, historieskrivare **141**
- Alm, Harald** (1897–1976), rektor för Siljansgårdens folkhögskola. **102, 104–107**
- Ambjörnsson, Ronny** (1936–), professor i idéhistoria, författare **11, 25, 55, 58, 69**
- Andersson, Allan** (1904–1979), konstnär, fågelmålare **207–216**
- Arbman, Dagny** (1908–1997), lärare, grundare av hjälpporganisationen Svalorna. . . **128, 131, 132, 138**
- Aronsson, Harald** (1913–1981), kommunpolitiker (s), landshövding i Örebro. . . . **159–167**
- Ascer** (d. 1137), biskop av Lund 1089–1137, ärkebiskop från 1103 **147**
- Ascer** (d. efter 1150), prost för augustinklostret i Dalby **153, 158**
- Ásgrímsson, Halldór** (1947–2015), statsminister. **97**

B

- Bergner-Alm, Signe** (1881–1945), gymnastikdirektör, folkhögskolepedagog. **107**
- Björkman, Lars** (1930–2016), dramatiker, filmproducent. **159**
- Blanche, August** (1811–1868), dramatiker, politiker 191–198
- Boberg, Carl** (1859–1940), riksdagsledamot (högern), predikant **62**
- Boye, Karin** (1900–1941), författare. . . . **169–171**
- Broberg, Gunnar** (1942–), professor i idéhistoria **16, 25, 26**
- Broddason, Þorbjörn** (1943–), professor . . . **96**
- Bugge Wicksell, Anna** (1862–1928), jurist, rösträtts- och fredsaktivist **68**
- Brahe, Sophie** (1556–1643), astronom, släktforskare. **177–179**

C

- Canuti, Nicolaus**, död 1567, ordinarius i Linköpings stift 1543–58. **34, 43**
- Clason, Anders** (1939–2017), fil. lic. i statskunskap, kulturråd, kulturchef **166**
- Clason, Samuel (Sam)** (1867–1925), statsråd (högern), professor i historia **62**

E

- Ekman, Karl** (1863–1950), hovrättsråd, riksdagsledamot (högern). **62**

F

- Findor**
(f. under 1000-talets andra hälft, d. före 1156), kanik i Lund, prost i Dalby. . . **141, 142, 146–158**
- Flood, Hulda** (1886–1968), riksdagsledamot (S), partisekreterare **56, 64, 70**
- Freise, Eckhard** (f. 1944), tysk historiker. **151–153, 157**

G

- Galton, Francis, sir** (1822–1911), eugeniker, statistiker **12, 21**
- Gelting, Michael H.** (f. 1951), dansk historiker. **145, 146, 150**
- Gobineau, Arthur de** (1816–1882), författare, rasbiologisk tänkare **15**
- Godehard** (960–1038), biskop av Hildesheim 1022–1038, helgon. **141**
- Gunhild/Kunigunde** (1020–1038), dotter till Knut den store, g m Henrik III av Tyskland **141**
- Gustafson, Ruth** (1881–1960), riksdagsledamot (s), kommunfullmäktigeledamot, Stockholm. **52**

H

Haeckel, Ernst (1843–1919), professor i zoologi, filosof. 12

Hardeknut (1018–1042), kung av Danmark 1035–1042, av England 1040–42 141

Hughlek (d. efter 1150), kanik i Dalby, abbot i Lund 148, 149

Hierta (Järta), Hans (1774–1847), ämbetsman, landshövding i Kopparbergs län . . . 188, 189, 193

I

Ingelman, Agnes (1870–1956), ordförande i Sveriges husmodersföreningars riksförbund 68, 70, 71

J

Johan III, 1537–1592, kung av Sverige 33, 35, 39, 45, 46

Johansson, Göran (1945–2014), kommunalråd i Göteborg. 76–81

Järta (Hierta), Hans (1774–1847), ämbetsman, landshövding i Kopparbergs län 92, 188–190

K

Kant, Immanuel (1724–1804), professor i filosofi. 15, 26

Key, Ellen (1849–1926), pedagog, författare. 9–12, 18, 22–27, 58

Key, Emil (1822–1892), liberal riksdagsman, far till Ellen Key 10

Kunigunde/Gunhild (1020–1038), dotter till Knut den store, g m Henrik III av Tyskland 141

L

Laxness, Halldór (1902–1988), författare, nobelpristagare 97

Leander, Zarah (1907–1981), sångerska, skådespelerska 73–76, 92

Lengborn, Torbjörn (1919–2014), doktor i litteraturvetenskap, pedagogik och teologi 10

Lenngren, Anna Maria (1754–1817), författare, diktare 185–187

Lenmalm, Fritiof (1858–1924) professor i medicin, rektor för Karolinska institutet. . . . 23

Lindblad, Adolf Fredrik (1801–1878), tonsättare, musikpedagog. 193–198

Linné, Carl von (1707–1778), professor i medicin och botanik 15

Lundborg, Herman (1868–1943), professor i medicin, grundare av Statens institut för rasbiologi 9, 12, 16, 22–27

M

Mannerheim, Gustaf (1867–1951), militär, finsk president 92, 181–184

Martling, Carl Henrik (1925–2017), överhovpredikant. 81, 82

Mehr, Hjalmar (1910–1979), finansborgsråd (s), landshövding i Stockholms län 159

Meyring, Elsa (1883–1967), borgarråd i Stettin 172–176

Månsson, Fabian (1872–1938), partistyrrelseledamot, journalist 64

Månsson, Gertrud (1866–1934), kommunfullmäktigeledamot (S), Stockholm, bosättningsaffärsinnehavare 57

N

Nietzsche, Friedrich (1844–1900), professor i
filologi, filosof. 12

Nordgren, Olivia (1880–1969),
partistyrseledamot, typograf. 59

Nyström, Anton (1842–1931),
läkare, folkbildare 10

O

Othmar (d. efter 1060), subdiakon och präst vid
Lunds domkyrka, skrivare 147, 157

P

Palmstierna, Ebba (1877–1966), baronessa,
medlem i Landsföreningen för kvinnans
politiska rösträtt 23

Petri Klint, Joen, död 1608, kyrkoherde i Östra
Stenby 29–31, 33, 34, 37, 42, 44–47, 49

Petri Ungius, Samuel, död ca 1660, syssloman vid
hospitalet i Jönköping 31, 46, 50

Petri, Olaus, 1493–1552, reformator, kyrkoherde i
Stockholm. 47

Posse, Sophie (1824–1884), grevinna,
mor till Ellen Key 10

R

Rydén, Ebbe (1907–1987), affärsman,
riksdagsman (fp) 163

S

Saleeby, Caleb W. (1878–1940), medicine doktor,
eugeniker 18, 27

Sandberg, Suzanne (1915–2015),
biståndsarbetare, grundare av hjälporganisationen
Svalorna 121–139

Saxo Grammaticus, ca 1150–1220,
dansk historiker. 30, 44–46

Scharp, Vilhelm (1896–1978), fil.lic.,
lektor i svenska 85

Sigurðardóttir, Steinunn (1950–),
författare 96, 101

Spencer, Herbert (1820–1903),
filosof, evolutionsteoretiker. 9, 12

Stenbock, Louise (1879–1978, omgift Montgomery),
grevinna, författare 68, 70, 71

Sture (adelsätt 1300-tal–1616) 180, 181

Stärner, Alfred (1864–1938),
riksdagsledamot (liberal), redaktör 55

Stöcker, Helene (1869–1943), doktor i
litteraturvetenskap, grundare av tyska
föreningen Bund für Mutterschutz 11

Svensson, Conny (1940–), professor i
litteraturvetenskap 191–193

Svensson, Rebecka (1879–1954), författare,
kommunpolitiker (S), Ronneby 61, 70

T

Taylor Allen, Ann (1944–),
professor i historia 11, 25

Tengroth, Bengt (1932–), politiker (s),
vice VD för Götaverken. 76–79

Thietmar (d. 1044), biskop av
Hildesheim 1038–1044. 141, 142, 155, 156

Tydén, Mattias (1963–),
docent i historia. 16, 25

V

Vasa, Gustav 1496–1560,
kung av Sverige. 30, 33, 34, 37, 42, 43, 45, 47–49

Vessman, Signe (1879–1953),
riksdagsledamot (S), redaktör 58, 59

PERSONREGISTER

W

Weibull, Lauritz (1873–1960),
historiker. 143–147, 150, 151, 156–158

Whitlock, Anna (1852–1930), pedagog,
ordförande i Landsföreningen för kvinnans
politiska rösträtt 10

Ö

Östlund, Agda (1870–1942),
facklig pionjär,
riksdagsledamot (s). . 51–56, 58–62, 64–66, 68–71

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT 2018:2

Artiklar

- Cecilia Jonsson* Suzanne Sandberg:
Den internationella hemmafrun 121
- Stephan Borgehammar* Findor: Kanik i Lund,
prost i Dalby, munk i Helmarshausen 141
- Thord Strömberg* Kommunalpampen 159

Recensioner 169

Nytt om personhistoria

- Bo Hammarlund* "Folktribunen" August Blanche:
Ett 150-årsminne. 199
- Carl-Magnus Stolt* Om fågelkonstnären Allan Andersson:
Ett samtal med hans dotter Ina Andersson-Cords . . . 207
- Bo G Hall* Bokmässan 2018: Biografier i massor!. 217

Medarbetare i detta nummer 220

Personregister 222